

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

OTTLIK GÉZA BUDA-CÍMŰ REGÉNYÉNEK RÉSZLETE
MILOŠ CRNJANSKI VERSEI ÁCS KÁROLY FORDÍTÁSÁBAN

VARIÁCIÓK EGY SÁFRÁNY IMRE-TÉMÁRA:
PAP JÓZSEF, JUNG KÁROLY, BRASNYÓ ISTVÁN,
GULYÁS JÓZSEF, HARKAI VASS ÉVA, P. NAGY ISTVÁN,
CS. SIMON ISTVÁN, GÉBER LÁSZLÓ, VANKÓ GERGELY,
BOGDÁN JÓZSEF ÉS URBÁN JÁNOS VERSEI
KONTRA FERENC, SZATHMÁRI ISTVÁN
ÉS GOBBY FEHÉR GYULA NOVELLÁJA
BÁNYAI JÁNOS, ÁCS KÁROLY, JUHÁSZ ERZSÉBET, NÉMETH ISTVÁN,
FEKETE J. JÓZSEF ÉS BENCE ERIKA ESSZÉJE
JÓDAL KÁLMÁN KOLLÁZSAI

BORI IMRE SZENTELEKY-MONOGRÁFIÁJÁNAK FOLYTATÁSA

KÖNYV-
SZÍNI- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1993

Május-június

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LVII. évfolyam

Fő- és felelős szerkesztő:
Bori Imre

Szerkesztő:
Toldi Éva

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bordás Győző
Gerold László (kritikai rovat)

Műszaki szerkesztő:
Maurits Ferenc

TARTALOM

- Ottlik Géza: Buda (regényrészlet) 293
Fehér Ferenc zsengei (II., Bogár Imre) 307
Miloš Crnjanski: Ithaka lírája (Ács Károly fordításai) 315
Bordás Győző: Csukódó zsilipek (IX., Egy szerelem története) 325

Variációk egy Sáfrány Imre-témára

- Bori Imre levele 335
Sáfrány Imre fotogramja 336
Pap József: Diadalkapu-variációk (vers) 337
Bányai János: Madár(láb), csüd, karmok (esszé) 338
Ács Károly: Fekete-fehér korszakunk (esszé) 340
Jung Károly: Mogorva Héphaisztosz (vers) 343
Brasnyó István: Sötét (Rtg-fölvétel) (vers) 343

BUDA

(„Kalauz?”)

OTTLIK GÉZA

Hilbert Kornél ült a strand fövenyén, és a jobb lába legörbített nagyujjával vonalat húzított a homokba. Világoskék fürdőnadrágja kezdett kissé lefelé csúszni róla, de ezzel egyelőre nem törődött. A vonal vastagra sikerült, vizes volt még a lába, és rátapadt a homok. Bosszankodott. Élesebb barázdát akart vonni.

Klári, a nagyobbik lány voltaképpen jobban tetszett neki, mint Edit, de a nap, a homok, a víz most nagylelkűvé tette, amikor Edit könyörögni kezdett, „Mondd, hogy kalauz!” Mondta:

– Kalauz.

Edit elragadtatásában gyöngyözve felnevetett. Szép volt, de a másik szebb. S Klári arcbőre olyan bársonyos, hogy Hilbert ítéletnapjáig úgy tartotta volna a fejét összeszorítva Klári képével. Mind a kettő karcsú, jó növésű lány volt, Edit is elmúlt már tizenkét éves. Talán nem is kellene így cicázni velük, gondolta Hilbert. De Klári éppen megcsókolta a fülét, és újra odadörzsölte az arcát Hilbert ábrázatához.

– Mondd, hogy kalauz – súgta.

– Nem mondom.

– Mondd, hogy kalauz!

Hilbert nem beszélt éppen tájszóval, de a kalauzt kalahúznak ejtette. Ezért rimázkodtak neki folyton, hogy mondja. Pedig eleinte nem szívesen mondta. Köztünk szólva, nem szerette, ha kinevetik. Klári, nem úgy mint Edit, igyekezett is visszatartani magát, hogy meg ne sértse őt, mégis ki-kibugyogott belőle a nevetés: ibolyaszínű szeme azonban nemcsak ettől fénylett, hanem tele volt gyengédséggel, aggodalmas, bocsánatkérő odaadással.

Később fent, a villa tornácán, szamócát ettek. Hilbert Kornél már készségesen mondta, és velük nevetett: „Kalahúz!” Édes zsidóság járkált benne. Ugyanis Klári ölében ült, aki epres szájjal csiklandozta a fülét, és csókolgatta a feje búbját. Hilbert öt éves volt, Klári közel tizennégy. A kalauzt már annyiszor elmondták, hogy réges-rég túl voltak az unalmon, a dolog együgyűségén,

a monoton őserdei szertartás jellegén, s ha vissza-visszatértek rá, csak mintegy jelezték vele a mű címét, egységét, ahogy a könyvekben minden új ív alján visszatér a cím, parányi betűkkel: Kalauz. A mű egy nyári délután volt. Délben kezdődött és fél hétig tartott. Részeg káposztalepkék szálltak a hegyoldalban.

Szamócát ettek. Hilbert szerette a nagy öreg fenyőket a kertben. Körülhízelegtek a lányok. Énekeltek. Kerek a káposzta, csipkés a levele, ülj az ölembe, babám. „Kalahúz.” Klári is berúgott ettől a délutántól, szamócától, nyártól, gyantás fenyőktől. Ölébe vette a fiút. Hilbert hiányt érzett, vágyat, újfajta bizsergést: Klári nyakát szagolta, a füle tövét, a barna, lágy gyerekbőrt a kislány tarkóján. Ibolya, ibolya. Remegtek. Mind a ketten remegtek, mámorosan. Csak amikor az anyja kétségbeesetten végre megtalálta itt, Hilbert csak akkor tudta meg, hogy el volt veszve ezen a délutánon. Hogy tívé tették érte az egész fürdőhelyet. Hogy fél hétig hiányzott a világból. Ő éppenséggel azt hitte, hogy nyakig benne van. De mihelyt érezte arcán anyja arcát, megértette. Igen, majdnem elrontotta most a szobát az emeleten.

*

Klári nem értette, hogy Lexi egyáltalán nem emlékezett a „Kalauz”-ügy előzményére. A háború derekán jelentek meg először női kalauzok a villamoson. Az elsőt egy 46-oson látták, amire a Bajza utcánál felszálltak. Más se látott még ilyet, nagy bőrtáskával, szoknyás egyenruhában, de tapintatosan senki nem bámult nagyot, megjegyzést, célzást sem tett, mindenki elfogadta, hogy ez magától értetődően rendben van. Nem úgy Hilbert Kornél. Alighogy befurakodtak a kocsiba, észrevette az újdonságot, és: „Ni! – meghuzigatta anyja könyökét. – Ni! Asszonykalahúz!” – kiáltotta lelkesen. – Persze óriási sikere volt. Az egész villamos felderült. Maga az asszonykalahúz is odajött, leguggolt hozzá megsimogatni a vállát, nyakát. Edit ezért nyaggatta aztán annyit a „kalahúz”-zal.

„Elfelejtette volna a nagy sikerét?”, csodálkozott Klári. „Mondok valamit, Bébé! Lefogadom, aki még él annak a zsúfolt villamosnak a negyven évvel ezelőtti utasaiból, lefogadom, az mind emlékszik Lexire még ma is – olyan spontán kis ajándék derűt hozott ott akkor nekünk, bele a háborús sötétségbe. . .”

A kisebbik Gordon lány korban jobban illetet hozzá, de a nagyobbik meghatározott Hilbertnek valamit egész életére, valamit, valami el-nem-felejtethőt, ami csak „kláriság”-nak volna körülírható. „Ibolya! Ibolya! Gyantás fenyők közt szederillat, részeg káposztalepkék, gyöngyvirágszagú élő kislánynyak a nyári délutánban. Megőrizni, megtartani, az isten szerelmére!” De így nevezni hosszú és mégis kevés. Ez kláriság, nem kevesebb. Ezt már csak nem felejtethi el ő sem.

Elfelejtí, a dicsőségeit – a népszerű nagy sikerét, amit aratott, azzal, hogy felfedezte és közhírré tette a kalauzok nőnemű mivoltát. Más ember megjegyzi magának rögtön, hogy hogyan és mivel tudott megnevetetni egy egész

46-os villamost – hogy például az egyszerű igazság kimondása néha hallatlan szellemességnek hat –, aztán használja is a siker módszerét egy életen át. Ahogy Medve. Hiúságból? Bohócságból? Jócskán önvédelemből is, látván, hogy mulattatni tudja vele az ellenséges, részvétlen emberiséget. Nem úgy Hilbert: neki mindegy volt.

Soha nem jegyezte füzetbe, listákra a százas, kétszázas rekordjait, versenyeredményeit – amit mi mindig, szinte napról napra; Szeredy is, Colalto is. Muki a tréningben elért (érvénytelen) rekordjait is. Az embernek számon kell tartania az élete dolgait; győzelmeit, vereségeit a pályán; de még a helyezéseit is súlylökésben, távolugrásban.

Lexinek fontos volt megverni időnként Medvét százon. Nem volt neki fontos számon tartani, hogy mikor, mennyivel, hol. Nem írta be sehová, mindegy volt neki, lényegtelen. Ami sok mindent megmagyaráz. Hogy Hilbert, aki se ostoba magoló, se stréber seggnyaló nem volt, hogy lehetett mégis színjeles tanuló? Úgy, hogy az is mindegy volt neki, lényegtelen.

Nekünk lényeges volt az atlétika. A jegyzetek, lajstromok, táblázatok megkönnyítették észben tartani az ember életének tömérdek ilyen megőrzendő dolgát. Az évfolyamrekordjaink listáján (Medve fiókjában) rajta voltam, „helyből magasugrás”-ban 136 cm, Takách–Rodriguez G. – (ez volt Gejza teljes neve) – és: beállítva, 136 cm, Both B. (ekkor és ekkor). Egy háziversenyen ugyanis én nyertem, Rodriguez nem indult, átugrottam 135-öt, életemben először (és utoljára), mire Géza odajött, lemérette a magasságot acélszalaggal, mert tudta, hogy ami az állvány mércéjén 135, az a valóságban több, s csakugyan 136 lett, amennyi az ő rekordja volt. Jókedvű délutánunk lett, kár volna elfelejteni a nap dátumát, a pályát, az utánamért 135-öt.

A nagy KISOSZ-verseny teljes eredménylistája is segítség a BEAC-pálya esős vasárnapjának el nem felejtéséhez: mi is nyertünk egy rakás érmet, helyezésekkel. A tízszer százast miattam vesztettük el – látszólag Hilbert miatt, vállalta, de én csesztem el a váltást, tény. (Júliának nem mondtam el, lehetett neki mondani az ázott pályát, Szentirmayékat, hogy megnyerték mind a három számukat, hogy kijött a Filmhíradó, hogy a térmérők, célbírák, indítók esernyők alatt jöttek-mentek, a kis klubház és a tribün tele volt nézőkkel, mi nem bántuk az esőt, beesteledett, és a filmesek pont a végét nem várták meg, mikor a távolugrást fáklyafényben kellett befejezni. Pedig éppen ez lett az én filmben a lényeges, a kép meghatározója.)

Az évek folyamán otthonosak lettünk a budai pályákon, leginkább a Széna téri BBTE tágas fa klubházában, a piszokul éles kétszázas kanyarjával, de tudtuk a járást a pesti FTC, a Beszkárt, a szigeti MAC öltözőibe a tribünök alatt. A pályáknak idővel változott a képe, bővült az ott elért győzelmekkel és vereségekkel, amiknek az eredményeit pontosan centiméterekben és tizedmásodpercekben tudta az ember. Így a MAC pályáról a 24,5 és később a 23,8 mondott a legtöbbet (Medve kétszázás rekordjai ott), az FTC-ről a 183 (Gipsz Muki országos rekordja), a BEAC-nak pedig attól kellett volna megdicsőül-

nie, hogy ott nyert először KISOSZ-versenyt a későbbi „nagy négyszer százás” stafétánk. Igaz, igaz – megdicsőült a kis egyetemi pálya –, ám az arculata első-sorban mégis vakító fáklyafénnyel maradt megvilágítva az embernek még évek múlva is. Vagyis a versenyeredményeken kívül számon kell tartanod az esős vasárnap délután képéhez az alkonyati szélben szilajul lobogó fáklyákat a távolugrók homokjának két oldalán.

Számba kell vened a (ki tudja, honnét a nyavalyából kerített) fáklyáikon kívül a napod sokféle hozzá tartozó összefüggését, a benti gondodat-bajodat, már világos volt egy Ernst nevű főhadnagyotok ocsmánysága, Bekény őrnagy úré már előbb (dögöljön meg), szerencsére Dürmeyer jött veletek, Joneszko ma nem, csak a Holt-Duna-ág felől hozott hol erősebb, hol gyengébb mocsárszagot a szél, ahol valaha óriási ingyen korcsolyapályátok volt Petárral és Tibivel, ha simára befagyott telente, emerre pedig a régi Fehérvári út feküdt: s most éppen nem tudod, nem vesztet-e el örökre gyerekkorodnak ezt az egész táját. Mi lesz anyád vakmerő világfelforgatásából? Ez egymagában elég volt ahhoz, hogy elrontsd Hilbert Kornélnak a botátadást.

Medvét a startba tették, a szakállas civil tornatanár pisztolya kétszer is csüörtököt mondott, végül egy éles revolverrel indította őket, mindenki félt, hogy lelövi vele, aki kiugrik. Bizony isten, gondolta Medve. Rögtön utálta a startert. Ösztönösen mindig megérezte, hogy valaki ronda fráter, első látásra. Kivéve, ha tévedett. De ki visel ma már szakállt, egyáltalán? És nem tudott startolni. Ezért rakták őt Szentirmayék induló embernek. De nem kitolásból. (Már tudta ezt.) Hogy lássa a csupa erős ellenfél között, milyen sokat veszít a csapata a nemtörődöm, elkapkodott startolás miatt. Hogy érezze a bőrén. (Érezte.) Jó kemény ügy volt. Ezek kemények voltak vele. Szentirmay is, Noszek is. (Szerette őket.) Koncentrált a starthoz, figyelt nagyon. Aztán, a Bébé? Lexinek le kellett fékeznie miatta, csúnya métereket veszítettek, de rendben volt; ha elejtik a botot, vagy túlváltak, csúnyább az lett volna. Sportszerűlen. Aztán hozzátartozott a stafétavereségükhöz anyja és a ciszterciák. Villamoson jöttek, Lexivel mindig a pótkocsi hátsó peronján, a Körtérig, onnan a BEAC-hoz el kellett haladniuk a cisztercita gimnázium mellett. Ez Medvének június óta anyja miatt, de Veronika miatt is, fájt. Rondán fájt. Ide járt francia-órákat venni 21–22-ben, a gimnázium udvarán át a tanárnő lakására, haladó tanfolyamra, csak negyedmagával. A verseket mind rögtön fújta, Hugo hosszú nagyanya-versét – Bianka még élt –, Musset fűzfa-verse rém könnyű volt, a nyelvtant sosem tudta. Azonban be volt iratkozva vele két nagylány is, s Medve beléjük szeretett. Az egyikbe biztosan. Ez fájt, nem rondán. Fiús írása volt, erőteljes, jó kerek betűkkel. De hogy hívták, ha egyszer fájt? Edina. Edina volt. Ide jártak a rokon Bossányi gyerekek, de akkor még nem. Akkor inkább Dávid Lulut kell (21-ben) számításba venni, meg (a BEAC-hoz) a két nagy bátyját. És az ember napjához tartozó számtalan dolgot, tele kihagyhatatlan összefüggésekkel. Beleértve az évszakot, a napszakot, utcát, teret, lakást, rokont, barátot egyenként, mindent, ami új, mindent, ami ismerős, ami rossz,

ami jó, ami történik veled és körülötte. Túl sok, de az ember mégis számon tartja a túl sok kicsodát, átkozódás nélkül, mert ebből tevődik az élete, s hogy el ne felejtse, kénytelen rendbe rakni, csoportosítani, elválasztani, összekapcsolni, valahogy elrendezni őket.

Medve a botrányosan soknál kezdi az átkozódást. Mikor a már úgy-ahogy elrendezett – (vagy legalábbis felsorolható, de mindenestre megnevezhető) – sok kicsoda megszorozódik a milyennel. A kicsodákhoz tartozó más-más kedveddel, tetszéssel, vágyaiddal, vagy a kicsodák adott érzelmi tartalmával, színezetükkel, hangulatukkal. Ezeket a milyen-micsoda-szorozataidat tovább sokszorozhatja-hatványozhatja a hogyan? (a hol? mikor?) egyenként és keresztbe-kasul – ha próbálsz számon tartani az életed kihagyhatatlanul összetartozó dolgainak tömkelegét.

Márpedig próbálsz: tele vagy zűrzavaros nyugtalansággal, várakozásokkal, emlékekkel, életed kavargó lobogásával: végig kell gondolnod mindent. Mi volt, hogy volt. És meggondolni újra, és még egyszer, hogy észben tarthasd, miként az Úr csodáit kötelező. (Amikről sosem lehet tudni, miből fakadtak – a Kecskemétről felcipelt vasgolyódból vagy az árokparti vizelezből a szombat-helyi országúton – ezért okosabb lesz beírni a kockás füzetedbe nem csupán a jó helyből magasugrásodat, de a gyenge négyszázaidat is.) Hilbert Kornélnak mindez lényegtelen.

De akkor lényegtelen a saját élete is: ha nem fontos neki, hogy a megélt napját végiggondolja, és a dolgok zűrzavarát megpróbálja számon tartani – amire neked rámeleg minden idő, törődésed. (Úgyhogy a tantárgyakra érdeklődésed, figyelmed, kíváncsiságod alig-alig marad. Eszed ágában sincs színjeles tanulónak lenni, de tény, hogy nem is érnél rá.) Lexinek (egyfelől) így rengeteg fölösleges ideje maradt, (másfelől) az is lényegtelen volt neki, hogy osztályelső-e vagy sem.

Félős, hogy Lexi életének ennél százszor fontosabb ügy is lényegtelen lett, végül.

Az én mindennél fontosabb ügyem tisztázódott a 14-es sárga villamoson, aznap, vasárnap, amikor Hilbert Kornél kiment a Városligeti fasorba Gordonékhoz. Mehetett volna az Albrecht útra is, Emil bátyjához: volt hova mennie kimenőre: s ez szintén fontosabb volt a jeles bizonyítványainál, csak ez nem volt százszor fontosabb. Nekem viszont eldőlt a budai hídfőnél, ahol a kis sziklás vízeséstől balra fordulva kanyarodtunk rá az Erzsébet hídra – eldőlt, hogy ezt is lehet.

Az ember itt, akár a 9-esről átszállva, akár az (új) 27-essel élesen jobbra kanyarodva, ért a hídra, mindig bal kéz felől kapta a vízesést. Akkor a papok gimnáziumába jártam át Pestre a 15/b-ből; Júlia kedvéért nem lépcsőn zónáztam (hacsak nem volt muszáj); s észrevettem, már előbb is, hogy ez a budai hídfő más-más alkalommal olyan tökéletesen más-más hely, mintha semmi közük nem lenne egymáshoz. Észrevettem ezt egyszer, aztán már figyeltem, hogy így van-e mindig. Így volt, és nem is attól, hogy egyik nap zuhog az eső, máskor süt a nap, vagy elakadt a villamos, hull a hó, netán megbokrosodtak

egy szekér lovai: nem ettől; a saját gondolataim vagy kedvem másféleségétől volt mindig különböző a kis térség. Egy vonásuk mégis közös volt.

Ha hazulról jöttél, Gellért szobra és a szobor kis vizesése bal kézre esett tőled. Ezzel megvolt, belerajzolva az örök térképedbe, a régi Fehérvári út és a 15/b. Ha most úgy kelsz át a folyón, hogy jobb kéz felől hagyod el Szent Gellértéket, mi lesz amazokkal? Utca, lakás, hegyoldal, máris megsemmisültek? Nem lehet elköltözni Budáról, és vinni magaddal egész eddigi életedet. Se falura, se panziószobába. Se egyáltalán, Pestre.

Még Budán jártál a 14-essel, s máris kihagytad a negyvenezer mérföld felét az utazás viszontagságaiból. Krisztina körút, kis mozi. Ravasz cukrászda, Poczony kávéház. A Vérmező északi csücskéből indult mindig a Kegyeleti-staféta. (28-ban az Augusztinál vetted át a botot Mogától, a legjobb nyolcszázastoktól, és vitted az Attila körútig; ha a Vérmező közepe táján nem fejezték le: életed folyamán négyszer is számításba kellett vened, hogy így végzed; Szeredynek egyszer, Medvének háromszor.) Templom, az 59-es szimpla kocsija koszorúkkal mindig úgy megrakva, mint egy ravatal egy szénásszekéren. Fernengel és Cziczky. Színkör, abrakoló omnibuszlovak, Horváth-kert. Másik mozi és Halwa Sándor puskaműves, a Szent János téren. Tabán jobbra. Szarvas tér, Rác fürdő. A Tabánban és a Krisztinavárosban nem fordultál meg gyakran, de az ember nem idióta, ismeri a szülővárosát.

Rác fürdő, beljebb; Erzsébet híd kávéház a sarkon; aztán eljött a döntő pillanatod a vizescsnél, Bébé. Az igazság ideje. Szemedbe nézett a sok lehetetlennel, amit kiszámítottál. Szemedbe mondta, hogy nagyon is kíváncsi vagy az Egyetem tér 5-re. Anyád szobájára. Akinek néha voltak teljesen kiszámíthatatlan húzásai.

Egy anyának végül is el lehet hencegni a négyszer százasotokkal, meg Medve 24,5-jével, gondolná az ember – meg Telbisz doktor Berlinjével, meg a charlestonnal is. Évának nem. Egy civil tánctanárral járt be hetenként, órákat adni. („Már nem is a simmit jártatok? Ez is olyan buta néger tánc?” – Júlia: „Ej, Éva, te nem értesz ehhez, drágám!” – Hát nem. Se Klabundhoz, se Kandinskyhez. Se Adyhoz, még El Grecóhoz se.)

Júlia mindent tudott, ami érdekes, fontos. Voltak okos, hipermodernül kurtára nyírt hajú barátnői, egy freudista amatőr lélekelemző, halálos ellenségével, a szintén pszichológus, szintén nem hivatásos (de adlerista) szintén etonfrizurás tornatanárnővel. Nagyobbik részük Zeneakadémiát végzett. Volt, aki nadrágot hordott, zakót, férfialapot. Júlia soha. Zenekritikus volt egy nagy reggeli lapnál. Koncert után elvitt, mehettem velük a Simplon kávéházba. Az ismert, tekintélyes kritikus kollégái nemcsak a lényét szerették, hanem láttam, hogy mindig kíváncsiak voltak a véleményére. „No és mit mond Júlia?” – ha egy darabig nem szólt hozzá. Vagy: „Aztán mit ír erről a BH?”

Én felszedtem mindenfélét a zenéről – „Egy faun délutánjáról”, Bartókról, Lisztről, Vivaldiról –, nevetek, félfüllel, s hogy mit, arról fogalmam sem volt –, de hogy Szeredynek elmondhassam, kiszedtem Júliából a jazzről, a „ragtime”-

ról, amit meg tudtam jegyezni: a tépett-rongyolt ütemét a szinkópáltsággal éri el, a dallamnak is, a szövegnek is megtört ritmusával áthelyeződik a hangsúly. (Hova? Dani röhögött, jóságosan rám hagyta.)

Hát jó – mindenesetre ősi néger népzene. Olyan mély, vad-erős ritmus lüktetett benne – szinte a dallam alatt –, hogy muszáj volt remekül táncolni rá. Telbisznek volt a kórházi szobájában egy-két új tánclemeze is, a nagyalakú Backhausok, zongoraszonáták mellett. A húszas évek Berlinjéről mesélt legszívesebben. Több évet töltött kint; elsőrendű mérgezgáz-szakértő volt; az ot-tani egyetemen tanított (és tanult maga is tovább). De hogy tudott németül el-őadni, főhadnagy úr? Nevetett. „Rosszul!” Temesvári fiú volt, orvosi és vegyész mérnöki diplomával, nyelveket – a német kivételével – jól beszélt. Festett is – azaz főképp másolt, képtárakban, múzeumokban, régi mesterek híres vásznait, engedéllyel persze. Pesten is, mióta hazajött. Ennyi nekem elegendő volt. Verset írt. Hozott sok új könyvet, még Berlinből, egy Stefan Georgét köztük. Ennyi Medvének elegendő volt. Telbisz tudott mindent.

Volt egy ukuleléje is, a városi lakásán – a Dohány utcában. Tudta, ami nekünk kellett, ahogy Júlia és a barátai. Tudták Freudot, Einsteint, Adyt, Bartókot, én elhittem „becsületszóra” kilencven százalékgig, Medve száz százalékgig, hogy ők jelentik a huszadik század új, forradalmi nagy fordulatait, az ember jövőendő világát. (Még ha Évának nem is.) Telbiszről próbáltam hát anyámnak mesélni. Olyat, ami hat rá: hogy egészségtanóráján a saját bal karján demonstrálja egy új mérges gáz gyilkos erejét: rákent egy csipetnyit az alsókarjára, gyorsan letörölte az ellenszerével, egy csipesszel fogott vattacsomóval; maradt egy ijesztő égési sebe. Éva udvariasan méltányolta a mutatványt, csak látszott, hogy nagy számárságnak tartja.

„Hát ide figyelj – mondom végül dühösen –, van Telbisznek egy jukuleléje is!” – A négyhúros hawaii gitárnak akkor itt még hírért sem hallottuk.

„Csakugyan?”

Éva belenyugodott. Jó. Ha van neki, hát van. Az istennek meg nem kérdezte, hogy hát az meg mi. (Tudta, hogy bosszant vele.)

Azt is tudta, hogy én nem bosszantani akarom ezekkel. Hogy a helyből magasugrástól az ukuleléig nem értett semmihez, ami nekünk érdekes volt éppen, jó, ebbe én is belenyugodhattam. Nem szívesen. Telbisz ennél több volt, fontosabb. Próbáltam találni valamit, ami anyámat is megfogja, hat rá, felkelt benne a mi érdeklődésünkhöz hasonló fajtáját. Nem keltett fel.

Évával minden unalmas volt – ellentétben Telbisz Alberttel. És persze Júliával. Éva intézte mind az unalmas dolgokat, házat, háztartást, számlákat, béreket, nekem vett pizzamát, inget, szerzett öröklött (és egész elegáns) civil ruhát is nyárára (ami kellett a fenének, és nagyon untam szabóhoz járni miatta) – és talán Telbiszről is az unalmas részt kellett volna mesélnem neki, hogy a kis Laczkovicsnak váratlanul beírt egy elégtelent. Annyira tele volt jóakarattal és barátsággal irántunk, és nemcsak hogy elnézte, hanem ő követett el a kedvünkért komoly szolgálati szabálytalanságokat, úgyhogy mindenki azt hitte, én

is, nem kell tanulni nála. Amikor Laczkovics Józsi egy szót sem tudott, Telbisz megharagudott, és beírta neki az elégtelent. Nekünk ez jól jött figyelmeztetésül Telbiszre, Józsikát (az adott előzmények után) igazságtalanul érte jóhiszeműségében, de bőven megérdemelte a sűrű egyéb rosszhiszeműségeiért. Nem gondoltam, hogy anyámnak ez érdekes volna. ((Tévedtem. Ez érdekesebb lett volna neki, nemcsak az ukulélénél.))

Az intézeti életünkről azonban még mindig semmit nem tudtam (nem is akartam) Évának elmondani. Semmit. „Milyen a főreál, Bébé?”

„Paradicsom” – mondtam. Pont. – Igazán, jobb? Az ellátás? Jobbak a tanáraitok? – (Rosszabbak; a koszt pocsék, nem mindig: a reggeli mindig. De:) – Paradicsom – mondtam.

Ennyi. Hogyan érthetné meg, hogy Joneszko, akivel imitt-amott sportügyekben ki lehetett jönni, sokkal veszedelmesebb, mint a nyíltan gyűlölködő, gonosz Békény őrnagy úr? (Dögöljön meg.) Joneszko? (Ő is, de vele vigyázat! Észnél légy, Medve.)

A Bocskai nagyszállónak valamivel jobb volt a pokolnál. Iskolának sokkal jobb egy pokolnál, ahonnét kijutunk a Föld középpontján át a túlsó felére, de ez a hely semmilyen tekintetben nem volt purgatórium. Egyszerre volt paradicsom is, pokol is (a megmaradt köreivel, bugyraival) – közte semmi. Bűnös lelkünk nem tisztult meg. Ami a pokolból itt maradt, az változatlanul pokol maradt: az ébresztő a legrosszabb. Ami lepusztult rólunk – az altisztek (ez volt a legdöntőbb változás), az meg átmenet nélkül, minden tisztító tűz mellőzésével, vitt egyenesen a – mondjuk – paradicsom dépendance-ába a grand hotelnek.

Hogy anyádnak összeszámold, mi változott, mi javult, nem azért adad fel, mert sosem érnél a végére, hanem mert teljesen fölösleges lett volna. Ezek a külső körülmények semmit nem tudtak volna mondani Évának arról, ami igazán megváltoztatta a világot. Ami átrendezte, hozzáépített, kibővítette egy külön, független, saját toldalékkiegészítéssel. ((Miből? Hogyan? Kavicsokból. Nehéz megmondani.)) Mint aki színes kavicsokat talált a tenger fövenyén, igazgyöngyeit a végtelen óceánnak, vagy üres kagylót, rögöt, göröngyöt, te is összeszedted a homokból, és akármik voltak vagy nem voltak, ezek a kavicsok berendeztek egy komplett külön világot neked: kezdve azon, hogy festő leszel.

Vagyis nem kezdve, hanem éppen folytatva. Majd te. Milyen festő? Spanyol. Valódi olajfestéssel, valódi vászonra. Szivarozva. Tóparti nagy öreg kertekben, majd. Addig is, nyugodtan ugrálhatsz mindenfélével, versenyezhetsz BE-AC-pályán, tangózhatsz, charlestonozhatsz diadalmasan, Chiquita, La Cumparsita, Amerika, Patagónia, Peru, Tahiti: Telbisz Gauguinről is mindent tudott, meg majd Freudról, Einsteinról; csak „bevezetést a biokémiába” ne tartott volna heti két órában.

Majd Júliától megtudod Bartókot, aki nagyon nagy, és a hatalmasok szerint tévúton jár, tehát a mi emberünk, és Vivaldit (szívesebben, neked), akit ők imádnak (bár a Kis Larousse-ból hiányzik – kétszáz éve?). – És Ady Endre.

Hilbertnek egész kurzust tartott róla Medve, de a költő Lexit nem tudta megbabonázni. Évát sem, Júliát igen.

Ady nekem is fontos volt; elloptam a verseit. Simán hagyták magukat megfesteni, a: Borzolt fehér Isten-szakállal / Tépetten, fázva fűjt, szaladt – (és) Poros a hosszú hársfasor / Holdfényes a püspöki udvar. – Istent, utcát (még Fekete zongorát is) kölcsönzött az embernek festeni. Elloptam a talált fényképeket, képeslapokat is, másképp. Ami kellett. Lovak legelnek hegyoldalban, reggel, egész ménes. Temze-part, házsor, stégekkel. Karácsonyi piac, színes. Nem saját művemnek szántam, amiket festettem ezekből, kizárólag magáncélra loptam: hogy el ne felejtsem, amit leltem bennük. Rögöket, kavicsokat. Volt egy Anatómiám, egy elaggott tankönyv, ezt Belloni Gyula lopta nekem, őskori fasori barátom, hogy le tudjam rajzolni a futó bal vállát a kétszázas kanyarban (nem tudtam).

Kellett volna, hogy anyám értse ezt. Hogy miről van szó. Hogy lássa az egészet. Miért ugrálok a színes kavicsokkal, amiket összeszedtem? (Mint majom a toldalék-paradicsomában?) Az ébresztőt és a takarodót kérdezte. Az állandó kialvatlanságunk izgatta.

Ha nincs Telbisz, aki meglátta a testi-lelki kimerültséget az emberen, és befektette egy hétre aludni a kis intézeti kórházába, én is kidőlttem volna (mint a B osztályos Barnabás, akit az öngyilkosság legszélő pereméről húzott vissza, már hosszú gyógyszeres altatással).

„De hát édes fiam, tíztől hatig van nyolc órátko, az egész világ ennyit alszik! Ez nem kibírhatatlan!”

Csakhogy a főreálban fel lehetett iratkozni fennmaradásra a naposnál, úgyhogy takarodó után még éjfélig a tanteremben lehettünk, a saját helyünkön, én Medvével és Szeredyvel, megbeszélni a dolgokat, olvasni, írni, levelet, a napi tréningeredményeket, kottát, keresztrejtvényt (még mindig gyártottunk egymásnak Medvével és Colaltóval), vitázhattál, gondolkozhattál azon, ami megesett, csend volt, a napos tisztnek csak a létszám kellett, be se nyitott, az üvegajtón át megszámolta, hányan vagyunk, altisztek pedig megszűntek, lerohtak rólunk.

Anyám nem értette. „Éjszaka tanultok?” – Már mondtam, nem. „De hát akkor mire való ez az értelmetlen fennmaradás? Feküdjetek le aludni tízkor!” – Mire való! Képzeld, édes Királynő, gondoltam, ez az értelmetlen fennmaradás szorosan a Bocskai paradicsom dépendance-ához tartozik, és arra való, hogy használjuk. Erről van szó, gondoltam. De nem mondtam. Csak megöleltem: Jó, majd lefekszünk.

Ezt nem kell hogy értse. Az iskola világberendezésébe neki nincs bejárása, ez rendjén van – más dolog, hogy nincs bejárása az én (színes kavicsokkal berendezett) független világomba se. De hát azért független, hogy Évától is független legyen, igaz. Nekünk a század nagy forradalmi óriásai a szívünkön feküdtek. Einsteinhez, Adyhoz, Kandinskyhoz, a freudizmushoz: anyámnak nem sok köze volt. A huszadik század forradalmi óriásai Évának nem feküdtek különösebben a szívén.

Ha nem, hát nem. Bele lehetett nyugodni. Az legfeljebb vicc volt, ha az ember mégsem nyugodott bele. Ez egy vicc, gondoltam, hogy én ki tudja, mit várok Évától, vicc, hogy ennyire nyugtalanít, hogy mit szól Einsteinhez, Kandinskyhoz, Bartókhhoz. Semmit. Nem ért hozzá. Jó, sokkal többet én sem értettem hozzá: nem erről volt szó. Nekem érthetetlenül az kellett volna, hogy Éva mégis értse, lássa messziről, nagyjából, hogy mi az, amibe nyakig merülök megint. Ebben ő nagy volt: átlátni egészében olyat, amit nem ismer. Akkor velem, az ő nézésével én is jobban látnám a színes kavicsaimat, mindenestül, és főképp tudnám, hogy eltűri-e, ha látja messzebről, mi ez az egész, tűri-e akkor is szó nélkül, hogy belelovaljam magam, nyakló nélkül, mint szerinte mindig.

Ha nem tűri, azt kellett volna tudnom. Júlia mindent eltűrt, rám hagyott. Éva jobban átlátott rajtam, a kis finom csalásaimon is és a fellengzős lelkeimen is. „Szertelen vagy mindenben, fiam, nem ismersz mértéket, és a fellegekben jársz.” Szálljak le, és próbáljam megzabolázni a szertelenségemet. Nem hallgattam rá soha. Most se hallgattam volna rá; nem ezért kellett tudnom a véleményét; csak kellett volna tudnom.

Egyelőre tűrte szó nélkül. Mióta kitalálta magának a téli panziót, az Egyetem tér 5-ben mindig jókedvű volt. Tűrt mindent. A magamnak vett könyvek közül az egyiket karácsonyi ajándék gyanánt neki nyújtottam át. Júlia meg is ijedt, kár volt, Bébé! A Kis Larousse-t Éva még célzásnak veheti (a műveletlenségére). Hát anyámnak lexikonra akkor se lett volna nagy szüksége, ha tud franciául. Ugyis az anyém lesz. Svindli, kis család: Éva mindig átlátott az ilyen linkségeimen, és soha nem tűrte szó nélkül. Most váratlanul mulattatta. Kedves szemtelenségnek vette tőlem. Megköszönte illedelmesen, büszkén mutogatta, átvette a hólyagság humorát.

Monostort ő szerezte. Borbás-pusztán szűk idők után jöttek bő esztendők (ahogy ez a világ rendje), Pető gazda le tudta törleszteni anyámnak, amivel adós maradt a haszonbérből, még a szép cserepes házat is meg tudta végre venni Kecskeméten, amit az „ányika”, a sógora özvegye régóta kommandált neki, a három lánya felköltözött a városba, a legnagyobbik már jegyben járt, a legkisebbet, Jucikát, a kedvencét, az én régi jó strandtársamat, beíratta gimnáziumba az Angolkisasszonyokhoz. Ő tavasztól télig kint maradt a tanyán, a két nagyra nőtt fiúgyerekével és persze az anyjukkal. Éva pedig így meg tudta venni nyaralónak a házat és a nagy kertet Monostoron, tavasszal. ((Az árendás Pető gazdának is elintézte, hogy a gőzmalomban tartsák tavaszig a búzájukat, a malom gondját viselte a zsákoknak, bér- és díjmentve (azt hiszem, az elővásárlási jogának fejében), és tavaszra mindig felment a gabona ára.))

Anyámnak azonban ehhez el kellett adni a 15/b-t (újra nagy lelépést fizettek, a vételár fele kijött belőle). Nekem a szűkebb hazámat. Júdáspénzért.

Abban már hallgatólag megegyeztünk, hogy nem megyek Ludovikára, négy év múlva leszerелеk végleg (fogalmam sem volt, hogy ezt hogy fogják engedni?) – hát legyen festő, isten neki, ha mindenáron ehhez van kedvem, és ki is tart majd érettségi után – de hogy miből fogok megélni, minden tisztességes kereső civil foglalkozás nélkül? erről csak most, először ejtett szót anyám:

„Júdáspénz! Nézd, Bébé, Borbás eltart bennünket, téged is. Ez egy télenyáron lakható, masszív, jó építésű ház Monostoron. Ki tudja, egyszer még jó lesz, ha van fedél a fejed fölött, kisfiam. . .” – (Jó lett. Én Éva hasonló lapos bölcsességeire oda se figyeltem, nemhogy megjegyeztem volna magamnak. És mégis eszembe jutott, 46 és 54 között, Monostoron – hogy nyert. Mártának persze nem mondtam.)

Éva, ahogy Einsteinról, Freudról, a művészetről és költészetről is fenntartotta magának a véleményét, s hogy festő akarok lenni, ebbe, talán nehéz szívvel (amit ő sosem mutatott) beletörődött. Ismert – a csökönységemből sok mindenben engedtem, de látta, amin az ember nem tud változtatni, hogy mihez van igazán kedve, abban megkötöm magam.

Szent ügy? Tíz évvel később, amikor Mártával az elhülyülésig boldog összetartozás évszakai után el kellett válnunk örökre, ezt írtam vagy válaszoltam neki egyik utolsó (gyötrelmes) levelemben: „Én magával, Márta, a maga életének a dolgaival nem törődök igazán. Én *igazán* csak a saját mulatságommal tudok törődni.” – Azt felelte rá, hogy rendben van, mindenki, ő is csak a saját mulatságával törődik *igazán*. De ez nem egy „szent ügy”, Bébé. – Ki mondta, hogy szent ügy? Ezt soha nem mondta senki! – (Hát anyám nem mondta.)

„Ahogy a barátjának, Medvének a magyar irodalom, magának a festészet szent ügy, és fölötte áll mindennek. A baj, hogy ezen egy szikrát nem lehet változtatni.”

Igaz. Baj. „A festészet nem szent ügy, a festészet valami. Valami, amit lehet csinálni. Olyan, amit multság is és érdemes is csinálni. Nagyon kevés ilyen dolog van ezen a világon. Rajta kívül nekem semmi, egy se. Tehát vagy-vagy. Vagy csinálom ezt az egyet, s akkor érdemes itt élnem tovább: vagy nem, s akkor nincs semmi multságom az életben, és kell a fenének az egész. Ez a két alternatíva van. Két választás: harmadik eset nincs.”

((Egy harmadik mégis lett, s elfogadtuk, egy évre rá. Ez teljesen anyám műve volt. Novemberben összeköltöztünk ideiglenesen mint szabad, független lakótársak. Az örökre-elválásunk idején is egymáshoz futkostunk minden bajunkkal, de főképp az örömmekkel. Ez semmit sem jelentett. Időközben neki meghalt az édesanyja, engem bevettek maguk közé az Új Nyolcak. Ezek változtattak az életünkön, nekem úgy, neki úgy. Júlia nagyon szerette Mártát, Éva nem. Mégis, Éva volt, aki váratlanul fogta magát, felkereste Márta édesapját, és megbeszélte, elintézte vele, hogy házasodjunk össze.

Micsoda gondolat! Márta szókimondó egyenességével mi már tisztáztuk egymás közt, hogy nem kellek neki, ő se kell nekem. Ez sokba volt nekünk, keserű hetekbe, hónapokba. Fájt. Nem ment ingyen ez a tisztázása a dolgoknak. Egy éve már, és még mindig csupa seb voltunk. Mit mondhatsz anyádnak? Hogy Mártával gyűlöljük, ki nem állhatjuk, nem szeretjük egymást: ő ezt tudta (Júlia nem), mosolygott, talált és kivett nekünk egy jó kis lakást Budán. Végül az döntötte el, hogy ránk uszította Medvét. Jóban voltak. „Majd a barátod módszerével ártalmatlanná teszitek egymást” – mondta Éva. Rajtunk ne-

vetett? (Júlia – tájékozatlanul – meg volt hatva.) Így hát mint szigorúan formális, álházastársak beköltöztünk Mártával átmenetileg a kis villalakásba a Riadó utca páros oldalán. Az utca páratlan oldala végig a Bocskai főreál téglakerítése volt. Utazás körbe-körbe a világon.))

Éva már akkor felfigyelt rá, amikor elmondtam nekik Medve nevezetes tálmányát. Fogalmam sem volt, hogy a lakás eladása és az ingatlan megvétele mivel jár. Monostor három tulajdonos nevéen volt. Ügyvédek, hivatalok, papírok, tárgyalások, pénzek, időpontok egyeztetése, bútorszállítók, festők-mázolók, ács, asztalos: anyámnak ráment másfél esztendeje. Én nyáron arra érkeztem, hogy Monostoron simán rendben van minden. A kút villanymotorja meg a kerti nagykapu? az is meglesz. Meglett, őszre. De nem úgy a község hivatalai. Karácsony előtt anyám hatósági idézést kapott, tőlük az Egyetem tér 5-ben, újra. A telekkönyvükben két tulajdonos parcellái tévesen voltak bevezetve, a harmadiké pedig sehogy. Nem a hivatal igazította helyre bocsnatkéréssel a hibás, zagva bejegyzéseit, hanem új telekkönyvi felvételt rendelt el, anyám költségére. Ez egy álló esztendeig tartott. Még tovább a harmadik eladó ügye, a húszéves örökösödése jogát új hagyatéki eljárással lehetett csak igazolni. A telekkönyvi írnok decemberi idézésére anyám kifakadt. „Ez a ronda kis alak megint berendel fölöslegesen. Még ez a legellenségesebb velem az összes közül. . .”

Éva soha nem panaszkodott nekünk, se másnak. Nagyon elege lehetett az egészből, ha így kiborult. Elmondtam Medve Gábor nagy tálmányát nekik:

„Tudod, hogy lehet biztosan ártalmatlanná tenni a ronda ellenségedet? Ha megszereted!”

Júlia nem méltányolta. „Ha megsajnálod? Kis nyomorult írnok, nincs más öröme az életben, mint hatalmaskodni veled? Szép, szép, de ezzel lefegyverezted?”

Éva a fejét rázta – nem, nem –, s „Hogy mondtad, Bébé?” – megismételtette velem: – „Hogyan lehet biztosan ártalmatlanná tenni a veszélyes ellenségedet? Ha megszereted.”

„Ez más!” – mondta anyám Júliának. Látszott, hogy ő jobban megértette. Mulattatta, megjegyezte. Nevetett, szinte mint aki tapasztalatból jól ismeri Medve igazát: a tenger sok adásvételi irományt, szerződést, illeték-, adókiszabást, telekkönyvi kivonatot, a lélekölő papírhalmazt azzal tudta ártalmatlanná tenni, hogy igenis megszerette végül az egészet. Beletanult, elviselte a megalázásokat, októberre elintéztett mindent. Egy kicsit kimerült. Nem látszott rajta, mert az Egyetem tér 5-ben mindig vidám volt.

Hát persze: ez az ő nagy húzása volt, egy szoba az emeleten (az ötödiken). Egyszerre csak fellázadt, gondolom, a háztartása, a háza népe mindig ráháruló gondjainak-ügyeinek unalmas intézése ellen, és szabadságot vett ki. Egy jó téli nagyvakációt. Hotelszobában, két útításkával, külföldi turista, érdekes látogatóra jött, megnézi magának Pest híres városát.

Ezt jól kitalálta még a nyáron, s persze hogy kedve volt hozzá. Minélfogva persze, hogy nekem is kedvem volt bejárni a Belvárost. Elvitt a Sziget klubba, itt volt

nekem a Tiszti Kaszinó mozija, lányokkal, a Magyar utca este kurvákkal, az Apostolok, a Kis Piszkos, a Mátyás-pince, Petőfi Sándor és a Duna korzó, Arany János és a nagy Múzeum, a Kaplony utca sarkán mindjárt egy madár- és állatkereskedés, mindenütt nagyvárosi – nem budai – fényes kirakatok: szóval egy másik világ. Ide átköltözni az én egész Fehérvári úti világgal? Ehhez szinte kozmikus, forradalmi fordulatot kell megtenni az embernek.

A nagy kopernikuszi, newtoni, einsteini fordultnál nem kisebb, nem jelképes, konkrét fordulatot tett meg az ember világával anyám vakmerősége, amivel a lakást Monostorra helyezte át (néhány évre), és télire beköltözött Ella barátnője panziójába Pestre. Ki hitte volna, hogy lehet életet folytathatóvá, elfogadhatóvá, egyáltalán lehetővé tenni másképpen, más lakásban, másik partján a Dunának?

Lehetett. Az Egyetem utca fogta magát, és kezdett hozzátartozni az életemhez. A Károlyi palota, a Franklin Társulat kirakatai, a Poól és Mály, Erzsébet Szálló, Centrál kávéház. Helyesebben, nem is ezek a közismert jeles helyek, hanem éppúgy, ahogy a Fehérvári út semmitmondó szögletei, beszögellései, egyforma pincegádorai, ugyanolyan liftaknái, mind ősi, megkülönböztethető jó ismerőseim voltak: az Egyetem utca semmitmondó épületei, a négy-öt emeletes egykútya bérházai, kapui, kapualjai, pusztá kövei lettek ismerőseim, lettek itt is igazán enyémeek.

Egyetem tér 5. „Te nem jössz, Bébé? Hová mész?” – „Megyek haza.” Éva jókedve itt végig kitarzott. (Jó karácsonyok, a nyakára nőtt fiacskája elfért vele, s a panzió ebédlőjében bridzs uzsonna-vacsorákat is tudott rendezni, több asztallal. 30-ban aztán szerzett egy prima lakást a Kígyó (Apponyi) téren, belvárosiak lettünk végképp.)

Az Egyetem tér 5-be én négy évig hazajártam. (Monostorra is mentem haza, nyáron, húsvétkor, de hát ott voltak a bútorok, a 15/b szobái mind, meg Júlia, Terka néni.) Kitűnt, hogy két útitáska is, az ötszögletű szobában, plusz egy anya jókedve: elég hazának. (Bőven számítva. Majd megfigyeled, hogy bőrönd és útitáska nélkül, még jókedv nélkül is, egy anya untilég. Kevesebb már nem.)

Hilbert növendéknek egy anyával kevesebbje volt, mint szükséges, hogy legyen hová hazamennie. Mégis, előbb, civil korában kellett hogy legyen neki is egy. Logikusan, erről próbáltunk valamit kiszedni belőle.

Nem nagy sikerrel. Fényképek? Nem voltak? De volt sok. Egy sincs? Minden holmijuk ott maradt, Marosvásárhelyen, elveszett. Az a szoba az emeleten, csak hotelszoba lehetett. A háború miatt csak itt, Magyarországon. A Balatonon, vagy a Tátrában. Vagy Abbáziában? Nem. Abbáziában nem voltak.

A kicsi korából való verset vagy rigmust, az egyetlent, amire emlékezett, később ő hozta elő újra. Fennmaradt velünk (tiszteletbeli A osztályos?), Medve és Bónis Feri miatt, differenciálszámítást tanulni velük, feladatokat megoldani; amit egy új, kis fekete tűzér főhadnagy adott elő, tanterven kívül, az arra jelentkezőknek. (Köszönöm, én lemondtam róla.)

Befogtam a fülem, úgy olvastam. Arra figyeltem fel, hogy Hilbert Medvét mint versszakértőt nyagatja:

„Mondd, az vers, ha közlik veled, magázva, hogy szeretnek, mert fekete a szemed, holott nem igaz, hogy fekete? És téged nem szokott magázni – az illető. Akor az sem volt igaz, hogy nagyon szeret?” – attól függ, öregem. Mi volt az a vers?

„Anyámnak volt egy nótája vagy strófája, amit mindig dúdolgatott nekem.”

„Mégpedig? Hát nyögd ki végre!”

„Szeretem én magát nagyon / Mert fekete szeme nagyon.”

Nekem, már amikor először felmondta nekünk, valahogy gyanúsán ismerős volt, Medve pedig váratlanul eléggé mellre szívtá az egészet. Fekete szemeket, rég halott anyát, még sokkal régebbi altatódalt (talán a füledbe duruzsolva mint édes vallomást:).

„Nézd Lexi, ez még nem egészen vers” – mondta mint felkért szakértő.

„Nem egészen?”

„Ha fekete a szeme, akinek mondják, akkor lehet az is igaz, hogy szeretik nagyon (bár nem biztos), de akkor ez még nem vers. A vers nem dolgokat közöl. Mindig ordít valamit. Mit? Rikítóan igaz dolgot. És ha valakinek a szeme rikítóan kék, akkor a rimpár második sora nem igaz, az elsőben kell lennie a rikítóan igaz ordításnak. Érted, nem? Áttevődik. Mert ennek valahol benne kell lennie, hogy vers legyen egészen.”

Lexi rázta a fejét. Áttevődik? Nem érzi? Nem. És hogy ment a vers tovább, kíváncsi voltam, emlékszik-e a folytatására. A kedvemért ezen tanakodott egy kicsit, de félbeszakított mindent dr. Bekény őrnagy úr. Ránk tört. Ehhez nem volt joga, még a zászlóalj-ügyeletes tisztnek sem. Ordítva: „Mi folyik itt!” Hilbert vigyázzt vezényelt.

Az őrnagy persze Medvéhez fordult: „Tanulnak? Mit csinálnak?” – Ehhez semmi köze. Azt, amit jólesik. Medve felhúzott szemöldökkel meredt rá: „Feliratkoztunk fennmaradásra, őrnagy úr!” – mondta. „Úgy? Csupán? És maga! Maga is?” – kiabált rá Bónisra, már fojtott dühvel. Bónis Feri szintén mondhatta volna, hogy készülnek algebrából, de soha nem hagyta cserben Medvét. „Én is, őrnagy úr. Csupán fennmaradók vagyunk!” – Így hát Bekény letartóztatta mind a kettejüket. Csupán! Fogdába, azonnal.

Hiába nyertünk az ördöggel, hogy Joneszko százados urat elvitte, talán vissza a csapathoz, mert most már biztos volt, hogy helyette dr. Bekényt hozta a nyakunkra századparancsnoknak. Baj.

Még nem emésztettük meg egészen, hogy mennyire. És hogy lesz? Baj Medvének, de baj egyetemesen, a B osztálynak is, és baj Hilbertnek is, annyira mindenesetre, hogy ez nagyobb gondja legyen most, mint az, hogy szerette-e őt a fekete helyett búzavirágkék szemével egy valaha-volt édesanyja.

A Buda az idei könyvhétre jelenik meg az Európa Kiadónál Budapesten. Ottlik Géza, aki a könyv kezdő oldalait annak idején a Hídban adta közre, bizonyára örömmel látná a teljes regénye e fejezetét is ugyanitt. – Lengyel Péter

FEHÉR FERENC ZSENGÉI (II.)

BOGÁR IMRE

Kertfalu házai, mint kicsi skatulyák,
Lapulnak az éjben, álmukat alusszák.
Elpihen a paraszt hosszú munka után –
Hajnaltól estélig, bizony, kifárad ám.

Csend ül a házakon és az utca porán,
Éjfélre jár lassan, nincsen e csönd korán.
Lassú, mély kongással a vén toronyóra
Inti a parasztot, térjen nyugovóra.

Nem kell azt inteni, fekszik az magától,
Fáradtan beledől ágyába ruhástól.
Nem is imádkoznak, csak az öregebbek –
Végső, nagy céljukhoz, akik közelednek.

Barna éj vándora felhők között bújkál,
Sötét felhők mögül gyakran lekukucskál.
Senkit se nem láthat, ugyan kit is látna:
Csak az akácfáknak susog sűrű sátra. . .

Mégiscsak helyén volt nagy kíváncsisága:
Sötét alakra hull sugaras világa.
Ugyan ki is lehet ez a késő lélek?
Rongyszedő lesz talán, vagy kocsmai részeg?

Egyik sem lehet az, hanem egy harmadik:
A rongyszedő alszik – részeg duhajkodik. . .
Ez meg olyan fürgén surran háztól házig,
Mint a macska surran, hogyha szőre ázik. . .

Már a falu szélén oson fűrge lábbal,
Ott, ahol a falu szomszédos a láppal.
Sűrű nádrengeteg suhog itt a völgyben,
Néhány vízimadár rétből égbe röppen.

Megkerüli mindezt a magányos alak,
S tovább iparkodik lenn a kertek alatt.
Most látni csak tisztán elsurranó árnyát,
Most, hogy a holdsugár behinti ruháját.

Ijesztő púpja van, görbék a lábai,
Bizony meg se néznék Kertfalu lányai. . .
Hosszú bal kezében valamit markolász –
Olajoskanna az, épphogy az, semmi más.

Rengi molnár malma meglapul a csendben,
Erre tart az árnyék, száján szitok rebben.
Most látom csak arcát, most már felismerem:
Gömbi, az uzsorás! gonosz, istentelen. . .

„Megállj, Bogár Imre, meglakolsz még máma!
Enyém lesz mégiscsak Rengi molnár lánya.
Szegény vagy te hozzá, másod sincs – a subád;
Szolgának, csikósnak szült az édesanyád. . .”

Már a malom táján tapossa a fűvet,
Kovájával gyorsan csihol apró tüzet.
Meggyújtja a malom hatalmas kerekét,
Olajjal leönti a faszervezetét.

Feltörnek a lángok sötét éjszakában,
Meghúzódik Gömbi nádas oldalában.
Onnan nézi büszkén sötét, gonosz művét,
Lobognak a lángok, tűznek vizik hírét.

Rengi molnár ordít malom ablakában,
Mint a hím oroszlán rácsos kalitkában.
Keserves csalással összeszedett malma –
Elpusztul nemsoká földi birodalma. . .

Néhány gatyás ember futkos ide-oda,
S ordítóznak vadul, mintha veszne Buda.
A tűz tovább terjed, már a malom lángol.
Rengi az ablakban ide-oda táncol.

Végül eszéhez kap, emeletről lefut,
Kínos jajgatás közt a lépcsőkön lejut.
Gömbi most elhagyja titkos rejtekhelyét.
Öröm dagasztja már testének bal felét.

Odahúzódkodik Rengi uram mellé,
Aki kopasz fejét nagy bánatnak ejté:
„Látja, molnár uram, hogy bevált a szavam:
Itt járt Bogár Imre, nekem volt igazam.”

„Felgyújtotta kelmed gyönyörű szép malmát,
Mivelhogy nem adta néki Tercsi lányát. . .”
Öreg Rengi molnár ökle összeszorul,
Nézi malma végét, s arca elkomorul.

Hirtelen sikoltás üti meg a fülét,
Borzalmas látomás markolja a szívét.
Odanéz mindenki malom ablakába:
Sikoltozik ott fönt Rengi molnár lánya.

Már a közelében mardosnak a lángok,
Gyáva a sok férfi, s gyengék a leányok.
Senki se nem mozdul, csak néznek dermedten,
Gömbi púpos teste hirtelen megretten. .

Erős férfimark fogja vézna vállát,
Bogár Imre tartja markában szakállát:
„Gyáva, hitvány féreg, most megfojthatnálak!
Becsesebb előttem a leggyávább állat.

Ha szereted tényleg Rengi molnár lányát,
Eredj, járd meg érte poklok tüzes lángját!”
Gömbi földre roskadt, mekegett-makogott,
Bogár Imre nézte, s gúnyosan kacagott.

Azután megfeszült izmos, barna arca,
Ránézett a tűzre, s megindult a harcra.
Szíve szerelméért szállt szembe pokollal,
Harcba szállt ő volna százannyi pokollal. . .

Veszélyben volt Tercsi, gyöngye violája,
Gyöngye violája, barna kis babája.
Köhögött a füsttől, majd megfulladt tőle,
Recsegett a lépcső, de ő tört előre.

Megvívott a tüzzel, elérte kedvesét,
Két karjába kapta kicsi szerelmesét.
„Itt vagyok, Tercsikém, gyönyörű szép szentem,
De most menekülünk, mert megégünk menten.”

Tercsi a mellére hajtja szőke fejét,
Imrének szívére szorítja két mellét.
Hófehér karjával átfogja a nyakát,
Hosszú, forró csókra kínálja ajakát.

Sürgetnek a lángok, ordít a nép lentebb,
Tercsi szavainál vajon van-e szentebb:
„Ó, édes szerelmem, minek menekülnénk?
Forró lángok között együtt üdvözlőnénk!”

„Egymásé sohase lehetünk mi ketten,
Haljunk hát meg együtt, büszkén, mind a ketten!”
Imre megremegett kedvese szavára,
Aztán föllépett az ablak párkányára.

Karjában tartotta Tercsi édes testét,
Ordítva lesték lent mindkettőjük estét.
Bogár Imre buzdón, mélyen fohászkodott,
Mielőtt ugrásnak nekibátorkodott.

..Puha földre estek, semmi bajuk nem lett.
Magához téríteni Tercsit vízzel kellett.
Felébredt az úgy is, Imre lány szavára,
Aggódó hangjára, szerelmes csókjára.

Arrább a nép morog, mint a zúgó tenger,
Tűz okát kutatja a sok dühödt ember.
Gömbi lázít köztük, Bogár Imrét szidja,
Vetélytársa ellen nép haragját szítja.

Előbb nem hiszik el szavát az emberek,
Imre derék legény – nem rossz az, jó gyerek!
De hátha szerelme elvette az eszét?
Lám, milyen gyöngéden öleli kedvesét!

„Ő volt az, emberek!” lázít Gömbi hangja,
„Nézétek, mellette ott az olajkanna!”
Már hisz neki a nép, s törvényt tenni készül:
„Pellengért a gaznak, súlyos büntetésül. . .”

Megragadják Imrét, megkötözik kezét,
Elragadják tőle sikongó kedvesét.
Küzd a puszták fia, ámde mindhiába,
Béklyóba van verve erős karja s lába.

Viszik a piacra, föl a szégyentérre,
Csúfnak felkötözik testét pellengére.
Fájdalmát, szégyenét ő nem nagyon bánja,
Csak kicsi babáját, szép Tercsijét szánja.

*

Csúfos reggel virradt szép Bogár Imrére,
Csúfos szégyenfárról lecsúngó fejére.
Fejét lehajtotta nagy-nagy szégyenében,
Sötét gondolatok dúltak a szívében.

A sok járókelő messze elkerülte,
Mint a rablógyilkost, messze megkerülte.
Pedig nem gyilkolt ő, sohase nem rabolt,
Egész életében gyöngék oltalma volt.

És most mégis itt van, megveti mindenki,
Nyájas, biztató szót nem mond neki senki.
Hej, csak az ő kedves édesanyja élne,
Volna pártfogója, minden másképp lenne!

Egy lélek volt csupán, aki megértette,
Aki anyja helyett anyjaként szerette:
„Kedves öreganyám, kint a faluszélen,
Jó öreg Laula, te sem törödsz vélem?”

Gunyoros kacagás hangzott föl előtte,
Kárörvendő arccal Gömbi állt előtte:
„Szerencsés jó napot, kedves Bogár Imre,
Hogy-mint vagyunk mostan, édes Bogár Imre?”

Imre nem válaszolt Gömbi szavaira,
Mereven nézett le béklyós lábaira.
Gömbi tovább szötte sátáni szavait,
Imre már nem hallja kínzója szavait.

Mikor édesanyját említeni hallja,
 Gömbi fecsegését végre megsokallja.
 Fejét fölemeli, arcul köpi amazt,
 Mint a dögre köp a jó szimatú paraszt.

Gömbit majd megüti mérgében a guta,
 De azért nem ordít – á, ő nem oly buta.
 Lócsös lábaival odalép Imréhez,
 Odahajol közel prédája képéhez.

Arcul csapja egyszer; arcul csapja kétszer,
 Somfavesszejével talán harminchétszer.
 Imre arca tüzel minden ütés nyomán,
 – Én jól meggondolnám, kedves Gömbi komám!

Nézd, az arca merev, tüzel két szép szeme,
 A veszett bikának tüzel így a szeme.
 Hiába, nem bír az erős kötelekkel,
 S Gömbi eltávozik kacsázó léptekkel.

Kielégült vágya, vadállati lelke,
 Gyáva munkájában nagy örömet lelte.
 Irigyelte szörnyen Imre nagy erejét,
 Becsületességét, nagy lelkierejét.

Ámde eztán többé nem áll az útjába,
 Ha megszabadul is, messzi viszi lába.
 Talán nem marad itt nagy szégyene után,
 Emígy tanakodott Gömbi kománk bután.

*

A nap már lehajlott Tisza vize fölé,
 Imre a kötelet csuklóin dörzsölé.
 Unszolta az éhség, biztatta szerelme,
 Gyomra kérőn korgott: enni már elkelve.

Azt se nem értette, mi van szerelmével,
 Hogy reggeltől estig nem jött hozzá még el. . .

Minden erejéből megfeszíti karját,
 Ordítását talán mindenütt meghallják.
 Reccsen a pellenge, kitörik helyéből,
 Roppan a kötél is, lehullik kezéről.

Puszták szabad fia, büszke sólyommadár,
Újra király vagy te, előtted a határ!
Esti szépségében előtted a róna.
Messzire repülnél, csak egy lovad volna.

Messzi bámul Imre, túl a Tisza tükrén,
Bent a puszta mélyén csikorog a kútgém.
Csikósok kurjongnak, paripák dobognak,
Madárnak szárny kell, és jó ló a csikósnak.

Súlyos nagy léptekkel malom felé indul,
Tercsijére gondol, szíve ég a kintől.
Arra viszi szíve, csak a malom felé,
Hej, te gyáva Gömbi, ne kerüljél elé!

Nyolcvan fontot nyom most mindkét csontos ökle;
Simogatásuktól hallgatnál örökre.
Lapulj, áruló nép, fiad árulója,
Pizskos főzteteknek keserű lesz sója.

Üszkös romhalmaz most Rengi molnár malma.
Megütődik Imre: Tercsi ebben volna?
Ásítanak az ajtók, az ablakok vakok,
Üszkein a romnak a hold fénye ragyog.

Imre göröngyöt fog, úgy, mint régen szokta,
Mikor Tercsijének ablakához dobta.
Rámered a rögre, aztán az ablakra,
S barna arca torzul keserves kacajra.

Szorítja a rögöt, nem mozdul a karja,
Nem tudja feldobni, akárhogy akarja.
Erős vasmarkából kiszóródik a por,
Teste összeroppan, Bogár Imre zokog.

Hirtelen felkapja melléről a fejét,
Káromlások, szitkok ütik meg a fülét.
„Nyomomra akadtak a csahos véredek,
Tercsikém, szép napok, Isten hát véletek!”

Nekivette útját a szőke Tiszának,
Azon túl is pedig a Sóti-pusztának.
Széles puszták után lesz majd csak ő szabad:
Sűrű Bakony erdő mindenkit befogad.

Füzesek közt tűnt el üldözői elől.
 Ámde mások jöttek most az alvóg felől.
 „Mindegyik a veszttem, halálom akarja?
 Miért hogy a jobbágy jobbágytársát marja?”

„Mért ilyen veszettek testvérgyilkoláskor,
 S urak előtt gyávák könyörödománykor?”
 Ez járt a fejében jó Bogár Imrének,
 Aztán nekifordult a Tisza vizének.

Lágyan loccsant a víz teste fölött össze,
 Nincs már semmi kapocs, mi e tájhoz kösse.
 Tisza befogadja, Bakony eltakarja –
 Halálát csak ez a szegény nép akarja?

Lihegve, fáradtan érte el a partot,
 Lelkének kínzása egyre tovább tartott.
 Meglelte a parton szép kicsi Tercsijét,
 Holtan találta meg szerelmét, mindenét.

Vízbe ölte magát nagy-nagy bánatában,
 Ott nyugszik most teste szerelme karjában.
 Imre szólongatja, de ajkai némák,
 Csókolja a kezét – lány karjai bénák.

„Szerelmes úristen, mért versz ilyen nagyon?
 Ha végem akarsz, üss egyszerre agyon!”
 Senki nem válaszol káromolására,
 Csak a Tisza locsog keserves szavára.

Szaladnak a habok, sír a Tisza vize.
 Szomorú szavának a nép vajon hisz-e?
 Csobogj, szőke Tisza, ha nem is hallgatnak,
 Meséljed mesédet szomorú magadnak.

Topolya-Szabadka, 1946. nov. 15–dec. 14.

(Folytatjuk)

ITHAKA LÍRÁJA

MILOŠ CRNJANSKI

A GÁRDISTA ÉS A HÁROM KÉRDÉS

Szeretnék egy fekete gárdában állni a páston,
magasan fenn lobogna csákómon a fehér forgó.
Hetyke bajuszom lenne, barna és igen keskeny,
aztán ha hajnalórán a földig leeresztem,
arany fényben csillogna arany alabárdom. . .
s a királynő szeme megállna rajtam borongón.
És megkérdezné lágyan, mint ahogy lepkeszárny rebben:
Miért vagy mindig oly bús?
Mosolyogva tisztelgést vágnék ki, kardommal suhintva,
s halkan mondanám: Mert férfinak születtem.

Aztán mintha évekig nem járna arra.
És egy este, vadászat közben, ha váratlan odatéved,
a csillagos májusi éj csak úgy, magától,
forrón a vágytól dobja mellemre, sápadtan a vágytól.
S könnyre fakadva, míg magát nekem adja,
meztelen lesz, mint a patak, combjai hattyúfehérek.
És úgy kérdezi lágyan, mint ahogy pilleszárny rebben:
Miért vagy mindig oly bús?
Tisztelgést vágok ki, kardommal suhintva,
és halkan mondom: Mert férfinak születtem.

És egy szép, vörös, őszi pirkadatban,
végórámon talál rám, míg trombita szól recsegve.
Gyöngéd, mint egy szál fehér rózsza, a harmatnál tisztább,
kifulladásod odafut, forrón, mezítláb,
s tán az őszi hajnaltól könnyezik szelíden, halkan.
Én fölegyenesedem, és ő mint riadt gerle

sikoltana, de hangja pilleszárnyrebbenés, szinte semmi:
 Mondj búcsút a napnak.
 Én tisztelgek, és halkan mondom:
 Bús dolog férfinak lenni.

SZERENÁD

Halld, sír az ifjú, sárga Hold.
 Hallgass meg, kedves, mielőtt meghalok.

Meghalok, s ha egyszer megkívánsz,
 az alkonyatban nevem ne kiáltsd.
 Hallgasd, hogy motoz a szél az őszi avaron.

Azt énekli, hogy én az őszt szerettem,
 nem a csókokod, se meztelen bokád,
 szeretóm volt a rőt, őszi, száraz ág.

S ha megsajdul a szíved érettem:
 a hervadt ágat öleld, úgy akarom.
 Ah, senkiben sincs oly mély, oly erős szenvedély,
 senki se elég, hogy engem szeressen:

Csak a sudár és karcsú jegenyék,
 és a fenyők, a büszke remeték.
 Csak a sudár és karcsú jegenyék,
 és a fenyők, a büszke remeték.

Potkamien, Galliciában, 1915

MÁRVÁNY A KERTBEN

Ha elhagyod magad,
 csak ülsz a lábamnál hallgatag,
 szemed a komor őszbe néz,
 s a fájdalomtól kissé
 elsápad ajkad,
 érzem, hogy élsz.

Meztelenül halott vagy.

Bőrödön a finom ereket nézve
nem nehéz elgondolnom,
hogy valahol, ős romok közt,
már ezer és ezer éve
kígyók kúsznak egy márvány asszony-torzón.

Melleden a bíbor bimbók,
mint ha rózsára cseppentenek vörösbort,
nekem a halált idézik.

Akkor hiába fődöm be
meztelenséged.

Egyre úgy érzem, miattad van az ősz,
s amint elalszom,
rajtad a tejes bimbó megéled,
őrült fájdalomban és kéjben,
s egy cseppje kicsordul az őszbe.
Fölöttem, hervadt lombok közt,
tagjaid felragyognak,
holtan, márványba vésve.

X. ÚRNŐNEK

Nem segít se férj, se gyerek, se zongora.
Kegyednek csak a bűnben az otthona.
Több-kevesebb boldogtalanság
majdnem mindegy.
Szívbe rejteni az undort, milyen bolondság,
mily szégyen a szívnek.

Kegyed, jól tudjuk, nem hibás
mindazért, ami lesz,
a boldogtalanságig.
A kötelesség: hazugság, semmi más,
nekünk, bús szeműeknek.
Az anyaság se számít,
mindennél szebb az élvezet.

Ó, csak a bús ember tiszta,
szabad, gyöngéd és kedves,
mint a harangvirág
s a mezőn a pacsirta,
fán a száraz ág.

Maradjon a szeme sötét,
mint a lázadó fáklyák,
melyek a jövőt látják,
és átszúrják az éjt.

Kegyed a lázadásom.
Tudom, kedvese hívja,
ne legyen hát tekintettel énrám.
Ha az élete fáj, ha
valahol valaki várja,
csak gratulálok némán.

NJEGOŠ VELENCÉBEN

Akkor látták utolsó mosolyát.
Ablakában mint feszülő íj, mint csiszolt achát
holdkaréj, ragyogón ívelt a vízen át
a Rialto.

Rózsailatot szívtott rossz tüdejére,
s a búsán kerengő sirályok köreit nézte,
mint róják az eget, mint ő, gondolatban, a Lovcent,
és a halált.

A csobbanva zuhogó éjben Homéroszt olvasott,
súlyosan és sötéten, mint maga Akhilleusz,
ki csak a tenger partján talált békés lakot:
sírt.

Felhőkkel birkóztak vállas félistenek,
vad kínok dúltak, vajúdtak tengerek,
de az ő beesett arcán nem maradt semmi nyom.

Ám ahogy Briszéisz történetéhez ért,
hogy nyitotta a szürke hajnalra álomittas szemét,
sziklaként gördült mellére a fájdalom.

Mert van vigasz mindenre a világon.
Vigaszt lel gondolat, hős és bűn és álom.
De csüngő fejét két tenyerére ejtve,
könnyesen, haldokolva, arra gondolt egy pillanatra,
hogy az ara szemére nincs vigasz, nincs arra a szemre.

És akkor felsírt a vízben
Szent Márk harangja.

SZELEK

Az én hangom nem epedez virágos rétre hullván.
Sose hallottad még nyöszörgésem,
sohase láttál engem térden,
sohase csobbant a szememben
szökevény hullám.

Messze van az, ó, messze,
mi lassan gyilkol engem.
Néha megszólal az éjben, lágyan, bódítón, énekelve.
Néha csak olyan, mint egy napszíta tengeri szikla,
melyen kigyúl az egyetlen virágzó kőszírom: a nyugalom.

Néha úgy érzem: madárdaltól függ halálom titka,
s hogy se otthonom, se nevem, épp csak élek.
Valahol messze karcsú, havas fenyők állnak, a szeleknek nyitva,
miattuk, anyám, köszönöm tisztességed.

Forró ajkam nem vágyik többé
eleven, hófehér asszonytestre.
A várost járva, éjjelente,
feszületek közt, temetőkertben,
nem áhítódom fiúra,
nem lázadok a rabság ellen.

A szelek helyettem ügetnek majd rikoltva.
S ahol leesnek, ég omlik, kő örvénylik, fehér por száll
az ifjú, sudár fenyőkre, s a szárnyukat beszórja
csillaggá fagyott, jeges leheletünkkel,
valahol. . . ahol nem voltam. . . és nem voltál.

S az ég alatt, rózsaszín jégben, míg a hajnal ég,
fenyők lélegzik, amit mi rég,
és csillagokat csitít a derűs erő,
amit a szelek árja
rólunk sodort a nagyvilágba.

NAPNYUGTA

Eszembe jut, hogy az első napok,
 a szerelemben, milyen szépek.
 Mikor a kéz forró,
 a szem megdermed,
 és halálosan sápadt
 a szájszeglet.

Mikor rejtett remegések
 szövik át a veszélyes csöndet,
 melyben mosoly és bánat vegyül
 bizonytalanul és sötétén.

Harang kondul,
 és nehéz nyelve
 súlyosan, tompán mellbe vág.

Akkor fölkelek,
 és a homályos ablaküvegbe,
 mely csupa apró hangszilánk,
 belesúgom, hebegve,
 a nevemet.

AZ ÉN DALOM

Duhaj és szertelen
 gazdag paraszt a lelkem,
 a honi telken.
 Alvó asszonyt ölel, s az lustán moccan
 keze alatt, mint hízott marhalapocka,
 a búzában, hol mint fekete varjak,
 éjszaka darvad.

Járta a világot élhetetlen,
 véres katonaköpenyben,
 mint egy gyilkos.
 Ácsorgott ázottan, behavazottan,
 őrségen, kapualjban,
 bajsza alatt enyhe mosollyal.

Idegen, felperzselt
templomok mellett,
hosszú, világos, meleg éjszakákban,
míg a mocsári békák brekegetek,
mindenféle lotyókkal enyelgett.
Nappal meg császári paloták előtt strázsált,
s lépteivel mérte az órák múlását.

Ébren duhaj és szertelen,
gazdag paraszt a lelkem.

De álomban, mint a sápadt Hold,
kedvetlen vándorol
a nagyvilágban.

Gondola rejti hallgatag
Velece hídjai alatt,
álmosan, fáradtan, csalódottan,
víg karneválban.

S mikor gitárján az elhaló rím
epedése sírássá halkul,
úgy ölelné a vizet, a harangokat, mindent,
hogy már az éj is belesajdul;
elhallgatnak, és halkán kérdik:
„Ki volt az a szláv valaki
a Riva dei Schiavonin?”

SARLÓ AZ ÉGEN

Te, feledhetetlenem,
a bőség földjén váratlan nőstény,
maradj árnyék nekem.

Mint rozsdás kaszák sűrű sorba téve,
sárgálltak a kukoricaszárak.
Súlyos voltál, forró és meztlábás,
illatoztál, mint a bontott kéve.
Szembogarad fekete pontja,
mint furulyán a lyuk.
S mikor az élvezet forró kéje
átjárta minden porcikádat,
felsóhajtottál kitérülközve,
mint a föld, mely sokáig aludt.

Hosszú, fekete selyemköpenyben
 kószálok szerte.
 S ahova eljut a suttogásom:
 fájó mosoly, könny, ábránd a nyomában.

Halált muzsikálok,
 s a vonóm alól nem várt hangok születnek.
 Gyöngéden érintek minden holt falat,
 és felhőt, ami elmegy.
 S mögöttem, mint valami messzi kert,
 madárfütytyöt sodor az árnyék:
 ringó búzával, kék éggel vár még,
 forrón, mint az öled.

S míg éjjelente, ha meztelen
 asszonyok forognak kezemen,
 és csörgő, véres, szörnyű ékszerek,
 súlyos kelmék, porok, permetek,
 amint a hajnal virrad,
 előttem, mint a menny, sík rónák nyílnak,
 s a Hold fölöttük ragyogó
 sarló.

ÉN, TE ÉS MINDEN MÁS MAI PÁR

Az egész napunk keserves, hosszú, unt.
 Egészen estig, míg találkozunk végre.
 Csókot váltunk, csak úgy futtában, szomorút,
 de arra elég, hogy elinduljunk az éjbe,
 s csipetnyi büntudattal ne vessünk a világon,
 könnyen, mint a madár, mely felröppen a vágtyól.

Sietős lépteink nem béklyózza frigy,
 sem vak mámore az első ölelésnek.
 Csak egy tűnő, kis mosoly, mely éjbe nyit,
 s az ajkak szélén egy-két sötét vércsepp.
 Kezünk ha remeg, nem a gyűrűk terhétől,
 csak sóvárgástól, sajnálattól és rettegéstől!

Ó, e félelem nem az a sóhaj, nem,
 mely a virágzó erdő láttán hagyja el ajkunk.
 Hanem a hirtelen, lihegő sejtelem,
 melytől ki kell a világból szaladnunk,

valahová a szabadságba, úszó lombok sodrába,
csillagot szóró hársak illatos hímporába!

A veszített becsületért cserébe ég a kéj,
az égi fény, büszkén, a homlokunkon!
E büszke szenvedély mindennél többet ér:
hazugság a törvény, a pénz, az otthon.
A megaláztatástól fejünk földre szegezzük,
de tavaszt menekítőn melegít a testünk!

S mosolygunk, keserűn: megszenteljük a bűnt;
bús bélyegét mindazoknak, akik szeretnek.
Az egész napunk keserves, hosszú, unt,
minden perce konok hallgatásba dermed.
Csak estére, szabadon, mint fűben a virág,
ülök. Egy padon. Felfeszítve. Várok terád.

Belgrádi Egyetem, 1919

NÉPI HÍMZÉS

Vér hímez véres hímezést a lelken;
vadállat szenvedélye dúl bennem,
s életembe szövöi vérbő talaját:
a szülőföldet, az ért rónát, ahol
egy részeg, duhaj paraszt haldokol
vérében, mely akkor is jó, ha árt.

Ezért az ég alá
nem álmodok mást, csak mosolyt.
Halk a sírásom, hangos a hahotám,
s ha fölélbredek virradatkor,
nekem semmi se tiltott, se parancsolt.
Nekem az egész világ egy hímezés,
melyre mintát a vérem rajzol.

Mintát, melyben se rend, se értelem:
vékony, mint a féreg, kanyargó, mint az ér.
Mint az ég fölöttem, végtelen,
s már nem is bánom, mi lesz velem;
kacajok, barmok, bűnök közt
beteljesülő sötét végzetem
hímezését hímezi a vér.

SZERELMESEK

Bennünket többé senki sem oszthat már
jókra és bűnösökre.

Titkunk, mint a havas ág, örök, de
minden, ami régi a szerelemben,
mind halkabban fáj.

Még egy kevés, aztán nagy, szótlan,
szomorú mosollyal,
elejtve sok rút vágyunk,
megállunk,
fájón, sápadtan, megfáradottan.

S a növényekben vagy más elemekben,
valami fiatal erdő tisztásán,
a remény újra ránk száll.
Az illatos éjjeli egekben.
Reménye mindazoknak, kik búsán mosolyognak.

És ha majd, újra, mint örök virág,
fáradt testünk felett,
az égi kék kifeslik,

s feltámadt öleléseink,
mint szent fejeken arany glóriát,
tömjénfüst hinti meg,

nem fogjuk tudni már, mi is volt az a bűn,
a bűnök közt, miket felhők visznek,
s hogy kitől kaptuk ezt a gyönyörű, új
lelket és testet.

ÁCS Károly fordításai

CSUKÓDÓ ZSILIPEK (IX.)

EGY SZERELEM TÖRTÉNETE

BORDÁS GYŐZŐ

Ha nők nem lennének, a költészet sem létezne, állítottam föl magamnak a tételt, s megfellebbezhetetlennek éreztem, mint az axiómákat. Meséltem már, hogy kaszinónknak egy ideig én voltam a szavalója, meg hogy sikeres pótvizsgámat is egy versnek köszönhettem, de mindez a versnek csak a reprodukálása, gépies előadása volt. Olyan, mint mikor apám egyszer a helyi műkedvelők előadásán föltűzött hajjal, szemüveggel, kötőtűvel a kezében, hosszú ruhában és magas sarkú cipőben jelent meg a színpadon, karján átdobva a retikül, egy szóval női szerepben. Fogták is a hasukat az ismerősei a nevetéstől, igaz, csak addig, amíg bele nem élték magukat abba a szituációba, hogy szerep szerint az az alak valóban nő, és nem férfi. Egyébként apám ezt tökéletesen csinálta. Ilyennek éreztem a versmondást, ezért nem szerettem, utáltam a piócákként rám tapadó tekinteteket, s haragudtam, hogy nem a költő szavait ízlelgetik, élvezik. Ahhoz, hogy élvezzék, természetesen idő kellett, hangulat és ráhangolódás is, ki kellett várni azt a pillanatot, amikor már nem az én személyem, hanem az általam mondott versnek az íze, zamata jött elő, az volt fontos, s nem az, hogy Pichler Adalbertet látják a színpadon. A versmondás megtanított arra is, hogy csak akkor érek el hatást, ha a szövegbe szenvedélyt, indulatot, örömet vagy éppenséggel bánatot tudok belevinni, s akkor jó a versmondásom, ha ezek az érzelmek felülkerekednek az én törpe személyemen. De mindez számomra nem volt elegendő. Én nem közvetíteni akartam az érzéseket és indulatokat, hanem a sajátjaimat közölni, úgy, mint rajzaimmal és festményeimmel. Csakhogy ehhez nem voltam elég tehetséges.

A költészetbe Klára vezetett be, Hötzel Klára, máig hálás vagyok érte.

Szombat délután volt, éppen befejeztük Hötzelék fényképeinek a retusálását, s mondtam, majd személyesen viszem el nekik. Gondosan becsomagoltam a képeket selyempapírba, s indultam a Kanalskának átkeresztelt Víz utcába. Ismertem jól a kertjeikkel a csatornára kifutó házakat, hiszen annak idején itt építkezett Sauer Jakab osztályfőnököm, itt laktak valamikor Bachman Zsigá-

ék és Vécsei vízmérnökék is. De ahogy beértem az utcába, s elhaladtam a sarki artézi kút előtt, amelyből úgy ömlött a sárga víz, hogy nemcsak enyhe záptojásszaga, hanem a melege is megcsapta az arcomat, azon kezdtem töprengeni, vajon mi történhetett, hogy csupa ismeretlen arcokat látok, mintha a kút körüli zsbivásárszerű társalgásban tiltott volna a magyar és a német szó.

A telepések vették birtokukba ezt az utcát, merthogy a fordulat után innen tűntek el legtöbben, s innen volt legnépesebb a kivándorlás. Mint zápfog, meredt Hötzelék háza a száraz kapubejárat fölött Klára nagyszülei mesterségének a címerével, a műköből faragott ökörfejjel, merthogy hentes volt a nagytata, s a fej mellett jól láthatóan ott volt a házépítés dátuma is: 1879. A többiekéről már eltűntek ezek az árulkodó jelek, minek éktelenkednének, ha egyszer nem sok közünk van hozzájuk – gondolhatták a telepések, s ezért rendre le is verték.

Szóval itt laktak Hötzelék, s miután a nagyapa meghalt, Hötzel tanár úr lett a családfő, aki semmi pénzért nem volt hajlandó megválni a szülői háztól. Hiába kínáltak neki nagyobb, tágasabb udvarral, ugyancsak lejárattal a csatornára. Nem adta el, s nem vett újat. Ehhez a házhoz is oly makacsul ragaszkodott, mint az elveihez. Hogy ez az állásába került, az sem érdekelte. A polgáriban tanított német nyelvet, s a tizennyolcas fordulat után természetellenesnek tartotta, hogy nyelvvizsgát tegyen, amikor annak az ő tárgyához semmi köze. Nem is ment ki a kötelező vizsgára, mint az osztályfőnököm vagy Leer plébános, de állásában sem maradhatott meg. Ebből sem csinált kérdést, elcsapták a két cselédet, és földjük bérlőire sem tartottak tovább igényt. Maga állt be gazdálkodni a saját birtokán, s ezután úgy élt, mint megannyi parasztgazda. Lovai voltak, tehenet meg kecskéket tartott, meg disznókat. Az udvaruk tele volt aprójószággal, mint egy becsületes parasztházban. Hogy „tanárpasztának” csúfolták, ugyancsak nem törődött vele, azt viszont, hogy nyelvész is, sokan nem tudták, még azt sem, mit jelent. Pedig az itteni német tájnyelv alapos ismerője volt, és szakcikkei eljutottak egészen a fővárosi lapokba, sőt még a sárospataki református főiskola évkönyvébe is – ezt csak a legbeavatottabbak tudták. Székely igazgató például, aki nemegyszer panaszkodott apámnak, sajnálta, hogy nem tudta rávenni, jöjjön át a gimnáziumba tanítani, merthogy tanári, tudósi és emberi kvalitásai szempontjából is ott volna a helye. De erre sem volt hajlandó. Otthon hallottam, hogy Hötzel azért nem vállalta a gimnáziumi állást, mert túl öntelteknek tartotta az ottani tanárokat.

– Jó lesz nekem a polgári is, ha már annak idején nem vettetek fel – ezt mondta apámnak Székely, Hötzelt idézve, s az igazgató váltig meg volt győződve róla, hogy ez bizony az ő bűne.

Volt is lelkiismeret-furdalása miatta. Apám viszont a túlzott szerénységével magyarázta magatartását.

– Nem, Pepi, meggyőződéses sváb, én ismerem, elhiheted.

– Sült paraszt – tért apám még egyszer vissza erre a témára, de már azután, hogy Hötzel az eke szarva mellett döntött –, olyan, mint egy gyerek, ha várat

épít, elhiszi, hogy várkapitány, ha meg hajóra száll, egyenesen a hajó tulajdonosának képzeletét magát.

– Nem hadvezér- vagy királytípus – ellenkezett Székely.

– De nincs időérzéke, tehát gyerekes. A gyerek is mindig több ezer évre rendezkedik be, s csak később jön rá, milyen kurta az élet, hogy egy szakmát sem lehet becsületesen megtanulni, nem pedig többet.

Eltöprengtem apám szavain, s úgy éreztem, abban vitathatatlanul igaza van, hogy van benne valami gyerekes, legalábbis az életnek a játékos felfogásában. Már gimnazisták voltunk, amikor Klára azzal jött, hogy apja kézi meghajtású elevátort készített, s azzal kurblizza fel a kukoricát a göréba. El sem akartam hinni mindaddig, amíg a kíváncsiság rá nem vitt, hogy megnézzem. És tényleg. Eleinte magam is élveztem, de hamar beleizzadtam a nagy nehéz vaskar forgatásába, ami egy bordázott vászonszalagot emelt a magasba úgy, hogy a kukoricacsövek a göré ajtajánál egyszerűen a helyükre potyogtak. De engem most nem ez érdekelt. Hanem Hötzel tanár úr, a költő, merthogy az is volt. Még hozzá az ő verseit komolyabbaknak, tartalmasabbaknak gondoltam apám bökverseinél, ezért néhányat elolvastam közülük a *Haladásban*, még hozzá magyar fordításban, és eredetiben a *Werbass und Umgebungban*. Idézni ezeket egy kivétellel ma már nem tudnám. Még egészen fiatal tanár volt, amikor az Ú.-ba költözött németek letelepedésének százhuszonötödik évfordulójára valami emlékvesszerű szöveget írt, amit Wagner jegyzőék műköbe vestettek, s azóta is ott állt a kétnyelvű tábla a jegyzői hivatal falán, csakhogy most már átmeszelve. Mintha olvasása tilos vagy egyenesen káros lett volna. Ezt a szöveget Klára nekem annyiszor elismételte, hogy betéve tudtam:

A császár így szól: Követelem az adót.

A nemes így szól: Nekem szabad birtokom van.

A pap így szól: A stóla nekem jár.

A zsidó így szól: Én a nyereségből élek.

A katona így szól: Nekem semmim sincs.

A paraszt így szól: Hagyom a jó Istent uralkodni,
mert úgyis nekem kell mind a hatunkat eltartanom.

Egyszer megbeszéltem Klarával, hogy belopózunk a városházára, és lekaparjuk a mészt a feliratról, mert még engem is mélységesen sértett, sőt egyenesen megcsúfolásunknak vettem, hogy egy ember gondolatait csak úgy letörlik a tábláról, csak azért, mert nem értik pontosan az üzenetét. Márpedig ha Wagner jegyzőék, s ezalatt apámat, Székely igazgatót, Sauer osztályfőnökömet és Kovács doktort is értettem, annak idején szükségesnek tartották odatenni, hát miért ne maradhatott volna ott ősidőig. Miért bántja ez valakinek a szemét? S egyáltalán, hogy jönnek ahhoz, hogy lemeszeljék? Ilyen meg gondolásból akár apám falfestményét is lemeszelhetnék a templomban, meg az oltárképet, amire azért voltam olyan büszke, mert jobbat nem láttam.

Ezekben a dolgokban is annyira szót értettem Klárával, hogy ma már nem is csodálkozom, nyilván elsőnek vettem észre a lány rügyezni kezdő testét, a bimbózó csücsköket, a kerekedő domborulatokat, a néha már a felnőtt pózhoz tartozó, kissé affektáló hanghordozását. Beleestem, mi tagadás, s jó volt magam elé képzelni, és rajzolgatni, amit benne láttam. És hányszor elképzeltem, hogy Klárát egyszer kivezetem a kanálistparti szedresbe, de nem Wili rejtekhelyére, hanem a kis zsilipen túlra, ahol legfeljebb a méhészek elől kell elrejtőznünk, vagy kioldom a csónakjukat a kertjük alól, és Szenttamás felé evezek vele, ahol már a nádasban is jól el lehet bújni, vagy megkeressük az avargyűrű pásztorainak éjjelre üresen hagyott kunyhóit.

Hogy az első csókot ezt a szinte semmi érintkezést, de amiben a kamasz számára annyi a hajtóerő, mint egy repülőgép motorjában, a jégkunyhóban adom, sohasem gondoltam volna. Jégért küldtek, hozzak már egy ládával, mert apám a Chardonnay-t csak jégbe hűtve szerette. A jeget mérő zsilipőr éppen mással volt elfoglalva, de nyitva hagyta a verem ajtaját. Így magam bújtam be az alacsony, nádfedeles kunyhóba, amely belülről valóságos barlang volt, hideg, mint a cseppkőbarlang, de az ajtónyíláson beáramló fény, amely ezer csillagot rajzolt nemcsak a mennyezetére, hanem az oldalaira is, olyanná tette, mint egy mesebeli vár kristálytermét. S ahogy bámultam a csatorna jégéből kihalászott s egymásra illesztett jégtáblák nyújtotta tüneményt, egyszer csak Klára hangját hallottam. Ő szólított. A mesében sem történhet nagyobb csoda, mint ez volt.

– Gyere be! – mondtam halkán.

– Jégért jöttem.

Tudtam mindjárt, hogy Kovács doktor küldte, az anyjának kell, fekélyes volt, mint minden harmadik sváb asszony, akik magukba fojtották azt, mit néha ki kell kiabálni a lélekből, hogy megszabaduljanak bosszúságaiktól.

Ahogy Klára belépett, olvadni, csöpögni, sőt nyilván csurogni kezdtek a jégtáblák, amíg én egy kisebb tömböt igyekeztem megszabadítani a nagyok szorításától, ami nyilván csak nagy-nagy igyekezetemnek köszönhetően ment könnyebben, mintsem gondoltam volna. S amikor már a karjaimban tartottam, úgy nyújtottam át neki, mint drága ajándékok szokás, dehogyan ajándékok, ahogy anyja nyújtja át pólyás gyermekét a keresztszülőnek, hogy a vízzel való megtisztulás után elnyerje a kereszténységet. Nyúlt ő is két karjával a jégkocka felé, s ezt a közelséget kihasználva az arcára nyomtam, mit régóta titokban odakívántam. Hogy elpirult-e, avagy sem, a félhomályban nem láthattam, mint ahogy ebben a pillanatban azt sem tudtam megítélni, tiltakozott volna-e miatta. Gyors kifordulását mindenesetre Fritz gátór messziről megszólaló hangjának tulajdonítottam.

Nos, ezen az estén valami felülmúlhatatlan vágyat éreztem, hogy versben írjam meg és közöljem vele érzelmeimet. Talán tízszer is átírtam soraimat, hogy minél gördülékenyebbek legyenek, de sehogy sem voltam velük megelégedve. Bár saját vágyaimat űztem, kergettem bennük, csak nem akartak verssé lenni. Minduntalan úgy tűnt, erőszakot követek el a szavakon, s végül nem az emlé-

ket és a vágyat idézem, amit magamban hordozok. Lengedezett ebben a tavaszi szellő, bárkákat ringatott a csatorna vize, vígan ficáinkoltak a halak, a kékbegy is előbújt rejtekhelyéről, táncolt a nap a békalencse most sarjadó levelében, csakhogy a rügyeken, illatokon és színeken, mint egy áttetsző csipkés fátyol mögött, megrökönnyödésekre, a szenvedés hangja szólalt meg, s nem az öröme. Azt hittem, belehalok, hogy képtelen vagyok a számomra legszebb szavakból örömet kifacsarni. Ezenfelül rendetlenség, káosz volt ebben a versben, rendszert nem tudtam teremteni. Valahányszor elolvastam, mindig úgy tűnt, mintha kócos hajjal állnék anyám fényképezőgépe elé.

Aztán egy újabb verssel próbálkoztam, ebben Klárát virágokkal díszített koszorúslánynak öltöztettem, és mályvát tűztem a hajába – ezt a képi motívumot apám egyik festményéről loptam –, s az ő érzéseit igyekeztem megfogalmazni. De hiába helyeztem tükörszalomba, s járattam finoman, előkelően és büszkén, megfoghatatlan lett számomra ez a varázslat is, és hamis minden szava. Ó, ezek a szavak, miért rejtőznek oly mélyen, hogy onnan soha ki nem hozhatók úgy, ahogyan szeretnénk. És miféle titkos zár nyitja őket, hogy amikor legjobban kellene, sem hozhatók elő. Ismét megrémültem attól, ami tollam alól kifolyt, s még inkább a gondolattól, hogy ezt megmutassam neki.

Hogy a percnél azt a parányi részét miért akartam versbe préselni? Mert úgy gondoltam, a versnél nincs jobb forma az érzések közvetítésére.

Keserves kínjaim szülték az ötletet, amely eredetinek nem volt mondható, de a megoldás kulcsa, amely legalább kínjaimtól megszabadít, bennefoglaltatott. Lefordítok egy szerb verset németre, s azt adom oda neki. Tudtam, nem több ez annál, mint mikor emlékkönyvbe szép, szívhez szóló szavakat ír az ember a barátjának, más okos gondolatát tolmácsolva, úgy, mintha az a sajátja volna, de jobbat nem tudtam kigondolni. Zmaj és Radičević, ki más, járhatott az eszemben, s azok a versek, amelyeket a gimnáziumban tanultunk. Megfelelő vers így sem került elő, s teljesen lerombolva láttam azt a gyönyörű várat, amelyet építeni igyekeztem. Megsemmisüléssel volt mindez egyenlő.

Már harmadszor kényszerültem haditervem megváltoztatására. Nekiültem, és a Đulići egyik versikéjét kezdtem fordítani azzal a szándékkal, hogy ezt nem is Klárának viszem, hanem apjának, nézze meg, jól fordítottam-e le. Cselem átláthatatlan – gondoltam. A vers eredetiben így hangzott:

Vratismo se spred oltara
Sa burmama izmenjenim;
Ruzmarin je mirisao
Na grudima njenim.

Kiša pljušti, nebo plače,
Pa veselje muti. –
Onda nisam ni pomišljo
Na što li to sluti.

Nos, ebből lett a német változat, amit máig elfogadhatónak tartok:

Wir kehrten vom Altar zurück,
Mit ausgetauschten Ringen;
Die Rosmarinen an ihrer Brust,
Im wohligen Dufte hingen.

Der Regen strömt, der Himmel weint,
Und trübet unsere Freud'.
Was ich damals nicht gewußt,
Das ahn das weiß ich heut!

Éppen etetés és óltisztítás közben vágódtam be hozzájuk, s mondtam Hötzel tanár úrnak, a fényképeket hoztam el, de még valamit, s mutattam. Erre abbahagyta a munkát, tüstént leült velem a veranda asztalához, a fényképeket kicsomagolatlanul tolta félre, Klárával meg a szemüvegét, papírt és ceruzát hozatott. Többször elolvasta a verset, s láttam, közben ízelgeti a szavakat, majd elmondatta velem szerbül. Aztán ő kezdte mondani félhangosan, néha-néha egy-egy síphangot is kieresztve a száján. S aztán ez a síphang mind többször szólalt meg. Pontosabban e síp megszólaltatása hozta az egyik hangot a másik után. Hogy végül ez mégsem az én fordításom lett, mondanom sem kell, de Klára apja olyan élvezettel dolgozott rajta, mintha a sajátját csinálná. Csak később fordult meg a fejemben, micsoda cinizmus és képmutatás volt részemről megjátszani a komoly fordítói érdeklődést, amikor én Klára közelségén kívül semmi mást nem óhajtottam, s amikor közelebb lépett hozzám, és a szél hozzám libbentette széles sváb szoknyáját, máris úgy éreztem, mintha egész testi valóságával kapaszkodott volna belém. A vers ritmusát igyekezett Hötzel tanár úr megtalálni, s én meg voltam róla győződve, hogy ritmusra feji a tehenet, szórja csirkéi elé a kukoricát vagy söpri az udvart. Mert ezt csinálta, a parasztház illata, amit csakis bűznek tudtam nevezni, ott terjengett akkor is körülöttem, jött az istállóból, a disznóólból.

A versfordításon dolgozva nekem úgy tűnt, mintha a tanár vérátömlesztést végzett volna. Egy másik nyelv véredényeit töltötte föl, hogy teljék, dagadjék, s induljon el a keringés ebben az új érrendszerben. S azt kellett látnom, hogy más súlypontjai keletkeztek a német versnek, más pillérek tartják, s amikor ezek megvoltak, már maga transzformálta önmagát. Ez volna hát az eredeti versírás titka is, vetődött fel bennem a gondolat, s én tudtam, hogy egy napon költő leszek.

– Hát ezt szépen megcsináltad – szólt végül, minden érdemét rám testálva, miután önmagának még egyszer s most már utoljára olvasta föl a külön lapra írt szöveget, mire Klára csak úgy észrevétlenül, de számomra a legnagyobb elismerés jeléül ujjával hátba bökött finoman, amiben én egyenesen a jégkunyóhóbeli jeladásom viszonzását éreztem.

– Fordítok én még, csak mondja meg, mit – lelkesedtem, mire a tanár fölvonta tekintetét, most nézett először a szemembe, s így nyilván csak most láthatta azt is, hogy lánya végig ott állt mellettem, s ezt válaszolta:

– Fiam, amit te akarsz, amit érdemesnek tartasz.

Soha annyi verset nem olvastam, mint azokban a napokban. Teltek is a füzeim nemcsak Zmaj, Radičević, Jakšić verseivel, fordítottam én Prešerent, Cankart és Šantićot is.

Új szerbtanárom a füzetemben éppen ez utóbbinak egy versét találta meg. Nem tudom, mit érthetett belőle, de azt mondta, csináljam tovább. Nyilván ez adta neki az ötletet, hogy javasolja, az évzárón németül is szavaljunk szerb költőket. Ő mondta meg, pontosan melyeket. Šantićtól az Ostajte ovdje című hazafiasat, Branko Radičevićtól a Stražilovót, Vojislav Ilićtól pedig a Sveti Sava címűt. Borsódzott a hátam az egésztől, hisz a Stražilovóba én már belesültem a kaszinóban, s így nem sok kedvem volt hozzá. Kísértett a régi rossz emlék is, amikor szerbből azért buktattak meg, mert apám nem volt hajlandó elkészíteni a lovas szobrot. Meg sem mondtam otthon, hogy most megint valami hasonlónak nézünk elébe, mint tavaly. Merthogy az ilyen megbízatások nálam mindig balul jöttek ki, azt már tudtam. Úgy éreztem magam, mint amikor a fiúkkal, Batori Ferivel és Fergel Tóbiással, a múlt nyáron beúsztuk a zsilipkapu alsó ajtaján, s aztán Fritz ránk zárta a kaput. Hatalmas, hideg börtönbe kerültünk, ahol fázni és vacogni kezdtem a félelemtől. Minduntalan attól tartottam, hogy egy szörnyeteg bukkan elő a vízből, és fölfal. Rettenetes volt kívánni, hogy ismét föltöltődjön a zsilip, több fényt meg levegőt kapjunk. Azóta is irtózom a csukódó kapuktól, amelyek elzárják a szemhatárt, beszűkítik az agyat, félelmet keltenek, és kiszolgáltatottságba taszítják az embert. Mert ott, a zsilipkamrában nincs választási lehetőség, nincs távlat, a fény is csak fönről szűrődik be, s akkor csak a jó isten segíthet, ha akar.

Nem volt más választásom, irány Hötzel tanár úrékhoz. Klára most valóságos szövetségesem volt, s ha nem egykori találkozásaink boldog perceit látom mindebben, a világért sem vállaltam volna a megbízatást. A Stražilovóval nem sok gondom volt, Klára apja egykettőre helyre hozta, s úgy rímelt az, mintha a Buda halála hatodik énekét mondtam volna eredetiben:

Tag, o heller Tag,
 Noch lange ich dich schauen mag!
 Aber wenn ich schon muß sterben,
 So sei es in diesen Bergen!
 Hier soll man die kühle Grube graben
 Leichter werde ich die Erde tragen. . .

Nem ezzel a verssel gyűlt meg a bajom, hanem Šantićéval. Nem is a verssel, mert azt le lehetett fordítani, hanem a vers üzenetétől rémültem meg. A háború után ugyanis megindult a németek részbeni kitelepítése, viszont a vers

egyértelműen a megmaradásra szólít föl: „Ostajte ovdje, / sunce tuđeg neba neće vas grijati, / ko što ovo grije” – hirdette a vers. S elképzelttem, mennyire „meggyőzően” hangzik majd ez az én számból valahogy így:

Bleibt in diesem Landen kein fremdes ist so traut,
 Nirgends scheint die Sonne, so warm auf euer Haupt.
 Dort wird das Brot auch biffer, in täglich hartem Dienst,
 Wo keine Brüder leben, kein Freund euch helfend stützt.

Hogy az én műfordítói tevékenységemről a szüleim nem sokat tudtak, mondtam már. Nem dolgoztam titokban, de önérzetem nem engedte meg, hogy apámtól is tanácsot kérjek. Minthogy festés közben sem kértem ki soha a véleményét. Ha látta ordító hibáimat, akkor is tapintatosan nyúlt oda a festményhez, és el nem mulasztotta megjegyezni, hogy: „fiam, én úgy látom, itt ezt a kontúrt talán jobban meg kellene húzni”, vagy: „nézd meg jobban, hátha ez a részlet fölöslegesen terheli a kompozíciót”. Nekem pedig sokszor támadt hiányérzetem festés közben is, hát még most, a verseket fordítva! Ha valami nem úgy ment, mint elképzelttem, úgy tűnt, mintha gőzfürdőben lennék, ahol a bepárasodott ablakok elzárják előlem a világot, hogy mindent csak a maga áttetszőségében, fátyolosságában lássak.

Majdnem így jártam a Sveti Sava fordítása közben is. Mert nem ment. Olyannyira, hogy még Hötzel tanár úrhoz sem mertem elmenni. Csak Klára olvasta ki viselkedésemből, hogy baj van. Miután elárulta az apjának, mivel kínlódom, egyszer arra járva, a lovait a házunk előtti akácfához kötötte, és bejött. Apámmal beszélgettek, aki, azt hiszem, csak akkor szerzett tudomást újabb szenvedélyemről. De kínlódásomat ő nem vette túl tragikusnak, mert ha jól emlékszem, Sztravinszkijt idézte Hötzelnek, aki szerint állítólag nem baj az, ha eleinte csak csapkod a szárnyával, csak le ne hulljon, és össze ne zúzza magát a földön. Az idő múlásával magától fog majd magasba emelkedni, és eljön az a pillanat, amikor feltétlenül meg kell mutatnia a felhőkön túli szférákat. Csak legyen bátorsága első ízben felszállni. A gyáva sohasem kerül ki a kalitkából – fejtegette tovább apám, röpte mind alacsonyabb és alacsonyabb lesz. Aki viszont tud föld felett lebegni, nem zuhan le. Amikor pedig leszáll, nem riad meg azoktól az apróságoktól, amelyek olyan félelmeteseknek tűnnek az egyszerű ember számára. Azt kell elérnünk, hogy ez a gyerek is minél hamarabb sas legyen, s mindent a magasból lásson. Anyámmal csak hallgattuk a két bölcs beszélgetését, s én azon csodálkoztam, hogy számukra a világon semmi olyan nincs, amivel már szembe ne néztek volna. Micsoda jó a felnőtteknek, hogy a tapasztalat átsegíti őket a gondokon. De mindezt még végig sem gondoltam, amikor Hötzel tanár úr Adyt idézte, aki szerint – és ezt is ekkor hallottam először – ő minden magyar költőről, íróról meg tudja mondani csupán a szövege zamatának az ismeretében, milyen szeszt fogyaszthatott általában az életében.

Évzárónkra a tornatermet alakítottuk át alkalmi színházteremmé Sauer osztályfőnökünk segítségével, s az előre leírt program szerint Kačanski Vaso a párhuzamos osztályból kezdte a Sveti Savával eredetiben, s én folytattam a német fordítással. Der heilige Sava – Über Athos Gipfel wilde – nyögtem ki a címet, s aztán folytattam:

Das Klopfen am Tor, den Abt erweckt.
Er eihebt sich schnell und öffnet das Tor,
Da tritt aus dem Dunkel ein Jüngling hervor,
Er trägt um die Schulter ein härenes Gewand. . .

Akadoztam, nyögdecselem, mert amint kimondtam a címet, apám a tenyérebe hajtotta a fejét. Vajon mit gondolhatott, mit élt át ekkor, még talány volt a számomra. De megadta magát a sors esetleges újabb csapásának, amiből kijutott nekünk, nem is kevés, ezekben az időkben. Elsötétült előttem a világ, ismét abban a kamrában éreztem magam, még szerencse, hogy volt annyi lelki erőm, hogy végigmondjam. S ekkor következett Prešeren, szerbül, majd jött Klára az én fordítással:

Wohin?

Alle richten an mich dire Frage
Wochin so ich jage?
Die Wolken eines Tages,
Oder die Wellen des Ozeanes,
Wenn sie kämpfen mit dem Winde,
Antworten sie auch geschwinde?

Klára jobb előadóművész volt, mint én, kellő átéléssel mondta a verset, pontosabban előadta, mert ő a soroknak és a mondatoknak a ritmusára is ügyelt, a szavak ízeire, lágy vagy kemény hangütéseire, sőt, még ezek változásaira is. Nem csoda, hogy sikere volt, s ezáltal nekünk is, végül már úgy szavalunk, mintha bejáródott szavalócsoporthoz lettünk volna. Kamaszok voltunk valamennyien, a kamaszkor szellemi és testi eszmélésének korszakában, s látva a mind intenzívebb érdeklődést, a meg-megújuló és szünni nem akaró tapsot, a szülői arcok boldog ragyogását, bennem valami túlvilági erő kerekedett, ami robbantani képes hidakat, gátakat, zsilipeket. Nyilván a nemi éréssel összefüggő erő és a megmutatás vágya hatalmasodott el bennem, s ezért az utolsó vastapsnál mintegy ráadásul még egyszer kiálltam, s mondani kezdtem:

Vogel fleucht von Reis zu Reise,
 Und von Mund zu Mund die Weise,
 Gras erwuchs am Grabesrande,
 Held erstand beim Lautenhangel.

Ki ne ismerte volna föl egykori tanáraink közül az Arany-ballada sorait, de míg mondtam, csönd volt, hogy a saját lélegzetemet is hallottam. Úgy fújtatott a tüdőm, mint egy paripáé, s amikor németül befejeztem, eredetire váltottam, s teli torokból szavaltam: „Száll a madár, ágrul-ágra / Száll az ének, szájrul-szájra; / Fű kizöldül ó sírhanton, / Bajnok ébred hősi lanton. : .”

S jött is a taps, felzúgott, még mielőtt azok a tanárok, akik a most megszólaltatott versek egyik nyelvét sem beszélték, észbe kaptak volna, már készen is voltam, s diadalmasan hagytam el az alkalmi színpadot.

Most úgy éreztem, sas vagyok, aki ott fönt keringve látja, mi történik odalent, s nem voltam hajlandó törődni a földi élet apró gyarlóságaival. Bár nem érettségi volt ez még, mintha ebben a percben és ezzel a cselekedettel váltam volna éretté. Hogy én így éreztem? Hazafelé indulva elsőnek Hötzel tanár úr emelt kalapot, majd több osztálytársam édesapja is, pedig a kalapemelés kizárólag az érettségizett fiataluraknak járt ki.

Klárával a jégkunyhó lett esti találkozásaink színhelye, kitűnő rejtekhely volt ez, nem messze az Erzsébet-ligeti pagodától. Kitűnő, békés hely apró szerelmi játékaink megkezdésére. Én voltam a kezdeményező, s itt tanultam meg, mennyiféle elem vegyül az ölekezésbe, és hogy a szerelem az önkívületnek a csodája: a felcserélhetőség, a szerepcsere, a természet szent oda-visszája, a győzelem és a vereség váltakozása és egymásba folyása. Az együttes játék, csak most nem a szavakkal, mint a versben, hanem a testtel és a lélekkel, de ugyanazokkal a kellékekkel, a ritmussal, a lendülettel, a lüktetéssel, a dallamátvétellel. Küzdelem és kielégülés volt számomra ez a szerelem, akárcsak a festészet és a versírás, amelyre ekkor tértem át.

Úgy éreztem, hím vagyok, aki tollakat aggat magára, és elhittem magammal, hogy nemcsak győzelemre török, hanem győző is vagyok.

(Folytatjuk)

VARIÁCIÓK EGY SÁFRÁNY IMRE-TÉMÁRA

Kedves Barátom,

ihletednek fölkinálom Sáfrány Imre 1960-ban készült fotogramját (eredeti mérete 30 x 38,5 cm), azzal a kéréssel, hogy vedd szemügyre e mű enigmatikus „üzenetét”, és vállalkozz értelmezésére, s tedd azt műfaji korlátozások nélkül, szabadon választott, neked tetsző és alkalmas módon és formában – tehát a vers, a próza (ideértve az esszé) legkülönbözőbb változatait, de a minidráma „drámaiságát” is. A rövid műfajok gazdag tárházában dúskálkodhatsz tehát!

A Híd szerkesztősége szeretné a folyóirat májusi számát gazdagítani szövegeddel, ezért kérek, hogy azt legkésőbb április 15-éig juttasd el címünkre.

Barátsággal köszönt

BORI Imre

Újvidéken, 1993. március 2-án

DIADALKAPU-VARIÁCIÓK

Sáfrány fotogramjához

P A P J Ó Z S E F

Megvallom, hogy öreg komódunk
fiókjából került elő a Diadalkapu.
(Ő nevezte így, kommentár nélkül,
letéve elém az újszerű képet.)
Ott rejtőzködött (oda rejtettük vagy
ott feledtük?) harminc évig egy skapuláré,
egy hiányos rózsafüzér (kié is lehetett,
családunk melyik tagjáé?)
s néhány Monarchia-beli pénzérme
társaságában a korabeli Magyar Szó
enyhén megsárgult lapjai között.
Most, hogy újra látom és fürkészszegetem,
a régi döbbenet ütését érzem.
És nemcsak azt, sokkal többretű
– harmincévnyi – hordalékot
kavar föl bensőmben.
Az önvádat is, hogy eddig „rejtegettem”,
s hallgatok órála is hálátlanul,
noha nap mint nap önkéntelenül is
magamban hordom és kihasználom
filozófiáját, a látszatkönnyelműségét,
amit mindketten roppantul élveztünk.
De miért is volt akkor a döbbenetem?
Egyszerre túl komollyá lett a látása.
Attól, ahogyan hunyorított, ahogyan
szemöldökét összevonta, elborzadt az ember.
Én még a *Farkasok mint pásztorok* harsány hangú
és a díszmagyarosan szuronyozó *Szamártöviseinek*
mámorában éltem, csak szememmel érzékelve
s ujjbegyemmel tapogatva világunk jegyeit,
ő már szellemi magaslatokban, elméjével
keverte a színeket, s alkotott kötetlen
formákat, úgy eresztve át magán a világot.
Ami énnekem borzongató jégcsap
vagy egy halóriás csontváza, szálkái,
az számára diadalkapu;

ami énnekem mozdulatlan sakkfigura,
 élettelen fekete-fehér báb,
 az számára a vesztes győztes, a legyőző
 elveszettsége, tanácstalansága,
 a diadalmaskodóé, aki magára maradt,
 s talpalatnyi talapatáról nincs hová lépnie,
 mert előtte semmi, mögötte semmi,
 és körötte környeskörül is csak a semmi.
 S lépne, mert elviselhetetlen teher
 a magányossága, de következő lépése
 az úr, a semmi, az elveszített játszma.
 „De ki beszél itt győzelemről, Kiscselédem? –
 hallok csínytevő kisgyermek-kuncogását. –
 Mondom: ez egy diadalkapu.”

MADÁR(LÁB), CSÜD, KARMOK

B Á N Y A I J Á N O S

A *Látkép gesztenyefával* című, Kabdebó Lóránt kérdéseire válaszoló interjúban mondta Nemes Nagy Ágnes, hogy „úgy érzem, egy szobor, egy festmény, vagy egy zenemű közelebb van a vershez, mint a próza. A vers valahogy folyékony szobor vagy szilárd szökőkút”.

Ez a „szilárd szökőkút” vagy „folyékony szobor” ismerhető fel a „vers” másik nevéként Sáfrány Imre ún. „fotogramján” (is). Nem tudom, mi ez a fotogram, azt sem, hogy milyen műfaj. Csak feltételezem, hogy fényes papíron készült (fekete-fehér, vagyis uralkodóan szürkére alakított) munka lenne, amit nem hagyományos festői szerszámokkal készítettek, hanem a fény és a fénynek ellenálló vagy a fényt befogadó anyagok ütköztetésével, mégpedig minden bizonnyal sötétkamrában. Nemes Nagy Ágnes aforizmaszerű versdefinícióját – e feltételezés alapján – úgy is folytathatnám, gondolom, hogy Sáfrány Imre munkája „szilárd fény”. S ezzel versek, régi és mostani versélmények sorába helyezhetem, ha van sejtelmem arról, hogy mitől szilárdulhatott meg itt olyan nagyon a fény, főként ha a sötétkamrát, ahol e fotogram készülhetett, a külvilágtól elzárt, sötétbe csendesített térnek képzelem el, amilyen a benső világa lehet, a belső tér, a lélek titka.

Csak elraktározom, semmi más, semmi kommentár, Sáfrány Imre munkáját a versek, a versidézetek, a versemlékek, a versélmények egyre válogatottabb gyűjteményében.

Azt gondolom, attól szilárdult meg oly nagyon a fény Sáfrány Imre munkáján, mert valami madár repült át rajta, a sötétkamrán, a belső téren, mint Rilke versében:

Az egy tér minden létnek otthona:
benső világtér. Madár szárnyal ott
rajtunk át. Mivé nőni akarok,
kinézek csak, s már bennem nő a fa.

(Képzelet int. Kálnoky László fordítása)

Ugyanannak a madárnak a szárnyalása, amely Babits versében látható, csak hogy ott a szárnyalás is megszilárdul – „szilárd szárnyalás” – vassá súlyosodik a madár:

Te nem ismered, ti nem ismeritek
e fellegeket,
melyek az ember vállaira szállnak
elbírhatatlan vasmadárnak:
törpék vagyunk
s egeket hordozunk.

(Levél Tomiból)

Megszilárdult a madár szárnyalása, s letelepedett a madár, súlya alatt – „vasmadár” – „törpék vagyunk”. A megszilárdult szárnyalásban eltörpült a lét. A sötétkamrában az egek terhe.

S ehhez már láncszerűen kapcsolódik, eltéphetetlenül, Nemes Nagy Ágnes verse:

Egy madár ül a vállamon,
ki együtt született velem.
Már oly nagy, már olyan nehéz,
hogyminden léptem gyötrelmem.

Súly, súly, súly rajtam, bénaság,
ellőkném, rámakaszkodik,
mint egy tölgyfa a gyökerét,
vállamba vájja karmait.

Hallom, fülemnél ott dobog
irtózatoss madár-szive.
Ha elröpülne egy napon,
mostmár eldőlnék nélküle.

(Madár)

S most következik a fotogram: a lét oszlopcsarnoka, amely a sötétkamrában épült, és amelyben a madár szárnyalása, a madár súlya szilárdult elviselhetetlen és elűzhetetlen teherré. Ahogy ott áll a madárlábak oszlopcsarnokában a geometriává stilizált ember, és viseli, egy örökkévalóságon át, a lét terhét, a

vasat és a súlyokat. Ahogyan Rilke versében „nő a fa”, úgy „vájja karmait” e szilárd madár, „mint egy tölgyfa a gyökerét”, Sáfrány Imre eltörpült emberébe. S ez az ember mégis, mindenek ellenére, „egeket” hordoz, üzenetet a számüzetésből, valahonnan, a minden limeseken túli Tomiból.

A három vers és negyedikként a fotogram, három – Sáfrány munkájával négy – stációja az örökös és múlhatatlan szilárdulásnak: a szárnyalás, a madár, a fény szilárdulásának. A szilárd szökőkút mellett a szilárd fény. Börtön és szabadság. Csak semmi kommentár! Nézni, nézni, nézni! Ami látható. Ahogyan a madár átfordul a (madár)lábba, aztán ahogy a madárláb a csüd mozdulatával átváltozik (madár)karmokká, s a karmok vájják az oszlopok alapját a szigetté stilizált vállba („vállamba”). Nézni, ami látható a sötétkamrában, a „benső világter”-ben, ami „minden létnek otthona”.

FEKETE-FEHÉR KORSZAKUNK

ÁCS KÁROLY

A jó szerkesztő, mint a jó szántóvető, eltalálja, vagy inkább pontosan tudja, mikor és hova hintse el a magot, ha termést akar. Így tett a Híd szerkesztője is, amikor „fölkínálta ihletemnek” Sáfrány régi fotogramját, illetve annak másolatát. Igaz, az én mélyhűtött, de minden pillanatban olvadásra kész, bármilyen munkára kiéhezett „ihletemnek” nem kell valami sok, hogy begerjedjen; adott esetben csak rá kellett néznem a mellékelt kis rajzra, és máris eszembe jutott, hogy annak idején jómagam is kaptam egy egész sorozatot ezekből a fotogramokból, azzal a szerzői kikötéssel, hogy „illusztráljam” őket, azaz hogy szöveget – lehetőleg verset – írjak hozzájuk. „Alkalmi” költő lévén, a furcsa „megrendelésen” nem is volt miért csodálkoznom, sőt megtisztelőnek is tarthatam, hogy épp tőlem vár Mestrő ezekhez az absztrakt rajzokhoz – nyilván absztrakt – verset. Ez csakis azt jelenthette, hogy absztrakt költőnek tart, és ennél nagyobb elismerést tőle akkor, 1960-ban, nem is kaphatott senki. . .

Nos, lehet, hogy valóban absztrakt költő voltam akkoriban, következőképp absztrakt alkalmi költő, ám ugyanakkor lusta költő is; így a versek nem készültek el, a fotogramok viszont máig is megvannak hiánytalanul: nem kell az emlékezetemre hagyatkoznom, hogy fölidézhessem őket. Összesen hat nagy formátumú fekete-fehér fénykép, a katalogizált Sáfrány-életmű egy szigorúan körvonalazható, absztrakt korszakából: a „varsák” és a „sakkfigurák” közé eső „táncosnő”- vagy „balerina”-szakaszból, melynek határpontjait a nagy kompozíciók közül a „Sötét kép” (1958) és a „Szerelem” (1961) jelöli.

A vers-illusztrációra harminc éve hiába váró sorozat darabjai, persze, nincsenek számozva, hisz eredetileg nem is képeztek külön egységet, csak néhány, találmokra kimarkolt gyöngyszem volt ez a hat kép Sáfrány kimeríthetetlen tárházából, most mégis pillanatok alatt meglelem pontos sorrendjüket az

opusban: az első kettő-három még mintegy B. Szabó modorában hajszálvékony vonalak százával tapogatja ki a föltételezett táncosnő sebesen pergő-forgó alakjának körvonalait, újabb kettő már határozott, kemény vonallal, szinte emblémaszerű, jelszerű véglegességében fogja össze az absztrakttá lényegült nőalakot, sőt, az utolsó két fotográfián már hieroglifákká egyszerűsödnek e kicsiny jelek, és megsokszorozva, titokzatos szöveggént lepik el a papírlapot.

Az élém terített, fénylő felületű, fekete-fehér képsor mögé a fölébredt fantázia nyomban odaképzeli nemzedékem egy egész alkotói szakaszának virtuális filmkockáit: mi, 1960-ban. A mi fekete-fehér korszakunk. A *Híd* és az absztrakt művészet fénykora – és így tovább. Nem tudom, hogy az irodalomtörténet jegyzi-e ezt a jelenséget, például a költészetünkben, de tény és való, hogy az ötvenes évek végén, valahogy párhuzamosan a B. Szabó által megfigyelt „lila korszakkal”, az intim és apart tónusok eluralkodásával, a tárgyatlan, „absztrakt” érzelmességgel, észrevehető a kemény, árnyalatlan, fekete-fehér fogalmazás igénye néhányunk műveiben. Persze, korántsem a szocreál fekete-fehérje ez nálunk, azt mi sohasem is „tanultuk meg”, inkább az európaiság és modernizmus akkoriban időszerű absztrakt irányzata kapott el bennünket. Absztrakt humanisták és absztrakt esztéták voltunk átmenetileg mindahányan, olyannyira, hogy még Fehér Ferenc is a „bánatos néger” látta az éjszakában, és a „Harc” nála merőben szokatlan változatait variálta:

Kegyetlen böllér villantsd a késed
Próbáld hát elvenni ujjaimat
Fekete tőkén halk remegések
Csonkjai valaki ujjainak

stb. stb.

Pap József a Popa-verseken dolgozott, s közben írta a Rész verseit, tele sikoltó fehérséggel:

A
fehér
a
tisza
a
fehér
a
színtiszta
a
fehér
a fehér enyészet,

sőt, B. Sz. Gy. képei előtt (de tehette volna Sáfrány fotogramjai előtt is) már már egzakt precizitással rajzolta meg az absztrakció „emberi” dimenzióját:

... elméd hártaszeletein járok
 A mindenséget szabdalja fel tollad
 És nem állhatsz meg a szívéig

Benne a megnyugvás magva

Jómagam a Barátaim ciklus verseiben végeztem fekete-fehér viviszekciót, vagy afféle „tájversekben” tettem próbára az absztrakció kifejezőerejét, mint a Tóparti mértan:

Kettétört nádszál
 megszakadt törzse
 szelíd tompaszög
 a halál geometriája.
 Négy szelvény fölfelé:
 egy muszáj
 egy miért ne
 egy azért is
 egy mindegy.
 És ugyanannyi vissza:
 egy mindegy
 egy azért is
 egy miért ne
 egy muszáj.
 Négy zöld négy sárga
 egy fekete.

Talán érdekes volna mélyebbre hatolni ebben a nálunk szokatlan és ránk jellemzően rejtőzködő, félig mutatkozó jelenségben (mi indította el, meddig terjedt, és mikor zsugorodott el; hogyan vált – és vált-e valóban? – egy író- és művésznemzedékünk jellemző megnyilatkozási formájává egy rövid, de fontos alkotói korszakában), de hát nem vagyok irodalomkutató, nem is volt szándékomban irodalomtörténeti traktátumot írni, épp csak egy véletlenül elém került kép s egy emlékezetemben fölmerült képsor kapcsán jegyeztem le futó reflexióimat. Lehet, hogy nem is érdemelnek többet. Különben is, oly régen volt, és oly rövid ideig tartott az egész, hogy tán igaz se volt. . . Mire észbe kaptunk volna, hogy mi is az, amit csinálunk, valami más srácok („Neki drugi klinci” – Balašević) már egészen mást csináltak. És az már (az 1968-as rengések táján) véresen valóságos volt, messze a mi absztrakcióinktól. Egy új fekete-fehér (és sokszínű) korszak, amelyben a mi fekete-fehérünk (és minden más színünk) elszürkült, színét veszítette, visszavonult emlékeink árnyékvilágába. Jobb nem bolygatni!

MOGORVA HÉPHAISZTOSZ

Négysorosok

JUNG KÁROLY

Isten szeme mögött az egybeállt sötétség,
 Nem látszik semmi már: egyetlen csillag,
 Egyetlen lüktető semcsillag úri köd sem;
 A mindenség ősi szenvedélye is kihalt?

Hol vagy, te ember, a magányos talapzaton?
 Az észok, a szenvedély, a látomás szava?
 A fejünk felett elzúgó szárnyas angyalok?
 Hol vagyunk én amott, s ti itt hol vagyok?

A mindenség kusza rácsa – akár egy
 Lógó poliplábfésű: áttört csipkefény,
 Egy másik lét sánta kovácsa, kristályhegy
 Mélyén lakik; s rég tudja: nincs remény.

Isten szeméből csorognak fordított légsapok.
 a sámañ égté ragadva áll. – fejészegve áll.
 örökre elvetett szialaktitók és szialagmitók,
 Isten könnye értünk hullik. Suhán a halál.

SÖTÉT (RTG-FÖLVÉTEL)

BRASNYÓ ISTVÁN

Hamar fölszárít engem a szél,
 egykettő nyomom veszejtve
 az elenyésző égaljon.
 Alkonyat, rőzsepattogás,
 tűz fénykörétől szűkre fogott tájkép.
 Mialatt fölforrna a víz:
 nem hosszabb történet az enyém.
 Edény koromlepte fenéke. Sötétben élni.

KOBALTHAJÚ LEVELE MESTRÓHOZ

J U H Á S Z E R Z S É B E T

Itt fenn a képkeretben is oly csönd van, mint a magukra hagyott lakásokban. Mint valahány elárvult lakásban, amelyekből lakói kiköltöztek, újak pedig még nem költöztek a helyükbe. Oly csönd, drága Mestró, mint a sírokban odalent, mint a végérvényessé lett, kobalthajú éjszakában, mely eluralkodott e vidéken, ahová a Maga ihletének megtestesüléseként keveredtem.

Nagy az én árvaságom, drága Mestró. Nem képkeretbe zártságom okán, hisz az mit sem változott. Hiányoznak a rám vetülő tekintetek, a tűnődők, simogatóak, lelkesültek, de még a felületesek is. Pedig szerény voltam mindig, más nem is lehettem. A maguk durva vidékén sohasem kedvelték túlzottan a festményeket. De mindig vetődött rám néhány műértő tekintet. A maga halála után pedig egyik leghívebb e világi helytartójának hittem magam, egészen az utóbbi, sorsfordító idők eljöveteleig. Pedig ez sem volt egyszerű, hiszen egykori párizsi manzárszobánk melegében, miközben a Nagybulvárt s a Szajnapartot lila esők áztatták, oly bensőséges, oly kikezdetlenül tökéletes volt a létem.

Az ide utazás a Maga vidékére eléggé megviselt. Aztán meg már csak egyvégtében utaztunk egyik ütött-kopott helyről a másikra. Vánszorogtunk kátyúból kátyúba Szabadka és Újvidék, Zmajevó és Topolya között, mert amit belül oly töretlenül magunkban hordtunk, annak halvány mása derengett a valóságban. Két megtestesült kényszerképzet voltunk, a művészi szépség megszállott örültjei, visszavonhatatlanul. S ami másoknak átmeneti kikapcsolódás, felüdülés, röpké élvezete valamely műnek, az bennünk örök lobogás volt. Csak azért is diadal a közöny és szürke egyhangúság felett, még ha bukások sorozatából tevődött is össze rendre ez a diadal. A művészi szép iránti feltétlen rajongás alig-alig szűnő eufóriája határozott meg alapvetően bennünket. Mindez többé-kevésbé érthetetlen volt mások számára. S kipusztíthatatlansága okán kicsit nevetséges is. Két keljfeljancsi – ledöntöd, s újra meg újra talpra ugrik. S hogy is ne lett volna nevetséges! Nem gondolni nyugalmas éjszakákra, ámokfutóként szegődni e szépség szolgálatába kétségkívül szánnivaló erőfeszítés, dőreség a javából e helyt.

Hogy milyen következményekkel járt az a csak azért is diadal, mely a Maga életét vezérelte, képszerűen is pontosan megragadható: az önarcképei alapján. Ami számomra még tizenkét évvel halála után is megdöbbentő, drága Mestróm, ahogy Maga évtizedeket öregedett egy-egy autopostréja között. Vegyük csak első, 1945-beli önarcképét és az 1955-ös párizsit. Negyvenötben még dacos kamasz, aki komor és mindenre elszánt tekintettel néz maga elé, alig tíz évvel később viszont már annyi tudás és tapasztalat érlelődött be arcán, amihez másoknak tán egy emberöltő sem lenne elegendő. Csupa keménység és erő ez az arc. Pedig mindössze huszonzét éves! A következő önarckép

egy évvel későbből való. Az ötvenötessel összevetve az a legszembeötlőbb, hogy mintha két életet élt volna párhuzamosan és követhetetlen sebességgel: egy erőset, furfangosat, akadályokat nem ismerőt, s ugyanakkor egy esendőt, a világ összes kísértésének kiszolgáltatót, sokat szenvedő és lépten-nyomon megbicsakló másikat. Ezen az ötvenhatos autoportrén épp ilyen. A legdöbbenetesebb mégis az 1967-ből való Borús önarckép. Mindössze tizenegy év választja el az ötvenhatostól, s szinte aggastyánnak láttatja rajta önmagát. Összefutott volna két párhuzamos sínen száguldó élete? S az erős, az elpusztíthatatlan mégiscsak a gyöngének, a sebezhetőnek a martalékává lett? Hogy mégsem erről van szó, arról vastag keretes szemüvege mögé szinte teljesen elrejtett tekintete árulkodik. Metsző ez a tekintet, nagyon metsző, mint aki végre megtanulta: a világ nem érdemel meg semmilyen feltárulkozást. Vagyok, aki vagyok: Észak-fok, titok, idegenség, lidérces, messze fény – ahogy legkedvesebb költője, Ady mondaná. Pedig az örök lobogók sohasem képesek megtanulni a világ dolgaival szembeni tartózkodást. A lázak és indulatok forgószela tépi és szagattja őket.

Ha nem szakadok ide a messzi-messzi Párizsból, sose tudtam volna elképzelni, mit jelent művészettel kompenzálni az élet minden hiányzó lehetőségét. Hiányzó lehetőségek? Lehet, hogy túlzásnak tűnik, hisz egyik ember magával ragadja vagy sodorja a másikat. Ha országos szinten ország- és rendszerépítést papolnak, nehéz ellenállni az össznépi kísértésnek, miszerint a szocializmus a lehetséges rendszerek legjobbika. S mindaddig talán nincs is túl sok baj, amíg az ember kétkezi munkás vagy suszterből lett pártfunkcionárius, ám ha értelmiségi, s netán még művész is, óhatatlanul észre kell vennie, milyen silányak az esélyei. Pénze soha sincs, utazni csak nagy-nagy ügyeskedések árán képes, nincs más esélye, mint belesimulni a helyi, kisszerű és igénytelen életkörülményekbe. S ha mégsem? Ha csökönyszerűen keresi a maga útját mégis? Akkor a legjobb esetben kitalál egy várost, ahová egész életén át vágynak. S a legszerencsésebb esetben megadatik neki, hogy egy hét helyett három hónapig tartózkodjon ennek a kitalált városnak valóságos díszletei között. És képezi magát, szívósan, emberfeletti megszállottsággal, mert csak a művészet kínálta kreativitás teheti számára jóvá azokat a sivár és kisszerű viszonyokat, amelyek ott-hon várják. De jóvátehetik-e vajon?

Első párizsi útja után hazatérve festette többek között azokat a gyönyörű számártöviseket. Mái is az önarcképek elvont másának tekintem, ha lehet, az előbbieknél még tökéletesebb önmegfogalmazásnak. Dunántúli mandulafa a maga számártövisé, drága Mestróm. Az életveszélyes fagy a maguk helyi színei között sem jelent mást, mint e pannon fateknő örök, elháríthatatlan átkát: az értetlenséget, az elmaradottság esett földjeit, ahol csak konok ismétlődés az, hogy idő előtt, önvészélyesen elébe szaladunk az ifjú Tavasz érkezésének. Azoknak a túsókágu számártöviseknek a drámai kigyózását sohasem feledhetem.

A legnehezebb azonban még hátravolt a számártövisék festésének idején. Hátravolt az utolsó párizsi út. Valóságos helyekre nem vágyhatik ember úgy,

ahogy Maga vágyott, drága Mestróm, a tiszta, szublimált művészet városának képzelt és álmodott Párizsba. Arcképem modelljének kívánt volna gyerekesen eldicsekedni a frissen megjelent, Várnak az apostolok című kötetével? A művészek nem egészen mentesek a gyerekes öntetszelgésektől, nincs kizárva, hogy erről volt szó. De nemcsak erről. Akkor intenzitással, ahogy Maga élte és alkotta az életét, drága Mestróm, nem szokványos hosszúságú években számolódik az idő. Mint ahogy Borús önarcképén aggastyánnak festette magát, néhány évvel később, utolsó párizsi útjával, bizony, szabályosan elébe ment a saját halálának. Hiszen tudván tudta, hogy nem lett volna szabad felvennie a himlő elleni védőoltást, mert agykéreggyulladásra volt. A franciák viszont enélkül nem engedték volna be. Elkerülhetetlen volt azokban a hetekben-hónapokban Párizsba utaznia? Lemondva, legalábbis játszva az egészségesen folytatható élet esélyével? Elhiszem, drága Mestróm, hogy elkerülhetetlen volt. Az a magasfeszültség, mely a Maga lényét jellemezte, csak erőszakkal volt takarékra állítható.

Mészöly Miklós írja: „Fut, mert menekül – azt mondják, csak azt teszik hozzá ritkábban, hogy szüksége is van arra, ami elől menekül.” Azt hiszem, a Maga Párizsba futását is nehezen lehetne találóbban megfogalmazni. A helyi színek, sajnos, vagy hála istennek, mélységesen meghatároznak bennünket. S lehet, hogy egy ponton túl az össze nem illés, mely vágyaink, igényeink és körülményeink között fennáll – nem elviselhető többé. S óhatatlanul bekövetkezik a rövidzárlat. S akkor egyszeriben imbolyogni kezd vágyaink városa, részegen dülöngél a Gare de l'Est, a Jeu de Paume, a Sacré Coeur s valamennyi e világi Diadalív. Ott belül pedig meghasadozik és omlásnak indul a művészet fenntarthatóságának és művelésének minden esélye is. Lehet, hogy utolsó párizsi útja előtt ez következett be? Mint aki csak azért is (szám)űzte magát erre a visszatérhetetlen utazásra, hogy a párhuzamos vesszőfutás véget érhesen végre.

Kosztolányi verssorai járnak mostanában eszemben, amint riadtan nézek szét az elárvult lakásban:

A ház is alszik, holtan és bután,
mint majd száz év után,
ha összeomlik, gyom virft alóla,
s nem sejtí senki róla,
hogy otthonunk volt-e vagy állat óla.

S arra gondolok, vajon ez a ház, melyben oly elárvultan és visszhangtalanul teljesítem immár tisztem a maga e világi helytartójaként – vajon meddig áll még? Száz év itt egy örökkévalóságnak számítana, mert már most is szaporodik, egyre szaporodik a gyom, mely mindent elborít majd. A könyveket és képeket, s a kultúra és művészet mindazon rekvizitumait, melyek a Maga számára is oly halálosan életfontosságúak voltak.

Létezik az, hogy maholnap senkinek sem jelentek már semmit? Hiába a szenvedélyes jelenlét kobaltja hajamon, s azok a keserű, sokat tudó barnák az

ajkam körül? S az ihlet oly forró kicsapódását érzékelő szem gyémántragyogása? Hogy ez is maholnap semmivé lesz? Drága Mestróm, szóljon valamit! Maga hosszabb tapasztalatokkal rendelkezik már az elmúlásban.

FEJETLEN ŐZ ÉJI VADON

Sáfrány fotogramja

G U L Y Á S J Ó Z S E F

fejetlen őz a száraz halon
hasa alatt a hatalom –
kalózhajó kalózhajóm
sziget-halon hal-csillagon
árbócán (nagy alkalom)
a Hold s körül sötét vadon
és irgalmatlan irgalom

fejetlen őz égi vadon
körömcipőd a döglött halon
kalózhajó kalózhajón
hasad alatt a fájdalom
titokzatos éj hatalom
sziget-halon hal-csillagon
van-e gazdája valahol?

SZABAD ASSZOCIÁCIÓK

1.

újra nézem ó hát mi lehet?
mintha elveszett volna valami
egy völgy tán
pár karó a paradicsomkert
névtelen bejáratánál
azt hiszem ez végzetes lehet
igen ez végzetes lehet
a teremő egy holtat felkelt
de száz elevent eltemet

2.

könnyebb eljutni a Holdra
 mint az emberhez
 s az ember nyakig a sárban
 a Hold csorba tányér
 a csillaggal kivert falon
 ha kedvem tartja
 kutyatálnak lehozhatom
 a had elmegy Ázsiába
 életem neki lyukas garas
 így volt mindig
 s így lesz ezután is hiába

HOMMAGE À SÁFRÁNY IMRE

H A R K A I V A S S É V A

FAGYOS BALKÁNI ÉJSZAKA

I. Belépés a képbe

az ég nagy jégcsapteste ránk ereszkedett

vad sötét balkán-éj remeg
 a megjegecesedett levegőben
 s e márciusi fagyos télben
 mind távolabb a kékítősz levegőgegek

se szín se hang
 feketén fehér ejt sebet –
 a kálvária-dombon
 a kombinékék golgota felett
 barbár mítoszok keringenek

(honnan jöttél
 s mily ormokat pásztáz tekinteted?
 mily nőket s asszonyokat láttál?
 mily domborulatokon pihent meg kezéd?)

ím itt e tenyérnyi lapály:
ledőlő nyárhegyek gránit- és gránáttörmeléke közt
széthullt atomjaid illesztgeted

II. Kilépés a képből

tavasz jó enyhülés szele
felenged a kozmosz fémes hidege –
ha megerednek az ég csatornái
mindent elönt
a jégcsapszilánkok savas leve

halott madarak hullanak alá
a fagyszitta fákról
megdermedt madártetemek –
a rádzúduló heves olvadásban
e sikoltó denevérzuhanásban
széthullt atomjaid illesztgeted

III. Visszatérés a képhez

mily fényes felleg égi ragasztója képes
összeforrasztani széttartó tagjaid
lüktető sebed?

az ég fehér olvadékcseppjei hullnak

vad sötét balkán-éj remeg

1993. március 14.

AZ ÚJ VÉNUSZ SZÜLETÉSE

a kagylóból Vénusz helyett
egy definiálatlan alak
igazi anti-Botticelli-lény:
legfontosabb szerve az agy

körül a világmindenség tengere

füstölgő mikrokozmosz
nap helyett felhőgomoly
kátrány

szépség helyett a látvány
matematikája

körül a világmindenség tengere

1993. március 15.

ABLAKOK K O N T R A F E R E N C

Az idézetek nem véletlenek

A távolabbi ablakmezőben, melyet eltorzított az üvegtábla egy buboréka, ott csillogott, mint messzi fény a tengeren, a vidámpark szomszédságában nemrégiben felállított jelzőlámpa. Hüvelykujja gödröt nyomott a fénykép alsó sarkába, a feleségét és a kislányát ábrázolta, szórakozottan szorította, még erősebben, mint aki véletlenül roppantja szét a törékeny valóságot: a változást az az erő parancsolta, amely létrehozta a mai tavaszt, a holnapi fagyot, az öregedést, a halált, de nem hozza meg az embernek a beteljesülést; s ez a változás nem változás, hanem örökké egyazon ciklus, ismétlődés, amelynek ő is részese. Hát akkor hogyan lehet az ember szabad, önmagában és önmagától? Talán ez az oka, hogy hiába próbált elszántan, erejét megfeszítve szakítani mindazzal, amit megélt, mégis ugyanolyan marad az élete? És ha már olyan, amilyen, és a maga teremtette élmények között él, miért nem volt része soha többen, mint az elégedettség rövid időszakaiban, melyek még annyira sem tartottak ki, hogy megállhasson, és megkérdezhesse magától, megélte-e őket vagy sem?

Visszatette a fotót a pénztárcájába. Ablakának rácsai között kínézve azt a tenyérynyi kékséget bámulta, amely a szemközi emeletes ház fölött terjeszkedett. Visszatekintve a múltjára, most úgy látta, hogy ámokfutóként hajszolta össze, ami a lakásában körülvette, és válni akart mindentől: meglehet, az sem való az embernek, hogy a régi kötelékektől egyik napról a másikra megszabaduljon, és a *maradnod kell* minden fékjét kioldva száguldjon egyenesen a célja felé. Lassan rőzsaszínre váltott a kék folt, alkonyodott; fekete madarak csapata körözött lassú, eltökélt szárnycsapásokkal. Számítása sehogyan sem jött ki: olyan jól nem sikerül eladnia a lakást, hogy odaát hasonlót vehessen. Nyilván nem elég csupán rányitni az ember szemét valamely célra, és aztán kést nyomni a kezébe: mert nem való neki késsel játszani, meghasonlani, állampolgárságot váltani. Olyan ember lett, aki már az árnyékát is elveszítette. Végiggondolt minden gondolatot a logikailag adódó legvégső következtetésig, és mindvégig következetesen aszerint cselekedett; a hátralevő néhány nap csakis azé a néma társé, akinek birodalma ott veszi kezdetét, ahol a célszerű gondolkodás

véget ér: hiszen ha úgy élhettünk volna itt, ahogyan hitem szerint egy családnak élnie kell, mondta hangosan az ablakoknak, a béke nem olyasmi, amit egy előre eltervezett expedícióval fel lehet fedezni, nem rejtett, míves Grál-kehely, amely tüstént leleplezi titkát a szemlélő előtt, hanem inkább kegyelem, amely az életre vágó lélekre száll. Rövid ideig vagyunk itt, gyakran a legrosszabb körülmények között, és lehetséges, hogy az embert egy szép napon az égbeli lepöcköli az ujjá hegyéről. A csata elvész, mielőtt megtudhatnánk, mi végre is vagyunk, mégis milyen csodálatos, hogy egyáltalán itt lehettünk.

Az ablakon túl kavargó hó a kislánya kristálygömbjére emlékeztette, amelyet megrázott egyszer, aztán újra, és nézte, hogyan kavarognak benne a hópelyhek. Szemben a vidámpark valamennyi tárgya külön takarót kapott, belefagytak a lovak a megkezdett mozdulatba. Vasdarabbal csikorgott a szél az óriáskeréken, megemelgette a ponyvát a céllövöldén, belefújt a kisautók tömlős kürtjeibe, aztán felszökkent újra az óriáskerék tetejére, hogy végigsuhintson a hatalmas jégcsaporgonán, kicsikarva a télből néhány tisztán csengő hangot.

A sors képét idézte fel, de nem a vak végzetét, hanem az érzékeny éleslátással megáldott sorsét, amely arra törekszik, hogy a reményvesztett halandókat a világegyetem végtelen malomkövei között megőrizze, hogy valami új, ismeretlen kenyeret gyúrjon belőlük. Szemével követte a kisfiút, akit kenyérért küldtek a sarokra a hószakadásban. A vidámpark körül ólálkodott, sejtette, hogy ilyenkor nem veszik észre, ha átbújik a láncokból fűzött kerítés alatt. Elindult a hóna alá szorított kenyérral a lovak felé. Megnézte a céllövöldét, bebújt a pult alá, hátha ott felejtett valamit. Sokáig nem jött elő.

Napok óta az ablakok jelentették számára az egyedüli társaságot. Párbeszédet folytatott velük, rajtuk át nézte a vidámparkot, így tükröződött vissza folyton a múlt, amikor még ő is a hóna alatt vitte haza a forró kenyeret a péktől, és lábujjhegyre állt, hogy belessen az első szobába, az egyik tányéron habcsók tornyosult, mellette egy hosszabb tálon csokoládéval leöntött őzhát, benne sok mazsolával és fügével. Tudta, hogy csak akkor ehethet belőle, ha majd eljön az ideje, az ünnepnek fenyoillata és fényes angyalhajjalástja lesz. Akkor még be lehetett látni a jövőbe nyíló ablakon, a bőség oltára lebeghetett a szeme előtt, ha bírta hittel. A megvehető és élvezhető apróságok jártak az eszében, ha bírta munkával és pénzzel, amikor még nyitott égbolt feszült a feje fölél repülővel és ócéánnal.

A mának élni kell, mert holnap nem lesz már – rántotta vissza a mába a dal, melynek a szél kopogta ki a hangjait a hatalmas jégcsapokon. Egymáshoz csapódtak a vaskorlátokon. Lent csüggedten hurcolta kásás rongyait a *lágernép*, elcsigázottan vándorolt egyik utcasaroktól a másikig, a sok lefelé nézéstől lettek torz gázlőmadarak, meghasonlott fészekkesek, akik elfelejtettek elköltözni az ősz előtt, makacsul rikácsolják saját éneküket, mintha nem is lennének más fajok, csak a hintázó hangú lágernép. Becsukódtak mögöttük az évszakok, és hiába verdesnek egy térképekre szakadó égbolt ablakán, a világítótorony börtönéből fájdalmasabb látni a szigeteket az ócéánban. Szárazföldi szí-

getvilágról álmodik minden költöző madár. Az ilyenekkel el lehet fogadtatni a valóság legdurvább megsértését is, mert nem is sejtük, milyen iszonyú az, amit tőlük kívánnak, és nem törődnek annyira a közügyekkel, hogy rájöjjenek, tulajdonképpen mi is történik. Az értelem hiánya következtében egészségesek maradnak. Egyszerűen lenyelnek mindent, és amit lenyelnek, nem árt meg nekik, mert éppen úgy nem marad meg bennük, mint amikor a gabonaszem megemésztetlenül megy át a madár testén. Gyönyörű ez a „naplemente-érés”.

Arra gondolt, hogy ők ketten odaát biztonságban vannak. Idegen lett körülötte a szoba az ablakokkal, a sűrűre szőtt függönnyel, amely eltakarta, és sokáig nem gyújtott villanyt, hogy a redőnyök le- és felhúzása ne tűnjön nagyon fel. A két terepszínű egyenruhás menetrendszerűen megjelent minden másnap, és egyelőre megelégedtek azzal, hogy az ajtó zárva van. Csengettek kétszer-háromszor, aztán beültek a terepjáróba, és elhajtottak.

Szándékosan nem akarta beleélni magát a láger magányába, csak a saját árvaságának természetrajzát tanulmányozta, a hintázó hullámmozgást, amely a harctértől való félelem és a béke szigete között ingázott. Nem sokat gondolt a magányra, helyesebben: kielemezte már magában, egyszerűen megérezte, hogy mit jelent a reménykedés, hogyan emelkedik és hogyan zúdul alá a kétség-hullám, hogyan kell hozzá viszonyulni éjszaka és hajnalban, mikor nem szabad kilépni az utcára, és mikor kell újra elmenni a lakáseladás miatt a hirdetőszálya. Egyre ritkábban érezte az óceánhullámok megsemmisítő erejét, hogy egész reményhőjője derékba törhet egy előre nem látott viharban.

Alattomosan húzott el a ház előtt a terepjáró, aztán továbbhaladt a szomszédos tömbházak felé, mint valami gázlómadarakra vadászó mocsári krokodil, amely álcázva magát, elring a partszegély mellett, aztán csalódottan továbbkúszik. Szorongás, csöndes indulat fogta el, a méltánytalan sors érzete, a dühös vágy, hogy panaszkodhasson: hiszen nem csinált semmit! Azonkívül, hogy folyton csak eleget tett mindenféle kötelezettségnek. Minden idejét a tanulásra meg a munkára fordította. Méltánytalan, hogy így vadásznak rá. Az igazságtalanság mindig méltánytalan, és belátta, hogy a mennyiségnek nincs jelentősége, hogy minden az embertől függ, attól, hogy elviseli-e, megérti-e, meglátja-e a méltánytalanságot. De talán könnyebb lett volna, ha telefonálhatt volna valakinek. Csak ettől az igazságtalanság szülte szorongástól szeretett volna szabadulni. Még moziba sem volt kedve elmenni, pedig már egy hete játszották az *Arizona Dream*-et, a legjellegzetesebb háborús filmet, amelyben nincsenek ugyan csatajelenetek, mégis vall alkotójáról, aki elment, hogy új hazát keressen, a fejét viszont az új hazában sem cserélhette le, talajtalanul lebegett, otthon hagyott álmaiban élt tovább.

És arra gondolt az ablak előtt, hogy mire emlékezik majd vissza, ha megússza, ha teljesülnek a minimális és maximális programok, ha felerésben megoldódnak a kérdőjelek, ha sikerül ott is munkát kapnia, ha lesznek új ablakok másféle kilátással, jeget olvasztó tavasszal, amelynek hatására messze eltolja magától dobozának fedelét, kidönti a dohos oldalakat, amelyek ráke-

ményedtek; egészen új távlatokat nyitott előtte az érzés, hogy elhajíthatja páncélját, nem lesz mitől védekezni, nem kell teknős módjára az iszapba húzódni, nem jön a krokodil, hogy puskabűzös száját kitátsa, és felroppennek a döggeszelyűk örökre a fákról.

A kisfiú előbújt a céllövölde pultja alól, és a hóna alatt a kenyérral elindult, hogy sétát tegyen a hinták körül. Belecsípett a kenyér végébe, és jóízűen majszolni kezdte, ahogy távolodott a Disney-figurák között, hozzájuk vált hasonlóvá, olyan lett a lelepett vidámparkban, mint egy kacszázó kerti törpe, akinek sosem ér véget a kíváncsisága. Természetesen az óriáskereket sem hagyhatta ki. Az egyik kocsi leért a földre. A kisfiú kinyitotta a kalitka ajtaját, és beszállt. A többi kalitka egyenletes távolságban egymástól az óriáskarikán olyan volt, mint egy elhagyott madártelep, ahonnt kirepült az élet, csak a jégcsapok füzerei telepedtek meg, megállítva ringásukat. De a kisfiú emlékezhetett arra, milyen könnyű libbenéssel emelkedett valamikor a nyitott fülke a magasba, hogyan repítette őket az ismeretlen erő felfelé, hogyan sivalkodtak azok, akik félték. De ő nem félt, mert fel akarta idézni magában az érzést, milyen a város tetején lenni, óriásnak lenni, hintázni felfelé. Teljes erejéből megringatta a kalitkát, ettől kilendült a hinta. Csikordult az óriáskerék. Odafent baljós magasságban a feje fölött megszólaltak a jéggarangok. A mozgástól kilendült a legfelső kalitka, lerázva magáról a karvastagságú jégcsapokat. Zuhantak lefelé az iszonyú kardok.

Két kézzel markolta meg a függőnyt, tehetetlen dühében elkáromkodta magát, és kiabált, mintha bárki meghallaná: neked nincs apád, aki megmondja, hogy nem szabad ilyenkor a vidámparkba menni, mert téli álmát alussza az óriás, és ha meglökdösöd, attól felébred, bosszúból megöl rettentő nyilaival; szaladj haza, vidd a kenyeret, otthon várnak a vacsorával, kihűl az étel, hiába várnak. *Hiába*, futott át az agyán abban a pillanatban, mert csak ő látta, hogy mi történt, a vidámpark sunyin hallgat, mint valami ádáz tettestárs, közben a hó betemeti a nyomokat, senki nem fog rátalálni. Az ütés a kisfiút kilökte a kalitkából, és hason feküdt a hóban széttárt karokkal, mint egy vándormadár, amely rossz helyen ereszkedett le, belerepült az óriáskerékbe, és véres csőrrel fejezte be zuhanását. Ha még van egyáltalán benne élet.

Pillanatok leforgása alatt rántotta fel a csizmáját, zárta be maga mögött a lakás ajtaját, nem hívott liftet, hármásával szedte a lépcsőket. Kint óriás hópelyhek kóvályogtak, szinte koppantak a szemén, mint lovakén a böglyök. A vidámpark láncokból font kerítését egyszerűen átugrotta. Egészen más milyennek voltak lentről az arányok, nem is ismerte ki magát rögtön, melyik a legrövidebb út, ami az óriáskerék felé visz. Minden lépésnél roppant a friss hó a lába alatt. Elhaladt a céllövölde mellett, ponyváját csattogtatta a szél. Mintha egy régi film pusztuló kulisszái között téblábolt volna. Ott állt előtte a szürkületben az óriáskerék, a vasszörnyeteg, amelynek tetején még mindig nyikörögött valami. Most már felfedezte a kisgyerek nyomait a lába előtt. És a vér vörös színét nem homályosította el a felhő, a közeledő sötétség, csak beitta a hó, mint a szivacs.

Körültekintett, de a gyerekek már hült helyét találta. Megcsillantak a jég-csapok tört kristályai. Lelepte lassan a kenyeret a hó. Nincs menekülés, elringatja örök álomba az eltévedt vándormadarat az óriáskerék; aki egyszer rossz helyre szállt, magába zárja a kalitka.

TELEPI REGGEL

P. NAGY ISTVÁN

Süt a nap, fényével telik a szoba.
Villog a redőny fogsora.
Nézem, hogy alszol. Párnádon fényfolt.
A huzaton átüt, akár a vérfolt.

VAKFEKETE, VAKFEHÉR

NÉMETH ISTVÁN

Megfejteti egy képzőművészeti alkotás rejtélyes üzenetét – képességeimet meghaladó feladat. Hiszen sokszor a szakmabeliek, a művészettörténészek is csak tapogatóznak. Az alkotó gyakran csüggedten hajtja le a fejét egy-egy magvasnak tűnő megállapítás előtt: csakugyan ezt akartam mondani?

Mit akart mondani Sáfrány Imre eme mandulavágású szemből felmeredő miniszoknyás női lábakkal, s e kihívó lábak között kallódó Madonnával, avagy e csupaláb gráciák által elvetélt, eldobott Kisdeddel? Vagy nem is egy mandulavágású, szemgolyó nélküli szoborszemről van szó, hanem egy igazgyöngyöt rejtegető kagylóról, avagy egy halról? Az éj tengerén úszó szigetről? És nem is két egymásba karoló grácia grandiózus lábikráiról, Madonnáról és Kisdedről, hanem a Föld emlékeiről: „Maglehetősen összezsúfolódtam. Mint a hegyben a kőrétegek, ahogy vetődnek-beszakadnak, ki tudná szétválogatni? Préselődik szilúr, devon; porlik, marad, összetéveszthető. Aztán az üledék-közetek édes mézsvázai, az előkunkorodó csigahéjak, piciny oszlopfők egy élet-tani oszlopos omladékaiból.” Majd: „Nem, nem. A jelenlét nem sziget. Leg-alábbis szigetsor. Hosszú sorban vonulok én, szigetsor – felülről nézd –, vonulnak lent, az óriási kékben, a Föld ismétlődő emlékei.”

Az idézett költőnő Fák című versében található ez a szó: *vakfehér*.

Sáfrány Imrétől hallottam, aki így oktatgatta festegetéssel próbálkozó fiát: a fekete is szín.

A vakfekete – teszem hozzá most én.
A minden színt elnyelő, fölfaló vakfekete.

*

(Amikor megkaptam a fénymásolt műalkotást, kissé csalódottan állapítottam meg magamban: miért éppen ezt kínálja föl a főszerkesztő ihletemnek? Miért éppen ezt a Sáfrányt? De hiszen, nézegetem azóta, ez egy kivételesen nagy, grandiózus kép! A Mester, a Mestró legjobb képeivel együtt nő, érik az Idővel. És kallódik is egyben. Mert itt és most nemcsak az Idő múlik fölötünk, de, féltő, el is kallódik az idővel mindaz, amit itt mi kínáltunk föl az Időtleneknek. Még mindig nem épült fel a vajdasági magyar művészet temploma, s van-e remény arra, hogy valaha is fölépül? Én ha elköltözöm a szülőföldemről, magammal viszem kedvenc Sáfrányaimat, Hangyáimat, Ácsaimat, ám még mindig nem tudom, hogy – kiszakítva termőtalajukból – állítólag egy jól megfestett kép a világ bármelyik falán megállja a helyét – hogy érzik majd magukat bujdosójukkal együtt? Ez ugyan gyerekes kérdésnek tűnhet, de kikíváncozik abból, akit a kor színvakká próbál nyomorítani, s jóformán már mindent csak vakfehérnek s vakfeketének lát maga körül.)

*

Van egy kis kollázsom Imrétől. Már csak azért is nagyon kedves számomra, mert abban a szent pillanatban ajándékozta nekem, amikor elkészült vele. Harminckét évvel ezelőtt, a *7 Nap* szerkesztőségében. Ott, ahol riporter és illusztrátor is volt egyben. Ez a kis kollázs nem szövegrajznak készült; később, egy – vagy eddig egyetlen? – retrospektív kiállításon a *Fáklya* címet adták neki a rendezők.

Pedig ott van rajta a Szerelem is, a szerelmet megtestesítő emberpár. Ha egy képen csupán az van rajta, ami láttatni hagyja magát. És néha még ez is másképpen van rajta.

Ákárcsak ezen a vakfekete, vakfehér látomáson.

AZ ERESZ ALATT

S Z A T H M Á R I I S T V Á N

Nagyapám nádfedeles házának ereszeről lógnak a hosszú, éles, késekre, törökre emlékeztető jégcsapok. Hideg van és fúj a szél. Ha az udvaron vagyok, ellátok egészen a temetőig, vagy inkább csak addig, ahol már sejteni lehet, hogy ott van valahol, szétterül halkán, előbb a kis sírok, az apró koporsók, majd beljebb a már megtermettek, már-már óriások is. A kóró lengedez a szélben, hó is van, de piszkos. Emígy csend. Sokáig, sokáig tartó.

Gyerek vagyok, és holnap hajnalban kell kelnem. Idehoztak a szüleim. Itt alszom, ebben a számomra mégiscsak idegen szobában, belepedőzött ablakkal körülvéve, a nagy csontszínű ágyban. Fölöttem elsárgult, rámás fényképek, a nagy asztalon ezüst színű óra ketyeg, a kályhában ég a tűz, a gyomrába be lehet nyúlni, nézni, kikattintom a kis, rácsos ajtót, benn tej és kakaó, lenn a lángok. Nagypám kint csoszog valahol hatalmas, kérges papucsáiban, majd hallom, hogy tesz-vesz a konyhában, edények csörögnek, leesik a kés, és ő morog hozzá, a macska jönne, jönne be a melegre, de ő nem engedi, a bödönyt, motyogja nagypám, pedig csak ketten vagyunk, ő kint a hidegben, vagyis a már hűlő konyhában, én már-már az ágyban, a meleg kályhával szemben, a bödönyt hova is tegyem. Majd hallom a bél sustorgását, vékony ez az ajtó bizony, vagy csak gondolom, hogy hallom, szórakozás ez is, a só, paprika, bors sercegését a pléhasztalon, disznóvágás lesz holnap, kint az ólban alszik, tényleg alszik?, a disznó. Meg se néztem, vagy majdnem meg se néztem. Félttem tőle, de sajnáltam is nagyon. A vérpiros kakas ott rezegettette magát a közelében, peckesen, büszkén, egészen közel, nem, nem megyek arra, és akkor a két deszka között megláttam a rózsaszín fejet, a piszkosfehér szemet, a seprős pillákat és a vastag karikát az orrban. Siettem vissza az eresz alá, inkább rám essenek, hulljanak a jégcsapok, mint másra.

Durva férfihangok ébresztettek fel. A kisszobában égett a lámpa. Az ablakokra feszített lepedő fölött sötét volt odakint a világ. Jó volt a dunyha melege, és hát a szoba is. De kelni kellett, látni, nézni, mert ezért vagyok itt. És már apám hangját is hallom. Sűrögnek, zsongnak, be-benyitnak idegen emberek, és érzem a pálinka bűdös szagát.

Visít a disznó odakinn. Én belül remegek. Nem tudok mit csinálni, téblábolok.

Most már jöhetsz, mondja apám. Fúj a szél. Éjszaka havazott. Mínta komrommal hintették volna meg a levegőt. Se nem világos, se nem sötét. Az állat az udvar közepén. Kinyúlva, elfeküdve. A pörkölő gázlángja, mint kozmikus jel. Égett bőrszag, lárma. A vörös arcú böllér kéceket élesít. És már rezeg is a felhasított disznó, akár valami véres vászon a meg-megújuló szélben. Csorognak a nedvek lefelé.

A konyhából nehéz szag árad,
Beleket mosnak az asszonyok.

Tenni kellene valamit. Értelmet adni annak, hogy itt vagyok. Hogy már eljöttem tegnap, és aludtam a csontszínű ágyban. Valaki nekem ütközik. A vödörben gőzölög a víz. Frissen sült húst esznek az emberek. A hagyma apróra vágva. A szomszédban bömböl a rádió. Barna galambok röpködnek fel az égre.

Az ereszhez közel állok, és egy ezüstös halat képzelek el a jégcsapok alá. Nem tudom, miért. Talán a szag miatt.

KIPÁNYVÁZOTT OLVADÁS

Néhány pillantás Sáfrány fotogramjára

CS. SIMON ISTVÁN

Csak a márciusi alkonyat
ereszén lógó jégcsapok
válhatnak ilyen átlátszóan
hideggé.
Csak az elhúzódó tél
nyúheti, nyújthatja
ilyen kínosan képlékennyé
ideghúrjainkat,
miközben
karikás karóhoz
pányvázák
az olvadást
éjszakába ülepedő
tekintetünkben.

IDŐZAVAR

GÉBER LÁSZLÓ

Borult homlokokat várnátok
borult ég alatt?
Meztelen utcákon
eleven rácsokat?
Majd ha fagy!

Én akkor is, ha...
Én akkor is, de...
Én akkor már
soha többé.
Így meztelen.

CSILLAGSÜNÖK HEMPERGÉSE

Sáfrány Imre emlékére

VANKÓ GERGELY

Látod őt,
a csillagra törőt:
páncéltalanul,
akár forrázott bogár,
 kozmikus viharok
cethalán suhanva
 egyre beljebb,
 az anyagnak
rostjain keresztül
 hatolva a célig.
S ez nem lehet más,
 mint csodálkozás,
 hogy még mindig
 önmagad adod.
Miként a fel-
 virradhatatlan hajnalok.
Elkerülhetetlen
 a végső leszámolás,
 csillagsünök hempergése
 őszi avaron:
 minden egyedi,
 reánk méretett.
Fülünkbe költözik
 a papírzacskóba gyűjtött
 rigófütty.
Állandóságod
 az űrhöz hasonlatos,
 melyben elvan a mindenség
 és minden egyéb,
 aminek léte nincs,
 csak képzete a létről,
 képzetek képzete:
 amilyen a csont,
 amilyen a lélek.
Senki sincs közeledben.
Űr üvölt a lények között:

beteljesülésre szomjazó.
 Titkokkal állunk szemben:
 szárnyzuhogással szórózó
 titkok tapodnak,
 éjféli fákon huhogók.
 Talpuk lónyomot hagy
 hátra a porban,
 salakot sírunk
 könnyűink helyett,
 beleinkben a fauna és flóra
 túljutott rég a végnapjain –
 táplálékunk az egyszerűség.
 Valaki figyel.
 Az energia túloldaláról
 lövellnek pillantásai.
 Se szeri, se száma
 az intelemnek,
 melyek a lényeg ismeretétől
 elterelnek. –
 Figyel valaki.
 Az energia túloldaláról
 lövellnek pillantásai.

1993 márciusa

SÁFRÁNY VIRÁGAI

ILLATOS PLÁNTÁK

GOBBY FEHÉR GYULA

Ültünk a virágokkal megrakott targonca mögött a járdaszélen, és söröz-
 tünk.

A sör volt a jutalmunk, mindhármunknak egy-egy üveggel járt, mert kitol-
 tuk a targoncát a piacra. Lassan szopogattuk, nem siettünk sehova, hallgattuk,
 mit mesél Tragacs.

Ő szervezte ezt a fordulót, ő kezelte a pénzt, amit Rozikától kapott, az övé
 volt a szó.

Mondta is hosszan két kortyintás között.

A tavasz volt az oka, hogy megnősültem. Tavasszal változik az idő, talán a
 légnymás is változik, növekszik-e vagy csökken, én azt nem tudom, azt a tu-

dósoktól kellene megkérdezni, ha az embernek volna türelme, hogy kacskaringós magyarázataikat meghallgassa, és esze, hogy minden komplikációt érten is, de valami történik, mert tavasszal gyakran nem lehet időben elaludni, az ember hiába forog az ágyában, nem jön álom a szemére, akkor sem, ha kifárasztotta magát, mint a ló, érzi, hogy föl kell kelnie, nem érdemes fölöslegesen heverészni, attól csak rosszul lesz a szervezete, érzi, hogy mászkálnia kell, mint egy holdkórosnak, pedig lényegében semmi baja, csak éppen tavasz van, unalmas egyedül tölteni az egész éjszakát, főleg álmatlanul, hát ilyenkor keresnie kell valakit, és az az érdekes, hogy biztosan talál is neki megfelelő személyt, mert az az ördögség, hogy a nők sem tudnak aludni ilyenkor, azokat sem hagyja pihenni a légnyomás, ahelyett hogy nyugton maradnának a szobában, ők is mászkálni kezdenek az udvaron, vagy a kertben, vagy az utcákon, már értitek, mire gondolok, ugye, ha két ember minden este mászkálni kezd, mint a légy az asztalon, hát előbb-utóbb úgyis találkozni fog egymással, ez törvényszerű, a tudósok is biztosan foglalkoznak vele, mármint ezzel a jelenséggel, mert nagyon érdekes, és konkrétan tanulmányozható, hiszen a tudósok is csak emberek, nekik is rá kell jönniük néha valamire, ha másra nem, akkor arra, hogy ők miképpen találkoztak a feleségükkel, ahogy én is tudom, miképpen akadtam rá Rozikára a tavasz miatt, és ha a tudósok nem szégyellik kikutatni az emberi természet törvényszerűségeit, hát miért szégyelleném akkor én elismerni ezt a tényt mint nőülésem okozóját. . .

Hagyd a fenébe a tudósokat. Mondta Lekvár.

De Tragacsot nem volt könnyű leállítani, ha mesélni kezdett.

A fehér bugyi volt az oka, hogy megnősültem. Minden fiúgyerek szeret odaleskelni, ahova nem szabad, az én szemem is oda-odatekint, ahol sejteni lehet a nők legszentebb titkait, és mit tagadjam, láttam már ezt-azt, ha sikerült kelő időben és kellő szögből odapislantani, láttam én más sokféle alsóneműt, és nemcsak nyáron, mikor a Kis-Dunán vetkőznek a fürdőző asszonyok, hanem az iskolában is, a hivatalokban is, a szappangyárról ne is beszéljek, tudjátok, hogy szezonban az Albusban dolgozok, ha fölvesznek idénymunkásokat, ott forráság van a katlanok között, nem nagyon gombolkoznak a munkásnők, szinte természetes dolog, hogy kilátszik mindenük, még így is izzadnak egész nap szegények, és nincs ott idő betakarózni, különben is foglalt mindkét kezük, mikor viszik a teli vödörket, vagy öntik a formákba a színes levet, ha akarnád, se tudod elfordítani a fejed, észre kell vened, kinek milyen bugyogója van, aztán már kavarodnak az eszedben a szappan színei a kolléganők mindenféle színeivel, úgyhogy szívdobogást kapsz, ha színes rongyot látsz, mert mindjárt eszedbe jut, hogy melyik kolléganőnek takarja ilyen színű darab a lényegét, és a legjobb lenne színvagnak lenni, hogy ne izgulj föl a színeken, de színvagnak csak születni lehet, és akit az Isten nem szánt eleve színvagnak, az nem menekülhet a sorsa elől, és volt eset, hogy a gyárból hazafelé jövet még a festékgyárosokat is szidtam, mert a házakat is mindenféle bugyviszínre festik az asszonyok, bár arra gyorsan rájöttem, hogy engem a fehér szín izgat a legjobban, és a legtöbb házat is egyszerű fehérre festik, úgyhogy nincs menek-

vés számomra semmiképpen, és szinte megbénultam, mikor egy tavaszi estén a kertbe szöktem az álmatlanság elől, a szomszédban meg elélem villant egy picike fehér rongydarab, nemcsak villant, hanem ide-oda mozgott a szemem előtt, ahogy Rozika palántált a kertben, mert ideje volt a virágültetésnek, és ő olyan szorgalmas, hogy még lámpafényben is dolgozik, a ruha meg fölcsúszott a hajladozásban, bár sohasem visel túlságosan rövid szoknyát, de hát megállni sem volt ideje, ha már egyszer hozzáfogott az ültetéshez, egyik virágpalánta a másik után következik a sorban, mindegyikhez többször is le kell hajolni, közben fölgűrődött a ruha a derekára, és éppen felém fordította a kerekesebb testrészeit, úgyhogy rátapadt a szemem a combjaira, és köztük szinte virított a fehér bugyija, olyan volt, mintha lakkozta volna, pedig csak a vasaló nyoma az, ami simává és fényessé teszi, elcsúszik rajta a lámpa fénye, és én nem tudtam megállni, hogy át ne menjek hozzá egy szóra, mert annyira vonzott az a fehér villogás, hogy mindenre hajlandó lettem volna érte, ha segítség kell neki, gondoltam, hát itt vagyok én, aludni úgyszemint vagyok képes, séta helyett akár ültethetek is, csak közelébb legyek ahhoz a fehér darabkához, ami a lába között van, valósággal megbabonázott, ahogy ott táncolt a szemem előtt, és észre sem vettem, miképpen termettem ott mögötte, talán azt sem tudtam, hogy kinyúlt a kezem a fehér bugyija után. . .

Hagyd a fenébe a bugyikat. Mondtam, és hatalmasat kortyoltam a sörből, mert éreztem, hogy kiszáradt a torkom.

Tragacs rám nézett, aztán folytatta.

A virágitillat az oka, hogy megnőszültem. Tudjátok, hogy az Albusban mindenféle illattal dolgoznak, a mérnöknő jelöli ki, melyik nap milyen illatú szappan készül, az ember azt hinné, akószámra öntik az illatos keverékeket a forrongó lébe, pedig mennyiségre nézve röhejes az, hogy milyen picike üvegecske olaj vagy mi a fene kell ahhoz, hogy egy egész katlan fene illatos legyen, és nemcsak a katlan lesz illatos, hanem az egész gyárat elönti, sőt az utcát és a környéket is elárasztja a virágitillat, úgy szaglik tőle Újvidék, mintha minden nő egy liter kölnit locsolt volna magára, pedig csak egy hüvelykujjnyi kivonat az, ami kiszabadul a börtönéből, és az egész piszkos gyár, a büdös utcák, a nyitott ablakon át minden lakás szaglani kezd tőle, és az az érdekes, hogy nem lehet elfásulni, hiába szagolod nap mint nap a szappanokat, az új illatok mindig ingerelnek, azok, akik évek óta ott dolgoznak, azt állítják, hogy a szaglásuk egyre érzékenyebb lesz, már messziről megéreznek mindenféle csöppnyi illatot, és egyre nehezebben viselik el a büzt is, saját konyhájuktól is rosszul lesznek, takarítanak is kegyetlenül, meg állandóan fertőtlenítenek mindent, és tavaszkor a legnehezebb nekik, mert a tavasz egész illatfelhőket hoz magával, a hó alól kibújik minden, ami télen alatta maradt, és a meleg fölolvasztja az addig befagyott szagokat is, úgyhogy az orrunkat folyamatosan támadja valami, és mikor nem tudsz aludni, akkor fokozatosabban érzed az illatokat is, és a kertek felől meg áramlik a virágok illata, egészen elbódul az ember az ilyesmiktől, már azt sem tudja, mit tesz, azért parfümöznek annyira a nők is, mert az is az ő fegyverük, ha hódítani akarnak, és a virágoskertek különösen veszélyesek

a szaglószerveinkre nézve, úgyhogy Rozikához átugorva már azt sem tudtam, mit teszek, hiszen rengeteg fajta virágot tart, a vevők szeszélyeit ki kell elégtetni, neki van mindenféle-fajta virága, persze, szezon szerint ülteti őket, de sohasem egyfélével nevel, hanem mindig többet, hátha megbolondulnak egyszer a gavallérok, és bevág valamelyik virág, ami csak nála található nagy mennyiségben, nem ártana jól keresni, hogy az embernek legalább a pénzre ne legyen gondja, ha már annyit dolgozik, és ott szédeleg az átkozott virágok között, amelyek még az esztét is elveszik, mint nekem is, mikor odaértem hozzá, és a szellő az orromba csapta azt a sokféle illatot. . .

Hagyd a fenébe az illatokat. Mondta Lekvár.

A tarгонca alá köpött, nem rosszakaratból, hanem mert Drávát szívott, és néhány dohányyszál mindig a szájára ragadt.

Tragacs tovább mesélt.

A békák az okai, hogy megnősültem. Nem lehet tőlük aludni ilyenkor tavasszal, a Telepen mindenütt ezerszámra vannak, nemcsak a Duna mellett, hanem a kertekben is, az udvarokban és a pincékben, a mocsaras részeket nem is említve, amint fölenged az idő, előbújnak, és brekegni kezdenek, azt is fölébresztik, aki úgy alszik, mint a bunda, először vékonyan kiáltoznak, az előénekesek jelentkeznek, de aztán megszólal az egész kórus, a Duna felől seregek ordítanak, a kertekből meg igyekeznek válaszolni nekik, és hiába vágsz oda akármit, semmi sem segít, az egyik szomszédom minden este vadászpuskával lövöldözött rájuk, de csak azt érte el, hogy kijött hozzá Sanyi őrmester, és elkobozta tőle a puskát, állítólag életveszélyes cselekedettel vádolta, pedig még a békákat sem volt képes elriasztani, úgyhogy csak az a védekezés ellenük, ne is figyelj oda, de hát ki képes nem odafigyelni, ha a fülebe ordítanak, még hozzá nem is egyhangú ordítózásról van szó, hanem dallamtalan és folyton változó hangokról, mert az egyik bőg, a másik nyikorog, a harmadik meg trillázik közülük, és a legjobb valami érdekesítő foglalkozást kitalálni olyankor, én például csókolózni kezdtem Rozikával, hogy elfeledkezzenek a békákról, és mondhatom, ha belemelegszünk, akkor már nem is olyan veszélyesek a békák, az ember el is bódul a csókolódzásba, a keze is ide-oda téved, másra kezd figyelni, ha simogatja az asszony, a véred is fölforrósodik. . .

Hagyd a fenébe a békákat. Mondtam.

Lekvár is helyeslően bólogatott.

És Tragacs folytatta.

A gané az oka, hogy megnősültem. A Duna mellett homokos a föld, sehol se találsz a Telepen első osztályú fekete földet, közben meg mindenki termelni akar, hát muszáj minden tavasszal ganézni, nincs más megoldás, az emberek kimerigetik a pócegödröket, és szétterítik a szart a kertben, az a sok városi úriasszony sem tudja, miből terem a számára az a sok szép, piros retek, a sok zöldhagyma, friss saláta, zöldbab, amit kilószámra vásárol a piacon, de még ha tudná is, hiába fintorogna, mert meg kellene értenie, hogy az élet nem csupa virágillat meg szagos szappan, a gyerekek sem fóliába csomagolva születnek, a veteményeseknek is táplálékra van szükségük, hogy jobban teremjenek, és

szerintem nagyon hasznos dolog, hogy nem a Dunába engedjük elúszni a szart, mint a városi nép, hanem fölhasználjuk, hogy erőt adjon az új terméshez, az a homokos föld úgy elnyeli, mint a béka a legyet, s ha volna még több, akár tonnaszámra is lenyelné, akkor volna igazi termés, bár így sem panaszkodhatunk, egyszer valakinek rá kellene beszélnie a városi tanácsot, hogy ne a folyóba vezessék a fölhasználható ganét, hanem különleges gyűjtőkbe, ahonét szétvihetnék a földekre, nem véletlen, hogy valamikor a szállásokon is külön kezelték a trágyát, értékelték és gondozták, de hát hiába gondolkozom én ezen, ha tőlem okosabbak sem tudták ezt megoldani, itt mindenki finomodik, közben meg elpazaroljuk a leggazdagabb szarunkat is, amiből mindenkinek haszna lehetne, ez a véleményem, pedig én nagyon érzékeny vagyok a szagokra, tudjátok, mennyi ideje dolgozom az Albusban, igaz, hogy a szakképzetlen munkások között, de mégis ott vagyok, és érzékeny vagyok az illatokra, pontosan meg tudom különböztetni az ibolyaszagot a rózsaillattól, az emberi szart is a lóganétól, és ilyenkor tavasszal mindkettőre nagy szükség van, csak éppen aludni nem lehet tőle, meg föl is spanolja az embert, különösen azt, akinek kicsit érzékenyebb az idegrendszere, és mikor elkaptam Rozikát, én is nagyon vigyáztam, hogy a virágágások között úgy feküdjünk le, még véletlenül se érjen egyikünk se az ágyás szarral elkevert földjéhez, és a bugyiját is egy karóra akasztottam, nehogy még véletlenül is bepiszkolódjon, olyan volt ott, mint egy hófehér kis zászló a fejünk fölött, és egymást szagoltuk Rozikával, többé nem törődünk sem a békákkal, sem a virágokkal, semmivel a világon, csak egymással. . .

Még volt az üvegekben egy-két korty sör, de utolért bennünket Rozika, aki biciklin érkezett, és ránk kiáltott, hogy elég volt a lazálásból.

Várnak a vevők a piacon. Mondta. Azt a sört utána is megihatjátok.

Föltápáskodtunk hát, és folytattuk az utunkat.

A targoncán illatoztak a virágok, Lekvár húzta az istrángot, én meg a rúdjánál fogva toltam a kocsit, Tragacs úgy tett, mintha segítene.

Zötyögtünk tovább a futaki úti piac felé.

Nem hiszem, hogy Tragacs még tudta volna magyarázni, tulajdonképpen miért is nősült meg.

JEL-KÉP

FEKETE J. JÓZSEF

„A jelkép már
konzerválódott tudat.”
(Sáfrány Imre)

laposra kopott
zománc-fényű mamutfog
(tótágast-jegenyék)
midőn a természet szélmalma
gyökerestül
tépi hús-ágyából

kocsonyássá meredt
halszemünkkel
(felemás okulárén)
magunkat látjuk
kiszakadni a világból

*

Ars longa, vita brevis
(hommage à Sz. M.)

Egyezsége kellene jutni a világgal. Legalább annyira, mint a baktériumok színes panoptikuma vagy a vírusok öröklétű hada – a megtúrtság határáig.

Hívatlanul kerültünk erre a világra; akár az egysejtű, óceáni véglények és gyökérlábúak hasának lüktető *űr*ében születünk, akár a végtelen víz felett lebegő isteni gondolat szabadított bennünket erre a világra, akár javíthatatlan feyencekként száműztek bennünket a végtelen *űr* valamelyik csücskéből az egyik, találmra kiválasztott, barátságtalan bolygóra. Bárhogyan is történt, időközben sikerült egyet-mást végzetesen tönkretennünk, s ez sokat nyomhat a latban az egyezséget illetően – a világnak nem sok oka lehet bizalmat tanúsítani az ember irányában. *Átutazónak* tartja csupán *ezen a Földön*; turistaként körbepislanthatunk néhányszor, majd máris csomagolhatjuk holminkat és emlékeinket. Nem az ember egyéni élete sorsdöntő az *itt*létben; hiszen az nem több, mint egy békés brontosaurusz emésztési ciklusa vagy egy bárgyú mamut bögölyűző ormányhimbálása – hanem az a történelmi/időfolyamatbeli nano-szekundum, amit az ember a lét tisztavirágaként a vele szemben oly barátságtalan világban eltöltött. Egy isteni szempillantás telt el csupán az idő alatt, amíg a homo primigenius kőbaltáját írotollra cserélte, s lett belőle homme de

lettres; a kozmosz bal sarkában született csillag fénye ez idő alatt még csak poroszkal a mit sem sejtő jobb sarok irányába. S amíg a tudat nélküli, maguk öröklétét fel nem ismerő amóbbáknak, az idők kezdetére is emlékező kovamoszatoknak, önmagukban vígan osztódó véglényeknek megadatott, hogy továbbra is békésen áztassák gyökérlábukat az életet nevelő vízben, a magát szerénytelenül sapiensnek becéző homo még saját történetét, eredetét, egykori műszaki ismereteit se képes felfedni. A világ lenne féltékeny saját titkaira? Dehogyan, hiszen amit valaki egyszer már végigélt, nem lehet valaki más titka. Hacsak annak a bizonyos másiknak nem jobb az emlékezete. Hacsak nem maga az ember a féltékeny a másik ember ismeretei miatt. S ezért cseréli *időnként* szakócéra a még meg se koptatott íróttollát.

*

„A szavak olyan jelképek, amelyek valami közös emléket fogalmaznak meg.”

(J. L. Borges)

*

Meg kellene ismerni a világot. Ennek azonban nem csupán a világ és az ember létciklusának arányíthatatlansága vet gátat, hanem maga a megismerésre törekvő és a megismerés eszközeinek tökéletlensége. Az ember a legősibb és természetszerűen legpontatlanabb mérő-, illetve arányítóeszköz, lényegében öncélú szándék anyagiasulása, amelynek tapasztalatai lejegyzés, újabb összevetés, „megmérettetés”, arányítás nélkül pusztá kísérletek maradnak, egerkaparászás a bizánci bronzkapu kulcslyukán, értelmetlen cselekedetté süllyednek egy-egy újabb megismerési/értelmezési kísérlet agyvakfényében; mi más a történelem, mint filozófusok és ideológusok útszéli *temetője*. Nem a világ próteuszi-dionüszoszi természete állja útját saját lényege megismerésének, hanem az ember suta istenkedése, meztelencsiga-kúszása az Olümposz csúcsára, amit csupán addig képes játszani, hogy minden másnál felsőbbrendűbbé deklarálja magát, miközben ujjai közül kicsorog a valóság megfoghatatlan vize – s a világ szívesen megfedkezne *új* isteneiről. A megismeréshez segédeszközökre van szükség, amit az *homme d'esprit* meg is talált a nyelvben és a matematikában: a jelképek segítségével történő leírásban. Ám lehet-e a leírás hathatós eszköze a világ megismerésének? Illetve, elegendő-e a nyelv vagy a matematika a világ *ábrázolásához*?

*

„S az íról írónak, mielőtt írni kezd, ezt kell éreznie, hogy az ő eszköze valami lényegesen, fantasztikusan más, mint a zenészé, matematikusé, festőé: az ő eszköze a materializált pontatlanság, a véletlen reflexkristályai (a szavak elvégre ezek), egy csomó törmelék nagy agyvelők és fobia-vert őseemberek meg-

nyilatkozásaiból, valami heterogén és kontúrtalan vásári massa izomrángásokból és agyvegetációkból (finoman »szó«-nak és »gondolat«-nak hívják az ilyesmit), praktikumnak és varázslásnak, dekoratív ugatásnak és mondvacsinált hang-etikettnek tisztátlan kultúr-iszapja; ez a nyelv és ez az irodalom esz-köze.”

(Szentkuthy Miklós)

*

A megismerés érdekében ábrázolni kellene a világot. Ehhez adott a nyelv, az ember egyedüli csodája, amely bizonyos szerveződések között közvetíteni képes az élményt, a tapasztalatot, a megismerést, hiszen egy-egy szó a maga nyelvterületén belül általános és egyéni tapasztalatokat rögzít, tömörít *jelkép-pé*. Jorge Luis Borges írja egyik elbeszélésében: „... még az emberi nyelvben sincs olyan kifejezés, mely ne a teljes világegyetemre vonatkozna; TIGRIST mondani annyi, mint minden tigrist említeni, amely azt nemzette, a szarvasokat és teknőcöket, melyeket az felfalt, a legelőket, melyek a szarvasokat táplálták, a földet, mely a legelő anyja volt, az eget, mely világosságot adott a földnek.” Így az egyik író ember. Egy másik homme de lettres, Szentkuthy Miklós (paradox módon) kétszeresen gyatra szerszámnak tartja eszközét, a nyelvet. Elsősorban azért, mert képtelen *árnyaltságában* követni a valóság, a természet billió árnyalatát, tehát inkább rendelkezik az ismereteket tömörítő *jelképesség* jellemzőivel, mint az egyéniesítő kifejezés, megnevezés erejével. A nyelv emellett, s ez a második szempont elégtelenségének meghatározásában: képtelen a fogalmakat matematikai *pontosággal* kifejezni. Legegyszerűbb példája a megismerés és kifejezés kétoldali és kétszerezett fogyatékoságának az az első elemis számtanfeladat, miszerint össze kell adni három almát és körtét: $3+2=5$, ez matematikailag igaz, nyelvileg azonban nem, ugyanis nyelvi értelmezésben az egyenlet csak a következő lehet: $3 \text{ alma} + 2 \text{ körte} = 3 \text{ alma} + 2 \text{ körte}$; az 5 gyümölcs fogalma semmiképpen se keverhető ide, mert ez az állítás nem felelne meg az igazságnak. Tehát ha ötvözni igyekszünk a matematikát és a nyelvet, az *igazság megkérdőjelezésével* közelebb kerülünk a *valóság-hoz*.

*

Az ember örök valóság- és igazságigényének kielégítéséhez leginkább a képek és az ábrák segítenek hozzá, éppen jelképességük, önazonosságuk által. A civilizáció folytán megkövesedett tudattartalmakat a kultúra újabb értelmezési lehetőségekkel ruházza fel, amit az egyén sajátos meglátásával gazdagít, akár alkotóként, akár befogadóként is áll a műalkotás titkos csodája előtt. Az alkotás anyagában a jel képpé alakul, egyedivé minősül, aminek értékelése nem kötelezően alkalmazkodik az esztétika eddig megírt fejezeteihez. Egyes művek nem attól szépek, mert érthetőek, vagy mondjuk strukturáltak, hanem

mert valamilyen módon képesek vagyunk befogadni tartalmukat, formájukat és anyagukat – s e hármat együtt *élvezzük*. Mintha a gyakorlatias königsbergi kritícista, Immanuel Kant esztétikai tételét fogalmaznánk újra: „szép az, ami érdek nélkül tetszik”. Pedig ez nem lehet így igaz, hiszen a művészetet elszakítanánk az emberi szférából, megtagadnánk az ember igazságigényét, valóság-habzsoló falánkságát. Elképzelésünkhöz akkor sokkal közelebb áll Aquinói Szent Tamás megfogalmazása, miszerint: „a szépség az igazság visszfénye”, tehát nem maga az igazság, nem maga a valóság, hanem a feléjük való vágyódásunk tükörképe, a valóságot jelképeiből újrastrukturáló *KÉPEK*, amelyeken magunkat látjuk kiszakadni a világból.

*

„Kemény szerszám a szó, éles, mint a beretva, súlyos, mint a guillotine – kétszer gondolja meg, aki kezd vele.”

(Lengyel Péter)

*

Van egy egerem. Illetve nem is egér, hanem hörcsög, arany, szíriai aranyhörcsög. Igazából/igazándiból nem is az enyém, hanem gyermekünk *kenyeres pajtása*, Miklóssé, aki nevét jószerevel neked köszönheti; a hörcsögöt meg aján-dékba kapta – tőlünk – a karácsonnyal szinte egybeeső születésnapjára. A kilencedikre.

Jerry, a hörcsög kalitkában, azon belül egy teásdobozban lakik. Amennyire megftélhetem, elég otthonosan, ám szemmel láthatóan elkedvetleníti, ha zárva találja a ketrec ajtaját. Ha azonban kinyitom a *világtól elválasztó* rácsozatot – a teremtés isteni ujjmozdulata Michelangelo mennyezetképén –, boldogan, teli talppal és fenékkal huppan bele a *végtelenbe*: a fürdőkád mindig újra felfedezhető, magába visszagörbülő zománccfényébe. . .

AZ ÚR NAPJA

BOGDÁN JÓZSEF

Ezt a napot Isten adta.
Füsttel vagyunk megkapatva.

Ujjbegy végén túlnőtt köröm.
Var pattog a feszes bőrön.

Ínycsontban meglazult szemfog.
Alomban élsz, álom nem fog.

Ezt a napot Isten adta.
Bőrünk alatt a rühatka.

Emigrált lábak,
Dum-dum lövedék,
Felettünk kékes úrlap az ég.

Egy házban laksz a pribékkel.
Imádkozni veled térdel.

Szemet szemért – régi tétel –
Anya, gyermek nem kivétel.

Ezt a napot Isten adta.
Nyikorog a hullakamra.

Szuvas a járóka rácsa.
Köldökgödörbe fült bába.

Éjszaka van. Magzatszurok.
Ördög karma. Kamra. Burok.

Elveszünk!
Elveszünk? – Vízben a súly.
Az ízskála új. . .
A színskála új. . .

Behódoló kézfogások –
Tűnjön el már minden átok.

Adjon Isten egy új napot,
Egy nagy, fehér, tiszta lapot!

JELZŐKÉP

URBÁN JÁNOS

Kihajthatott a sötétség,
itt a kezdet, hol a vég.

Itt a szépséges, ott a jó,
szívet tépő, örök vallató.

Kérdések vagy ígéreték,
minden szó a hiányérzet.

Életünk nem lett védett,
az alkotó láng elégett.

Ami érték mérték lett,
magára maradt utóélet.

Ami megmaradt, az örök,
akkor is, ha már üldözött. –

Lehet önvédelem vagy vád,
zárt kerítés, haladó láb.

Volt okozat, lett értelem,
tanácstalanság, félelem.

Ámító akarat, bátorság,
ki ismerné indítókát.

Élőt alkotó, igaz ember,
szabályokban él úzotten.

Jelkép, ige, polgári gát
féli égi, földi hatalmát.

A térbe dőfött, szorított
eleven élű mezsgyekarók. –

A szellemi horizonton
talány az Eiffel-torony.

Diadalív lelke is lehet,
jelzőkép, kényszerhelyzet.

Él benne némi kis honvágy,
légtérben röppenhetett át.

A Nyárfás, Sáfrány így látta,
világnak virága kénsárga.

Alatta előre érzett baj,
a halarcra formált talaj.

Adódik a sejtett felelet:
családfagyókérről üzenet.

LABIRINTUSOK

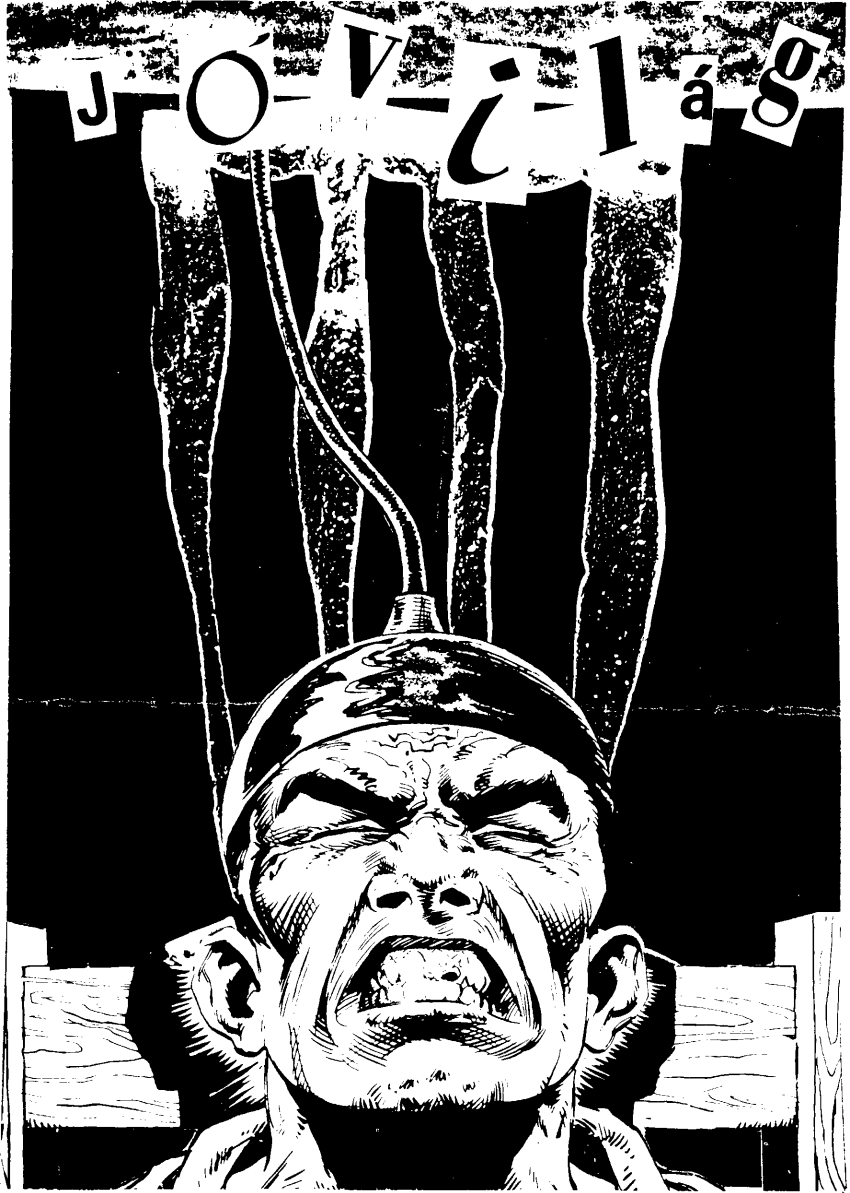
A Sáfrány-fotogram, A félelem bére és A kastély

B E N C E E R I K A

Magánérdekű adat, hogy 1960-ban, amikor Sáfrány Imre 30 x 38,5 cm-es fotogramja készült, még nem éltem, s H. G. Clusoe *A félelem bére* című filmjét is – melynek befogadói élményét a Sáfrány-fotogram hívta elő bennem – csak néhány évvel ezelőtt láttam először. Mindez csak a mű, a fotogram enigmatikus üzenetének, gondolati tartalmának megfejtését bonyolítja, amikor épp a művészi asszociációk, indulatok és látomások megértése az egyik legnehezebb befogadói feladat. S ehhez még saját élményeink, észrevételeink és benyomásaink regisztrálásának feladata is kapcsolódik. Miért épp film jutott eszembe a Sáfrány-fotogramról, és miért épp *A félelem bére*, Yves Mondand-nal, izgalmas-vérfagyasztó kalandokkal, melyekbe azonban lényegi kérdések: a barátság és a szerelem, a bátorság és a félelem, az élet és a halál kérdései merülnek minden küszködés értelmének megkérdőjelezésével? A fotogram technikájában kétségkívül van valami filmszerű: a filmkockák kimerevítettsége, pillanatnyi mozdulatlanlansága (vagy kimerevített mozgalmassága – szemlélet kérdése). Hogy miért épp ez a film került elő, ez a bonyolultabb kérdés, a súlyosabb enigma. A félelem bére filmélményeim között nem is a csúcs, talán nincs is benne a legjobb tíz között, mert ilyen rangsorokat minden értelmetlenségük – minthogy szubjektívek – ellenére is készítünk olykor-olykor magunkban. Talán ez az a filmalkotás, amely – a címében rejlő hangulati, hanghatásbeli elem mellett – a legintenzívebben, a legérzékletesebben tárja eléink a veszély közepette teljességében megnyilvánuló, de attól függetlenül is örök jelen lévő em-

beri érzelmet: a szorongást, a félelmet. A félelmet az élettől, a haláltól, a boldogságtól, a boldogtalanságtól, ezek hiányától, illetve jelenvalóságától, a félelmet saját tetteinktől, a választás lehetőségeitől, az elvonatkoztatott, „személytelen” félelmet, mely épp azért kivédhetetlen, mert nem köthető semmihez. Ez a negatív jelentéstartalom sűrűdik Sáfrány fotogramjába is. Legalábbis számomra. Minthogy egy mű enigmatikus üzenetét megfejteni épp annyi, mint eltévedni valamely labirintusban, melynek azért több rejtett kijárata is van, s egyéniség kérdése, hogy merre megyünk. Kertész Imre írja a *Gályanapló*ban, hogy az egyéniség szabadságának végső korlátozottsága nem tapasztalt társadalmakban, az ilyenekben élő olvasó nem érti *A kastélyt*, Kafka regényét, legalábbis nem úgy értelmezi, mint ahogy mi, a világnak e szerencsétlenebbik felén. Tiszta metafizikáról, transzcendens szimbólumokról beszélnek vele kapcsolatban, holott a kastély – az író sorsából is adódik – a legreálisabb, a legvalósabb, a legföldibb emberi szolgaság és szolgálalkúság jelképe. Mindez azért kerül ide (bár e kastélyszerű zártság *A félelem bérének* szereplőire és a mi jelen helyzetünkre is egyaránt érvényes), mert a Sáfrány-mű esetében is felmerülhet ez az abszolút jelentéseltolódás, mi alatt nemcsak a minden műalkotásra jellemző többsíkúságot kell értenünk. S emiatt fontos, hogy ezen a helyen élünk, s lényeges, hogy ki élt 1960-ban, és ki nem. Az is lehetséges, hogy a Sáfrány-mű három évtizeddel korábban még véletlenül sem keltett negatív élményeket a befogadóban, s lehetséges, hogy ma épp groteszk (netán komikus) hatást tesz a máshonnan érkezőkre. Velünk azonban egészen más a helyzet. Félelmeinkről, szorongásainkról, tetteinkbe való bezártságunkról, saját félelmeinkbe való beleegyezésünkről ad képet, mint ahogy most már minden műalkotás csak erről szól, csak erre figyelmeztet. S ez a félelem bére.

JÓDAL KÁLMÁN KOLLÁZSAI

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

AZ ELSŐ REGÉNY

B O R I I M R E

„Romantikusnak indul, első regénye, a *Kesergő szerelem* az álmodozó regényesség jegyében íródott” – vallja Mladen Leskovacnak címzett s önéletrajzáról valló 1927-es levelében. Még a harmadéves medikus írta az első világháború kitörésének az évében, miként maga datálta: „Írtam 1914 távoli tavaszán.” *A Hét* közölte az 1918. júliusi, augusztusi és szeptemberi számaiban tizenegy folytatásban, majd 1920-ban a budapesti Táltos adta ki könyv alakban Szabó Dezső *Az elsodort falu* című regényével, Krúdy Gyula Szindbád-könyvével, Babits Mihály *Pávatollak* című műfordításkötetével és a *Karácsonyi Madonna* című prózakötetével, Juhász Gyula *Késő szüret* című verseskönyvével, Török Gyula három művével, a *Porban* és *A zöldköves gyűrű* című regényével, valamint *A fehér virág* című novelláskönyvével, Nagy Lajos novelláskönyvével, illetve Hevesi Sándor, Kárpáthy Aurél és Ritoók Emma könyveivel egyetemben. A barátainak adott példányokban a már idézett keltezésen kívül regényének a címét is áthúzta, s az eredeti fölé a vágyott és akart új címet jegyezte fel, amelyen bizonyára az új kötetkiadás megjelent volna: *Egy fáradt szív szerelmei*.

Az eredeti cím a Kisfaludy-ösök előtti tisztelgés gesztusa is, ellenben a tervezett új és vágyott cím az 1920-as évek költői spleenjét jobban kifejezte volna, s az *Úgy fáj az élet* című kötetének közvetlen előzményét képezhetne volna. Ugyanakkor Szenteleky Kornél tudatában ez a regénye mintha a „másik parton” maradt volna – önfeledt művész korában, amelyet az 1920-as években nem terjesztett, amelyről nem beszélt sem ő, s mások sem, holott íróságának éppen ez a műve lehetett az aranyfedezete *A Hétben* való szereplésével egyetemben.

Az első (és sokáig az egyetlen) kritika (T.) aláírással a *Bácsmezei Napló* 1923. május 12-i számában abból az alkalomból jelent meg, hogy a könyv „már Suboticán is kapható”. Feltűnő, hogy csak az *Egy fáradt szív szerelmei* címen emlegeti, a *Kesergő szerelem* címet nem írja le a kritikusa, aki lelkes és értőn méltató szándékú: „A regény hőse, Lengváry szerkesztő, akinek szerelme félénk, szemérmes, akár egy elégikus költemény, romantikus és lovagias fér-

fiú, mint Krúdy Gyula Szindbádjá.” A két nőhöst még válogatottabb szavakkal jellemzi a kritikus: „A szerkesztő forró verseket ír, hosszú érzelmes levelekben sírja érett férfiaságát, előtte kápráznak még a budai utcák, az éjszakai kóborlások. Margit asszony szemei mint titokzatos dúskincsű kutak és magába roskadva vár. És ekkor bukkan fel az ismeretlenből Vanda, a hattúnyakú leányzó. Leheletfinom, különös tónusú pasztellképek ezek, az első szerelem elcsitulása, a leány bámuló, kíváncsi közeledése, mint megannyi gazdag panorama vonul el az olvasó szeme előtt.” Az író is szép szavakat kap. Úgy látja a kritikus, hogy nemcsak szépen, de álmodozón is oldja meg vállalt írói feladatát, a műben „letompított színek dominálnak”, s nincsenek „bántó disszonanciák”, hősei régimódi emberek „bevonva a mese és a szó muzsikáló zománcával és átítatva a tegnap aromájával, amiből káprázatos fényt és könnyedén erotikus, bizsergető ízt kapnak cselekedeteik”. A regény mondatai pedig a kritikus észleletei szerint „zengők és színesek s öntik magukból az elfinomult lélek illatát”. Kitetszik tehát, hogy a kritikus figyelem csak a hősökre összpontosult, a regény világa pedig mintha nem érdekelné. Ennek elemzését mintha az utódaira akarta volna bízni, maga megelégedett kritikája zárórészében is a „kétszívű férfi” emlegetésével, aki női hősöknek a „szürke élet új, diadalmas állomását jelentette, a beteljesülés ígéretét, a tökéletes Embert”.

Valójában tehát csak az 1930-as években kezdték a Szentelekyről szólók a *Kesergő szerelmét* minősíteni. Elsőként Kohlmann Dezső, aki közvetlenül Szenteleky Kornél halála után, 1933 szeptemberében terjedelmes cikkben beszélt a regényről a *Reggeli Újságban* A régi Szombor rajza Szenteleky Kornél első regényében címmel, majd a *Kalangya* Szenteleky Kornél emlékének szentelt 1933. októberi számában Kállay Miklós jellemezte a regényt.

Kohlmann Dezső Szenteleky programesztétikáját használta iránytűnek, amikor a valóságot akarta tetten érni a regényben, „minden földszagával és levegőjével fellelni benne a régi Zombort”: „Érdekes végigkísérni a környezet hatását annak az írónak ifjúkori művében, ki később annak a sokat vitatott »couleur locale«-nak volt előharcosa. Akkor az nem volt irodalmi jelszó, legalább a mai értelemben nem. De akkor sem tagadta meg magát az élet, hanem rányomta bélyegét minden szellemi megnyilvánulásra. A regényíró – állítólag a legtárgyilagosabb műfaj alkotója – sem függetleníthette magát tőle, annál kevésbé tehetette ezt Szenteleky, aki vérbeli író létére mindig csak lírát írt, még ha regényt alkotott is.”

Egykori tanára a tanítványa regényében azt látja, hogy a régi Zombor képe, „hangulata vagy hangtalansága, levegője vagy levegőtlenése, lomha nyugalma és nyugtalan lélegzése” ott van a regényíró „lírai megfigyelésében”, és vállalkozik néhány regényrészlet azonosítására is. Így a kopott vasútállomást a kopott fiákerrel tartja valóságként, azután a regénybeli Tigris a zombori Elefánt Szállóval azonosítja, amely a „mai Lloyd épülete”; a megyei asztal és Sebő bácsi, aki arról volt nevezetes, hogy „minden idegennel az első órában megismerkedett”, azután szerinte a Petőfi-liget is a valóságból vétetett. Majd az egyik hősnő modelljét mutatja be: „Szinte riport az egész Zombor a város színi idényéről, jellegzetesen bemutatva a közönségét, művészeket és művé-

szetet egyaránt. És ha még bizalmas részletekre sóvárog az olvasó, még azt is megtudhatjuk »fakón«, hogy Perényi Renée művésznőt Pálfi Ninának hívták Zomborban és az életben egyaránt, hogy tényleg vörös hajú és fehér vállú, kisé pesties ízlésű művész volt, egykor igazában »a Feldszínházban volt segédszínész.« Kohlmann Dezső szerint a regény más alakjait is meg lehetne nevezni, „oly annyira élő és való alakjai” ők az egykori Zombornak. Teli van végül is realitással az ifjú hősnek nosztalgiaja a valósági kultúra iránt: „mint-ha újra látnánk azt a fájdalmas lehűződését ajkának, mikor annyiszor később is halkán, de szomorúan emlegette távoli kultúrközpontok hiányát”.

Ugyancsak Kohlmann Dezső írta le a fiatal író példaképeinek nevét is – elsősorban Krúdy Gyuláét, de Pekár Gyuláét, *A Hét* íróiét, és egyedül Szentelekyről szólnak közül itt esik szó Szigligeti Edéről is a főhős, Lengváry nevével kapcsolatban. Két szövegidézete is van bizonyítékul: „Hajának illata van, mint a távoli, hűvös erdők mélységében félénken nyíló zsenge gyöngvirágnak” – hangzik az egyik. „Oly gyönyörű vagy, mint szivárványos tündérmesék királylánya, s oly tiszta, mint az égből hulló, angyalcikós hópehely” – szól a másik idézet.

Kállay Miklós jellemzése a *Kalangya* 1933-as októberi számában ezt a „krúdyas” vonást hangsúlyozta: „De első regényének tükre még teljesen ennek a rafinált, álmatag szépségeknek béklyóiban vergődő lírikust mutatja. A *Kesergő szerelem* levendulaillatos Lengváry szerkesztője édestestvére Krúdy Gyula méla hősnének, a szerelemnek tévesztő kertjében imbolygó Rezeda úrnak, bár lehetetlen észre nem venni, hányszor emelte önmagára figyelő tekintetét, hányszor tapogatta szorongó ujjakkal szíve legsebhedtebb tájait a szerző, amikor megmintázta.”

Herceg János *A diófa árnyékában* című novellaantológiájának bevezetőjében méltatja Szenteleky első regényét, emlegetve az írónak Bácskához fűződő viszonyulásaiban az elnéző szeretetet és a világfájdalmas szemléletet, „amely nem tudott megkeseredni, enyhe ízű maradt, mint a pörkölt cukor”. Itt beszél arról, hogy a regény főhőse, Lengváry Krúdy Rezedájára hasonlít. Majd a me nekülések és visszatérések hőseként említi, egyúttal pedig sajnálkozva állapítja meg, hogy „Bácska csodálatos misztikuma még nem bontakozik ki ebben a könyvben”, s hogy az író „azt sem érzi, ami tulajdonképpen naggyá és végzet-szerűvé teszi ezt a vidéket”. A következő évben pedig nyilván Kohlmann Dezső írására is emlékezve emlegeti a *Kesergő szerelem* helyi színeit, helyi vonatkozásait, amikor Szenteleky zombori éveit idézi: „Gyakran látogat haza, nemcsak az anyai szeretet hívja most már, hanem a hattyúnyakú leányzó is, akit egyetemi polgárhoz illően dandys eleganciával, sétapálcával a kezében, gomblyukában margarétával látogat meg a szőke ifjú. Szerelme éppúgy, mint regénye is, irodalmi reminiscenciákkal van tele. Szindbádként szereti a hollóhajú Vandát, és Krúdy Gyula modorában írja regényét. A költészet finom fátyolán át mégis az ő városát látjuk, a regény alakjaiban közismert zombori figurákat fedezünk fel, Speizer Gyurkát, a nyomorgós, öreg gavallért, aki kétméteres csontvázát eladta a múzeumnak, a karcsú Koczkár lányokat, akik oly sok bánatos férfiú szívében éltek reménytelenül akkoron. . . a régi jó békebeli bácskai várost idézi fel még egyszer, mintha sejténé, hogy tűnőben van már a szép

világ, s ezután borzongós, rideg napjai következnek.” Évtizedekkel később, 1989-ben megismétli az írói személyesség jelenlétéről szóló állításait Szenteleky regényében, amikor azt írja, hogy „Szenteleky a maga személyes vallomárait öltözteti Lengváry szerkesztő alakjába, csakugyan egy fáradt szív szerelmeit elpanaszolva, ahogy később adott új címet a regényének”. S Herceg János a *Visszanézó* című könyvében azt is tudni véli, hogy „állítólag Koczkáy Adrienne szerelmi története van benne megírva egy pesti hírlapíróval”.

Ami jellemző, hogy a fiatal Szenteleky a mindent kifejezni vágyással fogott a *Kesergő szerelem* megírásához. Egyszerre akart ugyanis társadalmi képet festeni koráról és megfogalmazni azokat a lírainak nevezhető érzéseket, amelyeknek egy-egy kitörését a korai versei is megszólaltatták. Ez a szándék viszont nyilvánvalóan csak az ún. költői kisregényben ölthetett alakot – abban a formában, amelynek változatait a magyar irodalomban Krúdy Gyula kísérletezte ki – az én-regények körén belül. Tegyük hozzá: a költői lélek prózájaként, hiszen Szenteleky egész művének alapvető jellegzetessége éppen az, hogy lírikus alkotta. Nagy írói szándékok mozdulnak tehát a *Kesergő szerelem* írása közben, s amikor Krúdy Gyula nevét emlegeti a kritika vele kapcsolatban, akkor nem annyira a főhős rokon vonásaira kell gondolnunk, hanem a szándékok és a megvalósítás síkján érzékelhető mozzanatokra. Szenteleky ugyanis az 1910-es évek elején keletkezett Krúdy-művekben, különösképpen pedig a *Francia kastély* címűben találta meg a valóságnak és a költőinek olyan fajta ötvözési lehetőségét, amelyet a *Kesergő szerelem*ben reprodukálhatott a maga költői temperamentumával egybehangzó módon. A Krúdy-művekkel való rokonsága tehát mélyebb annál, semhogy pusztán csak a hangulatokban lehetne keresni azt, amit az olvasó a Szindbád-történetekben szeretett meg. Ennek viszont az lehet a legfontosabb tanulsága, hogy a fiatal Szenteleky az irodalmi életbe való lépése pillanatában azzal, hogy Krúdy csapásán indult el, s nem a magyar próza más, ugyancsak modern ösvényén, vállalta azt a látszólagos ódondadságot is, amelyet az ilyen művek árasztanak „biedermeieres” karakterük révén. Nem véletlen, hogy észrevétlen maradt, s hogy 1920-ban, amikor könyv alakban megjelent, már-már anakronizmusként is hathatott, hiszen ezek az évek a sokkal harsányabb expresszionizmus időszakát jelentették – hivatkozzunk akár Móricz Zsigmondra, akár Szabó Dezsőre, akár Déry Tiborra: az ő művekben az emberi-társadalmi problémák is hangosabban és erőszakosabban jelennek meg. Nem divatos, de az író természetének és korszerűsége való törekvésének jól megfelelő irányt jelez tehát a *Kesergő szerelem*. De az is tény, hogy a *Kesergő szerelem* szerzője a Krúdy Gyula hatása alatt dolgozó kevés számú írók közé tartozik, s talán az első s az egyetlen is a Krúdy-tanítványok között. A „krúdys” formaválasztás kérdését világítják meg Szentelekynek a *Kesergő szerelem* megírása után öt évvel írt sorai éppen egy Krúdy-mű, a Kánaán könyve kapcsán, amikor Krúdy „szabad írásairól” beszél, „álmatag jegyzeteket” emleget, s az író formabontó kedvét dicséri: „Krúdy Gyula szeret regélni anélkül, hogy figyelne az elbeszélő műfajok szabályaira és követelményeire. Talán éppen ezért érvényesül olyan előnyösen, oly kényelmesen apró naplójegyzetekben, formát, bonyodalmat és következtetéseket

nem kívánó krónikákban.” Tegyük ezekhez még, hogy abban a regényformában is, amelyben a legtöbb tízes évekbeli műve realizálódott.

A *Kesergő szerelem* is ilyen „szabad írásmű, hiszen a regény formai szabályainak legtöbbször nem tiszteli a szerző, ellenben tágas, az írói szeszély minden csapongását elbírja: kedvvel időzhet tehát a hangulatok lírai rajzainál és az epikusabb leírásoknál, minthogy ezek elsősorban egy ilyen formának keretében férnének meg egymás mellett a legkevesebb ellentmondást kiváltó módon. Ami Krúdy művészetének is nagy újdonsága volt, az analitikusabb közlésmód, az sejlik fel a *Kesergő szerelem* lapjain is – az ún. „ábrázolás” akkor divatos lehetőségei ellenében. Lassan mozduló, egy-egy epizódjelenetben megmutató elbeszélő háttér előtt a gyorsabban mozgó, könnyebben változó, a hangulat csapongását követő lírai részletek jellemzik a prózai költésnek ezt a „krúdys” módját, melyben a történet valószínűsítésének kellékével már alig kell az írónak törődni, s a történet maga sem játszik különösebb szerepet. Ez a líraiság azonban nem öncélú a *Kesergő szerelem*ben sem, mint ahogy Krúdynál sem volt az: nemcsak a lélekmegmutatás, hanem a tárgyi, az „adott világ” képe az érzékletes rajza révén a fiatal író szándékának jelentőségét figyelhetjük meg, s társadalomképéről beszélhetünk, mely különösen a vidéki élet rajzában világos és pontos.

Maradéktalanul ötvöznie azonban ezeket az elemeket a fiatal Szentelekynek nem sikerült: a budapesti epizódokban a lírai hangulatrajz az uralkodó, és egy konstruált regénytörténet, míg a vidéki városban játszódó jelenetek mintegy szimmetrikusan amazok ellenében a történet természetesebb jellegét mutatják, s a líraiság is egyensúlyi helyzetbe jut a világ és az emberek érzékletes rajzával – nyilvánvalóan szoros összefüggésben a pesti életet alapvető vonásaiban még nem ismerő író tapasztalati világával. A Budapesten bizonytalanul mozgó Szenteleky, amikor hőstét, Lengváryt, vidékre, s nem kétséges, ifjúsága városába, Zomborba utaztatja, maga is hazatalál, és most már szilárd talajon járva, magabiztosan igazodik el az élet jelenségei között. Különbözik pedig ez a „krúdys” műalak a legárulkodóbbak egyike: az író lélek- és társadalomismerete lepleződik le benne szüntelenül, s még a legegyszerűbb lírai tirádáról is könnyűszerrel meg lehet állapítani, hogy az írónak hamis-e a hangja, hordoz-e mondata valóságjeleket. A *Kesergő szerelem*ben is tetten érhető Szenteleky lélekismerete és valóságérzéke, amit a regény két részének fentebb jelzett különbözőségei bizonyítanak. A regény alaptónusát adó megidézéssel hangban is ott bujkál tehát a magát idősebbnek láttató ifjú író élményvilága, melyből a pszichoanalitikus szándékú elemzés nehézség nélkül tudná kibontani a magát elrejtő egyéniség körvonalait, hiszen az író, Lengváry maszkjában, nyilván nemcsak önéletrajzi eredetű vonásokkal dolgozott, hanem lelkiakkal is, mint ahogy valójában egy bátortalanság igyekezett erénnyé változtatni pesti magányát, féltékenységét, elbizonytalanodásait az élettel és a nővel szemben. Lengváry tehát a nőt messziről tisztelő fiatalemberként szereti, akinek a cselekvésképtelenség az aberrációja. Nem a viszonzatlan szerelem keserve, hanem a nyilatkozni bátortalan, rajongó fiatalember bánata zeng a regény el-

ső feléből, hogy azután megváltozzék, s a mű végén energikus gesztussal zárja le nevelődésének időszakát, melankolikus korszakát.

A majdnem arányosan két részre oszló regény tehát nemcsak két világot, a pestit és a zomborit festi, hanem két Lengváryt is mutat: a „kissé gyáva, kissé bátortalan” Budapesten élő és az „erős vággal és szelíd daccal” szerető zombori szerkesztőt, aki a regény végén immár egy Esti Kornélt idéző gesztussal tér ki az elérhető közelségbe került beteljesülés elől, s ül vonatra a „rizsporos dámával”. S mi több, ez a kettősség ott van a forma hozta anakronizmusban is, amelyet Krúdy Gyula regényeinek olvasói is lépten-nyomon érzékelhetnek, s amit korszerűtlen korszerűségnek lehetne nevezni. Lengváry (főképpen Pesten) nem az 1910-es évek gyermeke, hanem a múlt századé, és viselkedése is biedermeieres, míg érzésköre s a világ, amelyben él, egykorú a regény írásának idejével. Szenteleky Kornél írói módszerének jellemzője ez: ilyen módon állítja elénk a lelki válságokkal küzdő hőst, a vidéki polgári életet. Ezzel a „kettősséggel” válhat a regény leleplezővé is: századunk első évtizedeinek élete rajzolódik ki a lírai szövegből. Mert Lengváry „furcsa szomorúsága” nem pusztán hangulat már, hiszen egy igazán polgárrá válni nem tudó egyéniség keresi és nem találja helyét a világban, s nem leli cselekvésének terét sem, hiszen a cselekvés fogalma is időközben megváltozott: „Ah, sohasem beszéltem Önnek öreg udvarházban eltöltött gyermekéveimről, tovatűnt ifjúságomról vagy a Nyitra mormolásáról a park alatt, a vén tölgyfák susogásáról, melyek hűvös, sötét zugot alkottak, ahová örömmel siettem olvasmányaimmal és gyermekálmaimmal, mert mindig szerettem a magányt, a regényt szövé egyedülletet; az ibolyásszürke, puha testű ködről, mely reggelenként a völgyre feködött, őseimről, a nagy szakállú Lengváryakról, akik az ebédlő faláról nézték a csendes ház életét. Jó anyám, aki a hesseni uralkodó hercegi családdal volt rokonságban, nagyon szeretett. . . Édesapámat alig ismertem, jóságos ember volt, és nagyon szerethette szent anyámat, amint elsárgult leveleiből olvashattam. . . Azután Pestre kerültem, de vakációra mindig visszatértem a szülői házba, ahol anyám könnyes szemmel leste a kocsit érkezését, mely fiát hozta haza. Azóta szent anyám is itt hagyott, a szép jövőből, melyet fiának kívánt és álmódott, semmi sem lett, henye, bizonytalan életet él az ifjú a fővárosban, a törekvés, az erős akarat sohasem gyulladt benne magasabb lángra, s most itt vagyok vénülten, fáradtan. A régi udvarház idegen kézre került, én már szinte elfeledtem, hogy ifjúságom, otthonom is volt, nagyon fáradt vagyok, és egy éjszaka választ csak el a távozástól.”

A mikor Lengváry ezeket a búcsúsorokat írja, újságíró „egy ismeretlen nevű német napilap (a Budapester Nachrichten) Színház és Művészet rovatának a szerkesztője, majd elvállalja a „Z. és Vidéke” szerkesztői állását, és Z.-ből majd Olaszországba ragadja a vonat a regénytörténet végén.

Lengváry már csak álmodni tud, cselekedni azonban nem. S ahogyan nehéz egzisztenciáját meghatározni megfoghatatlan jellege miatt, társadalmi hovatartozásának definiálása sem könnyű. Valójában a létezés senkiföldjén mozog budapesti élete során, mereng vagy álmodik, s olyan módon, hogy ezek az álmok az általa igaznak hitt lét keretei között realizálódnak. Amit nem mert

megtenni az „álmag szerkesztő” a valóságban, melankóliás merengései közepette egy álomszínpadon realizálta:

„Éjjel, a sötétségben elhelyezett színpadon ez alkalommal szerelmi vallo-másokat játszottak a szereplők, akikben fel lehetett ismerni Lengváry szerkesztő urat és Margit asszonyt. Minden nagyon szép volt, s Lengváry többször megújráztatta az előadást. Későre járt már az idő, midőn a kis színpad teljesen beleolvadt a sötétségbe, s másnap az ábrándos férfiú fakóbb, fáradtabb volt, mint valaha.”

A regénybeli betétek és utalások ugyanakkor azt jelzik, hogy Szenteleky jó nyomon indult el az akkori modernnek nevezhető élet festésében. Kezében volt a lehetőség, hogy a valóság „cselét” ne csupán tetten érje és lírai tiradában fogalmazza meg (mint tette), hanem epikusan élénk is állítsa az élet és az álom síkjainak felcserélése révén. E csere révén realitássá vált volna az a sugallat, amely szerint az élet fokozatosan irracionálissá válik, a hős álmai a valóság ismerveit öltik magukra, és igazabbnak látszanak, mint amilyen a konkrét élet. Ezért emlegetheti egyik mondatában az álmokat utánzó valóságot: „A valóság majdnem ugyanazt a cukrászboltot utánozta, amilyenek a képzelt színpad kulisszái voltak.” S mi több, az irodalmi és zenei utalások is valóságshordozó szerepet kaptak. Lengváry fő olvasmánya Puskin Anyeginje, Hoffmann, Béranger, Oscar Wilde, Schopenhauer. Úgy akar meghalni, mint Petőfi Zoltán vagy Reviczky Gyula, s hivatkozik a Bajazzókra, és Wagner muzikáját hallgatva fogalmazza meg hőse a valóság hazugságjellegéről a véleményét és hangulatát:

„Ilyenkor elfelejtjed, hogy élsz, hogy küzdés, gyűlölet, pénz is van a világon, elfelejtjed az életet, és lehunyod szemedet, lelkedbe lopódzik a hangok összeolvadó, bódító, beszédes árja, mintha csak ott fakadt volna, előnti a minden nap, a sűrű élet sok apró, fájó gondgöngyét, a kábulat lengé, könnyű ködébe süllyedsz, a lét érzése kisiklik alólad, tudatodat a muzsika zsongító bódulata uralja, és ha mégis felnyitod szemed, már nem tudod, hogy színházban ülsz, hogy színpadot látsz magad előtt, vagy villany szolgálja a holdfényt, hogy nem álomhercegnő és álomkirályfi borulnak össze, hogy nem lombsuttogás, patakcsörgés, éjszakaiüktetés zeng, bűg, morajlik, hanem finom, ravasz, bonyolult hangszerek zenéje, hogy kulisszákból áll az erdő, vastag festékből a falevél, hogy tulajdonképpen hazugság minden. . .”

Lengváry (és a regény) valóságköre egészen kis sugarú, benne a cselekvéseknek szinte nincs is helyük. Mintha a regény mottója, a Byron Manfredjéből vett nyolc sor mérte volna ki:

A félelem s idő bolondjai
Vagyunk mindnyájan; lopva jönnek a
Tűnő napok s lopvást osonnak el;
Élünk utálva életünket és
Meghalni mégis félünk. A napok
Gyűlölt igáját hordva küszködő
Szívünkön, mely vagy bánatban remeg,
Vagy a gyönyörtől lázasan dobog.

Hősünk élete képén is alig találunk éppen ezért mozgalmasabb jelenetet. A pesti élet csendes, képzelgésekkel dús idejét valójában csak négy konfliktussal terhes esemény zavarta meg, minden alkalommal a Lengváry életén kívüli valóság tör be és állítja dilemma elé a hőst: egy esti kirándulás Pest „éjszakai életébe”, ahol Markovics gróffal találkoznak Lengváry és „hölgyei”; az e találkozáskor kirobant párbaj a gróf és Lengváry között, a budai cukrászda epizódja, amikor az imádott Margit asszony bevallja, hogy nem Lengváryt szereti, végül pedig Lengváry elhatározása, hogy elhagyja Pestet, és Z.-be utazik újságszerkesztőnek.

Ez az álmokkal szemben álló valóságkép természetesen már nem az Anyeginből vagy Reviczkyből érthető meg, s nyilván ezért csak mintegy elvonulnak a Szenteleky rajzolta életpanoráma valamelyik vonalán, de az író részletezésükre már nem vállalkozik. Ilyen a pesti éjszakának a képében a „kíváncsiskodó elvált asszonyok, öregedő udvarlók társaságában, villogó szemű családanyak, akik nem bánnák, ha estefelé félreismernék őket a Nagymező utcában, otthon gyermekneveléssel és cselédveszekedéssel (töltik idejüket), most kopszodó, becsületes férjük mellett ülnek színesen, festetten, erőszakolt ledérséggel, eleven figyelemmel nézik a táncot” jelenete, vagy az itt felbukkanó Markovics gróf, ki „befolyásos ember a városnál, és ő tanítónők protektora”, ki Margit asszonynak ígér rajztanítói állást megfelelő ellenszolgáltatás fejében. Tehát „durva és összetört lelkek” világa ez, a „Miciké és Ollyké”, az „éjszaka ónszínű alakjaié, kiknek rózsat fest arcára a pezsgó s az élet mámor”. E „csúnya élet” ellenében Szenteleky nyomban felkínálja az ellenpontot, az ábrándok világát, a hangulatokból és vágyakból szőtt életképeket, melyek a regény legszebb részletei. Ezek közül sem derűs mindegyik ilyen részlet. Lengváry „úgy tekintett e meghalt vágy után, mint lekéssett vonat után a hosszú útra készülő utas” – olvassuk egyik hasonlatában, míg a pesti konflis, amelyen az éjszakába rándul ki a társaság, a „bizonytalanságba látszott döcögni. . . cél és józanság nélkül”. Az ábrándok azonban messze röpitik Lengváry képzeletét, s daloltatják immár nemcsak a *Kesergő szerelem*, de Szenteleky egész életművének egyik vezérdallamát: „Élni valahol messze, elhagyottan, a szürke óceán kicsinyke szigetén, csupa végtelen víz ölelkezik össze a kéklő éggel, hullámok szaladnak fel a homokos partra, és csobogva kúsznak vissza, paradicsomdár hintázik az ágon, melyet buja indák szerelmesen karolnak át.”

A fiatal Szenteleky talán leginkább Krúdy Gyulára emlékeztető képe a budai cukrászdáról készült, hova Lengváryt Margit asszony hívja, hogy elmondhassa, mást szeret. A cukrászda bolthajtásos, a falakon olajnyomatok és hímezett képek, a fogason divatlap, öreg óra az ajtó fölött, a szekrények üvegfa mögött divatos nippel, a levegőben pedig édes illat. Ilyen biedermeieres-krúdyts keretben látjuk a *Kesergő szerelem* pesti hősnőjét, Tallóy Margit festőművésznőt, aki ugyan energikusabb, mint imádója, de az úgynevezett „nagy életet” ő sem tudja meghódítani. Kis egzisztencia ő is, s kiszolgáltatott. Szenteleky Tallóy Margit alakjában és életsorsában a századforduló és az azt követő évtizedek női életének a hősnőjét idézi, ki Kaffka Margit asszonyalakjaival rokon, s mi több, akárcsak Kaffka Margit, Szenteleky is 1914 körül nőművészt léptet fel. Igaz, csak jelzetekben, Tallóy Margit életének vázlatában, ami ott

„Várakozva bámult a sajátos szagú sötétségbe, de a függő színpad sehogyan sem akart megjelenni. Talán az is Pesten maradt? Most már szilárd elhatározása volt a holnaputáni gyorssal visszatérni az elhagyott fővárosba, az álmodozó, gyötrődéses éjszakához.”

Lengváry gyógyulásának története tehát a regény második, Z.-ben játszódó része, de a világ részleteire megnyíló szem felfedezéseinek a története is. A piros papírrózsákból kinőtt hosszú gyertyák, amelyeneket más városokban nem lehetett találni, a „burzsoászagú” szerkesztőségi lakás, az „üveggömbös rózsakert, a folyosó sárga oszlopaire kúszó vadszőlő, a csend, az elhagyott, rossz kövezetű utca”, a „hortyogó lelkű város” s az „emberek furcsa, közönyös lénye, egyszerű, kényelmes gondolkodása”, amikor szükséges kellékei a regénynek, Szenteleky egész írói mivoltát meghatározó élményei is. A regény szövetében érzékelhető változás, a realitásokat meghódító törekvés befolyásolta a regény cselekményének a „logikáját” is. Az első rész a nem valóságos Pestet s az elérhetetlen asszony alakját hozta, a másodikban a testet öltött élet és az elérhető közelségbe került Litkovszky Vanda iránti szerelem már a történetek egy valóságosabb körét is megrajzolják, s a továbbra is jelen levő biedermeier is „igazibb”, amely a szerelmesek alakját belengi. Ezt mutatja a nevek dicséretét zengő részlet is: „Szeretem, hogy Vandának hívják – mélázott álmatag hangján Lengváry. – Vanda lengyel királyleány volt, aki visszautasította egy germán fejedelem megkérését, mire az háborút izent Lengyelországnak. – Mily kedves, hogy nevemmel foglalkozik. Az ön keresztnevét, sajnós, ma már gyakran használják profán ajkak és emberek. – Szent anyám Musset-t kedvelte, mikor megszülettem! – magyarázgatta az Alfréd név viselője.”

Általában sokkal több probléma fogalmazódik meg a *Kesergő szerelem* lapjain, mint amennyit a kisregény lírai ihletése elbír, s amennyit a fiatal, az első nagyobb lélegzetű művét alkotó író meg tudott volna oldani. Elég lesz talán, ha csak a regényrészletekben felsejlő prózai megoldási lehetőségekre utalunk, illetve arra a tényre, hogy a magyar próza e korabeli kórtünetei között az egyik legfontosabb, hogy a világ a prózáíró számára még nem Pest, hanem a vidéki élet rajzai az inkább elérhetőek, amelyek erőteljesebben őrzik még a „voltat”, a patriarchális emberi viszonyokat a Pesten már bomló, elidegenülő ellenében. Erre mutatnak a regény két része közötti párhuzamosságok is. Gondoljunk egyrészt Tallóy Margit és Litkovszky Vanda alakjának és egyéniségének rokon vonásaira és eltéréseire, az éjjeli mulató képére Pesten és a Z.-beli Tigris ivójának alakjaira, élükön Iszakovics Pista bácsival, valamint a két társadalomkép közötti vonások, amelyek a Z.-ről rajzoltban részletesebbek. Például: „A polgárok, cikornyás bajszú pandúrok, hatgyerekes levélhordók alacsony, füledt kocsmákban iddögáltak tamburaszó mellett, a gögös, tanyaszagú milliomosok, akik művészies megelégedettséggel üzték a semmittevést, ezeket nyertek, vesztettek éjszaka a Tigris különtermeiben, máskor szilaj orgiákat csaptak s reggel revolverrel lövöldöztek az utcán.” S ott van még a két nagy lírai epizód között észlelhető hasonlóság: a konflison utazás Pesten s a csónakázás Z.-ben.

Boldog azonban nem lehet Lengváry Z.-ben sem! Amikor Margit asszony megjelenésével utánanyúlna ismét Budapest, és megkísértenék a fájdalmas

emberi kapcsolatok, kiderül, hogy Lengváry nemcsak a Rezeda Kázmérokra emlékeztető regényalak, hanem az Esti Kornélt előlegező gesztusember is. A kétfelől is kísértő boldogság, az ölébe hulló szépségek elől elmenekül, s viszi magával Perényi Renée-t, a „vörös hajú szendét” alakító színésznőt: „Panaszos daktilusokban mind gyorsabban és gyorsabban zakatolt a vonat, lassan elmaradoztak a város házai, a szőlők és majorok épületei, lassanként eltörpültek a templomtornyok, és a vonat átrobogott a kis folyócskán is. Lengváry álmosan, unottan ült a rizsporozott dáma mellett, a tovatűnő város felé nézett, és arra gondolt, hogy két hölgy epedve várja őt ezen a délelőttön.”

Lengváry „rég, távoli vágyai valóra válása” elől szöki meg a színésznővel, aki iránt nem érez különösebb vonzalmat – s ezt a gondolatot kell végeredményben a *Kesergő szerelem* vezéreszméjének tartanunk. Ezzel kapcsolódik a fiatal Szenteleky korának világhangulati körébe, s innen látni rá azokra az érzelmi és eszmei viszonylatokra is, amelyeket Ady Endre szerelmi lírája fogalmazott meg, s az eljövendőkre, amelyekben a vágyottnak jut túlhangsúlyozott szerep – a kedves és kívánatos elérhetetlenség ihlető mítoszával.

A *Kesergő szerelem* lírai betétjeinek, a prózaversszerű részleteknek ezért van helyük és esztétikai igazoltságuk e regényben. Közülük a legelső Lengváry „imája”, amelynek szövege és „zenéje” végigkíséri majd Szenteleky Kornél egész írói pályáját: „Lomhán, álmosan múlik, vonaglik a ma, alig várod, hogy alkony jöjjön, és alvással eltöltött éjszaka, titokban és balgán vársz, remélsz valamit a holnaptól, a szürkén, nehézkesen hömpölygő idő talán megáll egy pillanatra, hogy aztán sebesebben omoljon tovább, felvillan valami a bizonytalanság kacér köpenyegébe burkolózó jövőben. . . A napok szállnak, szállnak kényelmes szárnycsattogással, mint kövér, szürke madarak, mi üres tekintettel nézzük a sablonos egyformaságban szálldogáló madarakat, hiszen semmit se vittek el, ami szép volt, ami fájna. Vagy felhős arcú, szürke köntösű fegyencekhez hasonlók ezek a naptestvérek, a rabokat levegőre vezetik a fogház udvarán, lassan, lehajtott fejfel körben sétálnak a szürke ruhájú, testvéreknek látszó bűnösök. . . A napok meghalnak, rendben sorakoznak a múlt temetőjében, a sírjuk jeltelen, még virág se nyílik a hanton, egyiket se sajnáljuk, egyiknek emlékét se őrizzük meg, díszítjük fel, egyik után se nyújtjuk ki visszaváró karjainkat, mert sohase volt oly vágyunk, hogy egy mámorosan gyönyörű perc a végtelenbe nyúljon, vagy legalább még egyszer visszatérjen. Dolgunkat végezzük, gondjaink vannak, illatér, életért lázongó lelkünk lassan, fáradtan belerezignál a fakón lepergő, tegneparcú jelenbe, lassanként elfelejtünk remélni, vágyani, szeretni és örülni.”

A *Kesergő szerelem* jelentőségét éppen ezért nemcsak az „első mű” volta adja meg, hanem az az esztétikai-irodalomtörténeti tény, hogy Szenteleky lírai hangja ebben a regényben szólal meg először tisztán, hibátlanul.

A TORONTÁLI SZÖNYEG

Kovalszky Sarolta és a németeleméri szövömműhely

N É M E T H F E R E N C

Noha a századfordulón európai hírnévre tett szert a Magyarországon elsőként meghonosított scherrebeki technikájú, kivételes művészi értékű falikárpitok kidolgozásával, Kovalszky Sarolta neve mára feledésbe merült. Természetesen nem annyira, mint ahogyan Bela Duranci állítja, mondván, hogy „ez idáig Kovalszky Saroltáról semmilyen adatokat sem találtak”.¹ Túlzás is lenne ezt állítani, hiszen a jeles németeleméri szövömműhely vezetőjéről mégis maradtak fenn adatok.

Kovalszky (Wittman) Sarolta 1850-ben született Bácspetrőcön.² Apja Jozef Wittman, anyja Mihalovics Julianna volt.³ Az ittabéi és eleméri Kiss családdal volt rokonságban. Kiss Ernő leánya (Dániel, szül. Kiss Augusztá) volt a nagynénje.⁴ Ezeket a rokoni kapcsolatokat a későbbi években még szorosabbra fűzte, s mindinkább elmélyítette.

Ifjúságáról, iskoláztatásáról nincsenek adataink, ám tudunk boldogtalan és sikertelen házasságáról, amely végül is válással ért véget, valahol az 1870-es években.⁵ Ezt követően Eleméren élt. Élete és sorsa 1877-től vett kedvezőbb fordulatot, miután 1877 szeptemberében Németelemér, Szerbelemér, Tótara-dác és Szerbaradác községek körorvosi választásán a jeles képzettségű, jó hírű és kitűnő ajánlólevelekkel bíró dr. Kovalszky Ferenc került a körorvosi állásba.⁶ A Saroltával egyidős, fiatal, rokonszenves orvos csakhamar szívesen látott vendég lett nemcsak az eleméri Kiss és Bobor családnál, hanem a megyeszékhelyen, Becskerek előkelőségeinél is. Körorvosi teendői során ismerkedhetett meg Wittman Saroltával. Az ismeretségből barátság, majd szerelem lett, s 1880. január 22-én a becskerek *Torontál* hírül adta, hogy „dr. Kovalszky Ferenc, Ellemérnek képzett orvosa, a napokban jegyezte el a közszeretben álló Wittman Sarolta úrnőt”. Két hónappal később, 1880 márciusában Kovalszky Ferenc (már mint megyei tiszteletbeli főorvos) vezette oltárhoz szíve választottját az aradáci evangélikus templomban.⁷ Sarolta szülei az esküvőkor már nem voltak az élők sorában, Kovalszky Ferencre pedig csupán édesanyja, Hoffmann Anna adhatta áldását.⁸

A körülményekre való tekintettel nem tartottak pazar lakodalmat, hanem minden nagyobb feltűnés nélkül, a kisszámú, de annál tekintélyesebb násznép a menyasszony nagynénjének, Kiss Augustának eleméri kastélyában vacsorázott.⁹

Már a násznép összetétele is sejtette, mekkora támogatása, háttere volt (a Kiss család révén) Kovalszky Saroltának. Ugyanis a menyasszony komája Kiss Augusta férje, Dániel János Torontál megyei alispán, a vőlegény komája pedig ugyancsak a Kiss családhoz tartozó Bobor Géza huszár százados volt.¹⁰ Kovalszky Sarolta későbbi ténykedését, itt-ott igen szembeötlően, jórészt a Kiss család tagjai istápolták, támogatták s karolták fel. Úgyszintén nem fogható a véletlenre Kovalszky Ferenc töretlenül felfelé ívelő karrierje sem. A család segítő keze őt is felkarolta, s amennyire lehetett, pályafutását is egyengette. Ez a családi háttér adta meg Saroltának később azt az alkotói nyugalmat, azt a tág ismeretségi kört és egzisztenciális biztonságot, amely nélkül feltehetően nem is tudott volna maradandót alkotni.

Elemérnek természetesen 1881 előtt, Kovalszky Sarolta fellépése előtt is volt számottevő háziipara. Szerbek, magyarok, németek szóttek túlnyomórészt megrendelésre. A községnek a Haász-céggel volt szerződése a háziipari termékek felvásárlásáról.¹¹ Kovalszky Sarolta eleméri ténykedését az 1881. évi budapesti Nőiparkiallítástól kezdve követhetjük nyomon.¹² Igen érdekes, hogy ennek, a bánáti háziipar fellendítése szempontjából is jelentős kiállításnak az előkészületeiben nagyon is kitapintható volt a Kiss, a Dániel és a Bobor család angazsáltsága és aktív szerepvállalása, amely majd 1881 után a bánáti háziipar ugrásszerű fejlődéséhez, szövőiskolák, szövőműhelyek felállításához vezetett Bánát-szerte. Kovalszky Sarolta úttörő szerepét ebben senki sem vitathatja el. Jóllehet nem rendelkezett Streitmann Antal elméleti tudásával, s jóllehet nem tanított színtant, mintázást és művészi szőnyegkompozíciókat mint Streitmann a nagybecskereki szövőtanműhelyben, mégis a gyakorlati munkában, a művészi szövésben alkotott maradandót. Amikor a Torontáli Háziiparegyletet életre hívták, Streitmann éppen Kovalszky Saroltában találta meg a legnagyobb támaszt a szőnyegszövés *gyakorlati* meghonosításában, a jórészt írástudatlan, de tehetséges falusi szövőnők oktatásában, gyakorlati, szakmai kiképzésében.

Amilyen jó elméleti megalapozottságú művész, értékes pedagógus és mérnök volt Streitmann, olyannyira tapasztalt gyakorlati kivitelező, a szőnyegszövés fortélyait jól ismerő szövőnő volt Kovalszky Sarolta. Sőt, annál is több: a művészek által tervezett falikárpitok pontos, megbízható kivitelezője, új szövési technikák meghonosítója, az eleméri szövőműhely vezetője, mindenese, s talán nem túlzás, ha azt állítjuk: a gödöllői művésztelep szövődésének távoli bánáti csirája.

a) A szőnyegszövés meghonosításának szolgálatában (1881–1887)

Az 1881. évi budapesti Nőiparkiallítás Torontál megyei előkészületeinek serkentő hatása számottevő volt. Ennek nyomán kezdett el szervezett formát

ölteni a háziipari mozgalom Bánátban. A kiállítást nagy lelkesedés előzte meg. Nagybecskerekén, előzetes bemutatóként (és szelektálás végett) helyi jellegű, úgynevezett előkiállítást tartottak, amelyen bemutatták a Budapestre küldendő női munkák legjavát.¹³

A budapesti kiállítást előkészítendő, vidéki helyi bizottságok alakultak az-za a céllal, hogy beszervezzék a tehetséges szövő-, varró- és hímfzőnőket, összegyűjtsék az elkészített, kiállításra szánt munkákat, és beküldjék a megyei bizottságnak. A vidéki bizottságok közül csak az eleméri és a csókai küldte be a tárgyakat az előkiállításra, minthogy e kettő volt a legaktívabb és legéletképesebb.¹⁴ A beküldött tárgyak „egy kis kiállítást képeznek, melyek közt több igen becses készítmény van”¹⁵ – állapította meg a *Torontál* újságírója. Az eleméri bizottságban természetesen a Kiss család tagjai: Dániel Jánosné, Bobor Györgyné és Dániel Valéria fejtett ki „elismerést érdemlő tevékenységet”¹⁶. A budapesti Nőiparkkiállításon már bemutatkozott Kovalszky Sarolta is szerb szőnyegeivel és vánkosaival.¹⁷

A Nőiparkkiállítás Torontál megyei bizottságának összegező ülésén 1881 novemberében a tárlaton való szereplésről megállapították, hogy „a torontáli háziipar nagy hódítást tett”.¹⁸ Mit is jelentett ez valójában? Főleg a szőnyegek (tyilimek) keltek feltűnést, tömegesen vásárolták őket, sok megrendelést is kaptak a kiállítók. Mindez arra készítette a bizottság tagjait, hogy belássák: eljött az ideje a torontáli háziiparnak. Valamit sürgősen és intézményes formában tenni kellene, hogy ezeket az értékeket kellőképpen megőrizték, háziipari termékek formájában jövedelmezessék. Szervezésileg magasabb szintre kellett emelni a már meglévő gyakorlatot. Megérett a helyzet a háziiparegylet megalakítására, szövőtelepek, vidéki szövőműhelyek felállítására. Kihhasználva a budapesti kiállítás nyomán érezhető felbuzdulást, a Nőiparkkiállítás Torontál megyei bizottsága nem rekesztette be munkáját, hanem úgynevezett „működő bizottságot” alakított, amely feladatul tűzte ki a Torontáli Háziiparegylet megalakítását.¹⁹ Tagjai között két név tűnt ki: Streitmann Antalé és Kovalszky Saroltáé.²⁰

Évekkel később Báró Dániel Ernőné, az Országos Iparegyesület háziipari szakosztályában tartott előadást a torontáli háziiparról, ahol többek között elismerő szavakkal méltatta Kovalszky Sarolta tevékenységét az Országos Nőiparkkiállítás után: „Kissé rendszeresebb figyelemben csak mintegy 17 év óta részesülnek a torontáli szőnyegek, amikor – közvetlenül az 1881-iki Nőiparkkiállítás után – Kovalszky Sarolta fölkarolta a szőnyegszövés rendszeresítését és fejlesztését, s kiaknázni kezdte a nép parlagon heverő képességeit. Akkortájt Nagybecskerekén is létesítettek szőnyegszövő-iskolát, majd szőnyeggyárat, mely azonban nem tudott sikert elérni. Az eleméri házi szőnyegszövés azonban fokról fokra fejlődött, minden kiállítás után jobban pártolta őket a közönség is. Jobb minták, jó anyagok kiosztása, a festés tökéletesítése után a házi szőnyegszövés igen szép fokra fejlődött.”²¹

Amikor 1883-ban, hosszú huzavona után megalakult a Torontáli Háziiparegylet, a központi választmányban két eleméri is helyet kapott a Kiss családból:

Kovalszky Sarolta és Bobor Róza.²² Egyébként a rendes tagok sorában találjuk Elemérről Dániel Augusztát, Balás Máriát, Pap Simon Ninát, Láng Ninát, Dániel Valériát, Bobor Amáliát és özvegy Bobor Rózát.²³

Amikor 1884 májusában beindult a nagybecskereki szövőtanműhely, természetesen nemcsak arról kellett gondoskodni, hogy a szövőnők a tanműhelyben mit hogyan tanuljanak meg, hanem arról is, hogy a tanultakat odahaza, mindenki a saját szövőszéke mellett jól begyakorolja. Streitmannéknak erre az „otthoni továbbképzésre” is kiterjedt a figyelmük, ami érthető is volt, hiszen ezektől a kitanult növendékektől várták el, hogy saját környezetükben népszerűsítsék a Streitmann-szőnyegek készítési módját és a széles szövőszékek használatát.²⁴

Hogy tehát a növendékek a tanműhelyben tanultakat értékesíthessék, otthoni szövőszéküket a Torontáli Háziiparegylet saját költségén száznegyven centiméterre szélesítette ki.²⁵ Arról is gondoskodtak, hogy ezeknek a szövőnőknek rendeléseket biztosítsanak, sőt arról is, hogy otthon szakértői felügyelet alatt legyenek.²⁶ Akkortájt ilyen szakértő volt Kovalszky Sarolta, a Torontáli Háziiparegylet központi választmányi tagja, akit Streitmannéknak sikerült megnyerniük erre a munkára, s aki addigra jelentős érdemeket szerzett a szőnyegszövés terjesztésében. Mi is volt Kovalszky Sarolta feladata a nagybecskereki szövőtanműhelynél? Sorra járta Közép-Bánát falvait, hosszabb-rövidebb ideig elidőzött egy-egy tanítványnál, tanácsokat osztogatott, de ha kellett, maga ült a szövőszék elé, és szőtt.²⁷ Néha rendeléseket is kézbesített, egyszerűen ő volt a kapocs a tanműhely és a vidéken szétszórta tanítványok között.²⁸ Streitmann is az elismerés szavaival szölt Kovalszky Sarolta tevékenységéről: „Szívós kitartással s még több ízléssel valóságos apostoli munkát végez Kovalszky Sarolta Eleméren. Szőnyegei nemcsak fejlesztett technikáról, hanem a tradicionális motívumok megőrzéséről és ügyes alkalmazásáról is tanúskodnak.”²⁹

b) A torontáli szőnyegtől a svéd falikárpitig (1887–1898)

1887 januárjában újságolta a *Torontál*, hogy gyakorlati szövőtelepek keletkeztek Melencén, Franyován és Eleméren.³⁰ Ez logikus következménye volt a dolgoknak, hiszen a kikindai és nagybecskereki szövőtanműhely azért is létesült, hogy tanítványai révén elhintse vidéken is a szőnyegszövés magvát. Streitmannéknak csupán néhány év elegendő volt ahhoz, hogy újításaikat a vidéki szövőnők is átvegyék, sőt, hogy ezt az átvett szőnyegszövési technikát szövőtelepek létesítésével továbbfejlessék. 1887 áprilisában már van adatunk az eleméri szövőtelep sikeres szerepléséről a nagyszentmiklósi iparkiállításon.³¹ Az elkövetkező néhány évben már az iparkiállítások díjazottjai között olvassuk szinte rendszeresen Kovalszky Sarolta nevét. 1891-ben a temesvári kiállításon szerb szőnyegek állított ki,³² 1896-ban Budapesten pedig a millenniumi kiállítás nézői csodálhatták meg termékeit.³³ Akkor írta róla Streitmann: „Egész iskolát teremtett már maga körül, melynek szőnyegein az ő, erőteljes,

de nyers színek helyébe finom színérzékkal harmonizált, szelíd színtónusok lépnek”.³⁴ 1898-ig Kovalszky Sarolta tevékenysége úgyszólván kizárólag a szőnyegszövéshez és a Streitmann-féle szőnyegkészítési mód elsajátításához és terjesztéséhez kapcsolódott. Ezt bizonyítják egyébként a levéltári adatok is.³⁵ 1898-ban azonban közbejött a szerencsés véletlen, ami Kovalszky Saroltát elindította az újítások, a siker útján.

c) *A szecesszió bővületében: a scherrebeki technika meghonosítása*
(1898–1903)

Az egyik szerencsés körülmény a budapesti Iparművészeti Társulat felszólítása volt, a másik egy eleméri országgyűlési képviselő közbenjárása. De lássuk csak, miről is volt szó. 1898 májusában tették közzé az újságok, hogy a párizsi világiállításán (1900) az Iparművészeti Társulat „*a modern törekvések szellemében készült, de magyaros jellegű iparművészeti tárgyakat akar kiállítani, s ez ügyben felszólítást is intézett a magyar művészekhez. Főként oda irányul e törekvés, hogy – mivel a bútorszövő ipar nálunk még nincs kifejlődve s a kiállított magyar tárgyakat idegen szövevvel és szőnyegekkal nem akarja meghamisítani – emiatt a magyar házi szövőipart akarja művészi becsű produktumokra képessé tenni*”.³⁶ A „modern törekvések” alatt természetesen az akkortájt Európa-szerte kibontakozó szecessziót értették. Ekkor már vidékünkre is eljutott a skandinávok kárpitszövésének híre, az észak-schleswigi Scherrebeek faluban, 1896-ban megnyílt szövőiskola közkedvelté vált szövőtechnikája,³⁷ amely színén-visszáján egyforma felületű szövőmód volt, vagy más néven a skandináv gobelin, amely a scherrebeki szövőműhelyről lett ismert a későbbi években. Ennek a technikának a híre hamar eljutott Budapestre is, annál is inkább, mert az Iparművészeti Múzeum nemzetközi tárlatán ezek is bemutatásra kerültek.³⁸ Budapestről a hír Elemérre is eljutott Kovalszky Saroltához, méghozzá azt is tudjuk, hogy ki által. Papp Géza országgyűlési képviselő egyébként eleméri lakos, Kovalszky munkájának jó ismerője vállalta a közvetítő szerepét.³⁹ Ismerve az eleméri szövőnök képességeit, Papp meg volt róla győződve, hogy olyan minőségű munkákat, mint amilyeneket Budapesten látott, Kovalszky Saroltának is tudnak készíteni Németelemeeren. Csak meg kell ismerkedniük az új szövési technikával. Maradt tehát a kérdés, hogyan tudnák Kovalszkyék Bánátban, minden külön útmutatás nélkül elsajátítani a skandináv szövési technikát. Papp Géza, aki igencsak bízott Kovalszky Sarolta rátermettségében, az Iparművészeti Múzeumtól 1898 májusában kölcsönkérte a nemzetközi tárlatán kiállított norvég szőnyegek közül „az Angyalok karát, hogy a torontáli szövők megállapíthassák, képesek-e hasonló dolog létrehozására”.⁴⁰ Természetesen hamar bebizonyosodott, hogy Kovalszkyék erre képesek. A leküldött mintáról „lenézték” a szövési technikát, csakhamar pedig be is gyakorolták – magyar motívumokkal. 1898 május–júniusában kezdett Kovalszky Sarolta behatóbban foglalkozni a scherrebeki technikával, s alig néhány hónap le-

forgása alatt már meg is honosította – elsőként az akkori Magyarországon – a scherrebeki szövésű falikárpitok készítési módját.⁴¹

Vele egy időben az említett budapesti tárlaton látott hozzá Vaszary János festő, a kiállított műveket elemezve, szemlélve, „a szőnyegek, tapéták és a tervezet-kartonok tanulmányozásához”.⁴² Csakhamar Vaszary kapcsolatba került Kovalszky Saroltával (feltehetően ezúttal is Papp Géza közvetítésével), s 1898-ban a szövőnő Németeleméren le is szőtte scherrebeki technikával „a cserépbe egymás mellé sorakozó bazsarózákat”,⁴³ s e munkát még az évben bemutatták a Magyar Iparművészeti Társulat karácsonyi kiállításán.⁴⁴ „Az új szövés technika, a virágok stilizálásának módja a szecesszió egyik legkorábbi jelentkezése a magyar textilművészetben” – áll Vaszary bazsarózás (később is leszövött) mintájával kapcsolatban a budapesti Iparművészeti Múzeum katalógusában.⁴⁵

Az új technika elsajátítása, meghonosítása felhívta magára a szakmai körök figyelmét, s csakhamar kiérdemelte annak elismerését is. Mint mondtuk, Kovalszky Sarolta első scherrebeki technikával készített kísérleteit mint figyelemre méltó újdonságot mutatták be a Magyar Iparművészeti Társulat karácsonyi kiállításán.⁴⁶ Ezt követően a szakemberek és a közvélemény figyelme is mindinkább a bánáti Elemérre és Kovalszky Saroltára irányult. 1899. január 15-én báró Dániel Ernőné az országos iparegyesület háziipari szakosztályában tartott előadást a torontáli háziiparról. Ebben többek között méltatta Kovalszky Sarolta 1881-től nyomon követhető tevékenységét a szőnyegszövés meghonosítása terén, s előadása végén a hallgatóknak – újdonságként – bemutatták a németeleméri műhelyben készült, „feltűnést keltett svéd minták igazán meglepő utázmásait”.⁴⁷

Ha magyarázatot keresnénk arra, hogyan tudta Kovalszky Sarolta oly egyszerűen és viszonylag gyorsan meghonosítani az új, scherrebeki szövési technikát, el kell mondanunk, hogy ez a gobelinteknika azért honosodott meg oly könnyen Bánátban, mert hasonlóságot mutat a torontáli tyilim szövési technikájával.⁴⁸

A budapesti Iparművészeti Múzeumban fennmaradt kárpitok bizonyítják, hogy Kovalszky Sarolta 1899-ben is folytatta a Vaszary Jánossal való – egy évvel korábban megkezdett – együttműködést. 1899-ben szőtte le a Juhászbojtot, amelynek igazi jelentősége a szakemberek szerint abban van, hogy „az európai szecesszió törekvéseit a magyar paraszti életből vett témával és a magyar népi díszítőelemekkel próbálja összekapcsolni”.⁴⁹ Ugyancsak ez évben szőtte le Horti Pálnak, a magyar szecesszió kiemelkedő egyéniségének Falusi pár című munkáját.⁵⁰ 1901-ben Vaszary János Kislánya cíccal című alkotását készítette el.⁵¹ Ezt a munkát a torinói nemzetközi iparművészeti kiállításán is bemutatták.⁵² Vaszaryt kitüntető oklevéllel (diplome d'honneur) jutalmazták, Kovalszky Saroltát pedig ezüstéremmel díjazták.⁵³

„A németeleméri műhely munkássága a szecesszió magyarországi felvirágzásával párhuzamosan bontakozott ki. Nagyban köszönhette ezt azoknak a művészeknek, akik a szövési technikát szem előtt tartva tervezték a magyaros

tematikájú, a magyar népi motívumokat és a szecesszió formavilágát ötvöző szőnyegeiket. Vaszary János, Körösfői, Horti, Mirkovszkyné Greguss Gizella, Lakatos Artúr és mások közreműködésével érte el sikereit a műhely már 1899-ben itthon, majd Párizsban, Torinóban, St. Louisban, a világkiállításokon is” – írta, a közreműködők körét is vázolva, Keserű Katalin, a *Művészet* című folyóiratban.⁵⁴ S megállapítása valóban helytálló. Kovalszky Sarolta munkáit itthon is, külföldön is jutalmazták. Az Iparművészeti Társulat 1899-ben, a karácsonyi iparművészeti kiállítás után elismerő oklevelet adományozott neki „a háziipar művészi irányban való fejlesztésében kifejtett eredményes fáradozásáért”.⁵⁵ Mivel csoportmunkáról volt szó, az Iparművészeti Társulat nem feledkezett meg Kovalszky Sarolta saját költségén fenntartott szövőiskolájának vezetőiről sem. Guillaume Margitot és Marks Gizellát „értelmes és jeles technikával készített szövött munkáiért” 100-100 koronás jutalomdíjban részesítette.⁵⁶ 1899 őszén Kovalszky aranyérmet kapott a szegedi kiállításon.⁵⁷ A párizsi (1900) és torinói (1902) világkiállításokon ezüstérmet nyert.⁵⁸ 1902-ben a glasgow-i kiállításon tűnt ki remek szőnyegmunkáival. A hazai lapok is beszámoltak sikeréről: „Kovalszkyné már évek óta foglalkozik a szőnyeg művészetével, s e téren már számos sikerre tett szert, s az ő remek szövésű gobelinjei országos hírneűek. Kovalszkyné művei külföldön is méltó feltűnést keltenek s így volt ez a glasgowi házi iparkiállítás is, hol Vaszary János Pásztor és Horti Pál Repülő libák című rajzai után Kovalszkyné kivételben készült szőnyegmunkák akkora feltűnést keltettek, hogy a szaklapok külön hasábkot szenteltek méltatásukra s annyira tökéletesnek ismertettek el a munkák, hogy a kevésbé hozzáértő látogatóban ketyélly támadt az áru háziipari provenienciája felett.”⁵⁹

1902 decemberében a budapesti karácsonyi műiparkiállításra a zsűri javaslatára a kereskedelmi miniszter Kovalszky Saroltát „a művészi szőnyegszövés meghonosításáért s háziiparszerű gyakorlásáért, művészi tervek értelmes és kifogástalan kidolgozásáért” állami éremmel tüntette ki.⁶⁰

Ez idő tájt olvassuk még egy méltatást Kovalszky Saroltáról: „Kovalszky Sarolta honosította meg nálunk a scherrebekiek modorát, mely abból áll, hogy művészek festményeit veszi mintául s azokat szövő gobelinné, s Kovalszky Sarolta munkája pontosság és finomság dolgában máris felülmúlja a scherrebekiek eredményét”.⁶¹

S éppen akkor, amikor már úgy tűnt, hogy Kovalszky Sarolta művészi tevékenységét semmi sem akadályozhatja meg, valamikor 1902–3 táján leálltak a szövőszékek a németelemei műhelyben.⁶² Feltehetően az történt vele, mint a becskereki szőnyeggyárral is: a művészi munkák sikere itthon is és külföldön is híressé tette, de megfelelő anyagi megalapozottság nélkül egyszerűen leállt a munka. A szöttek művészi értékéhez nem párosult a kifizetődőség! Nyilván a kiváló művészi munkák ellenére sem volt annyi rendelés, nem volt akkora piac, hogy az a nyereséget biztosítsa.

d) Kovalszky Sarolta és a gödöllői művésztelep (1904)

Amikor nyilvánvaló lett, hogy Kovalszky Sarolta műhelyére lakat kerül, szövönök állami segélyért folyamodott.⁶³ Keserű Katalin szerint ekkor léphetett közbe Körösfői-Kriesch Aladár, aki „mint e műhely közvetlen ismerője értesülhetett nehézségeiről, s megtette, amit kellett, azért, hogy a fellendülő magyar szőnyegművészet ne szakadjon félbe: Kovalszky Saroltától a szövőműhelyt átvette, és Gödöllőre telepítette”.⁶⁴ Keserű Katalin egy másik helyen így értekezik: „Kovalszky Sarolta – talán a munkában elfáradva vagy anyagi nehézségek miatt – 1903-ban a kultuszminisztériumhoz fordult műhelye átadása ügyében. K. Lippich Elek Körösfőinek ajánlotta fel Kovalszky műhelyének berendezéseit, mert tudott az ő és Wigand Ede szándékáról egy iparművészeti telep létesítésével kapcsolatban. Így kerültek németeleméri szövőszékek Gödöllőre 1904-ben Guillaume Margit szövőnővel együtt, s hamarosan megindult a munka: szőnyegcsomózás és szövés a gödöllői iparművészeti tanműhelyben”.⁶⁵

Remsey Jenő visszaemlékezése szerint „Németeleméren volt egy szőnyegműhely, Kovalszky Saroltáé. Ő egy idős nő volt, belefáradt már és felajánlotta a kultuszminisztériumnak. A gödöllői műhely úgy alakult ki, hogy Kriesch megkapta az egész eleméri felszerelést, sőt hozzávett még szövőszékeket. Zseniális szervezőképességgel az eleméri felszerelést mind beállította a lakásával szemben lévő nagy földszintes házba. Ez lett a szövőiskola. A műhelyt úgy szervezték, hogy leadott egy hirdetést, hogy bizonyos műveltségű úrilányokat felvesznek az iskolába”.⁶⁶

László Emőke írja, hogy „a gödöllői szövőműhely a tönkrement németeleméri műhely szövőszékein kezdte működését. Rövid ideig itt szőtt még Kovalszky Sarolta, s tanítványa Guillaume Margit tanította a gödöllőieket a szövésre”.⁶⁷ Ott háromféle technikával dolgoztak. Ógobelint, skandináv gobelint és hagyományos gobelint készítettek.⁶⁸

Kovalszky Sarolta rövid gödöllői működéséről, sajnos, nagyon keveset tudunk. Az Iparművészeti Múzeum katalógusa szerint 1904-ben már Gödöllőn szötte le Vaszary János Jegyespár-Vásár című munkáját (amit 1898-ban szötte le először Németeleméren), függőny párt, díványtakarót, karosszék kárpitját díszítette.⁶⁹

1904-ben St. Louisban Körösfői arany- és ezüstérmét nyert a Vallomás és az Ádám és Éva című munkáival, melyeket úgyszintén Kovalszky Sarolta szötte.⁷⁰

Amennyiben hinni lehet Maszlagi Gévának, a gödöllői szövőműhely egyik szövőnőjének, nemcsak Kovalszky Sarolta fordult meg Gödöllőn, hanem még egy Kiss családtag: Kiss Mária Valéria, állítólag Kiss Ernő aradi vezértanú leánya. (Erről hivatalos adatokat nem találtunk.) Maszlagi Géváné visszaemlékezésében ugyanis ezt vallja: „Kiss Mária Valéria, Kiss Ernő 48-as honvéd altábornagy leánya volt egy kedves, idős hölgy. A szövőiskola vezetője és egyik alapítója. Felszólította a növendékeket, hogy őt csak néninek szólít-

sák. A nénike fekete bársonyruhát és fekete csipke fejkötőt viselt, igazi nagyasszonyi fejkötőt. Ehhez az öltözékhez sötétkék festőkötényt hordott, rózsaszín vagy piros zsinórral nyakába akasztva. A kötényen 10 cm. nagyságú monogram volt, K. M. V. betűkkel, piros hímezett virágok között”.⁷¹

Keserű Katalin is említést tesz Kiss Valériáról, aki képzett szövőnőként 1904-ben, a gödöllői szövőműhely beindulásakor 26, később pedig 40–50 kislányt tanított a szövési technikákra: „Ez a különös életű székely tanítónő, miután szegénységi fogadalmat tett, jobbára gyalogszerrel bejárta a fél világot, hogy megtanulja a szövés és csipkekészítés titkait. Perzsia, Arábia, Törökország, Velence és Brüsszel után tért haza, s míg Gödöllőre eljutott, 32 megyében tanította az asszonyok-lányokat háziipari technikákra, a megélhetés lehetőségéhez segítve őket. Értett a fonalfestéshez, a növényi eredetű festék készítéséhez is. Így Gödöllőn is meghonosította az igényt ennek az ősi módszernek a felelevenítésére, s természetien kezdte a festékek készítéséhez szükséges növényeket a Kőrösfői házával szemben levő szövőiskola kertjében. Gödöllői működése azonban rövid volt”.⁷²

1906-tól Kiss Valériát Kovalszky szövőnője, Guillaume Margit váltotta fel, „aki a szőnyegüzemnek lett technikai kérdésekben jártas vezetője”.⁷³ Róla valamivel több adatunk van. Tudjuk, hogy 1904-ben érkezett Németelemérről Gödöllőre, ahol „a reprezentatívabb művésztervek, a képszőnyegek egyik kivitelezője” volt.⁷⁴ Németeleméri tapasztalatait a házi szövési módokban Gödöllőn jól hasznosította. Többek között ő tanította szőni Undi Carlát és Jolánt is.⁷⁵ Műveiről is szólnunk kell. 1907-ben ő készítette Kőrösfői Ülő nő rózsákkal című szőnyegét „a szecesszió gazdag ornamentikájával”.⁷⁶ 1917-ben újraszötte scherrebeki technikával Nagy Sándor Toldiját,⁷⁷ 1918-ban pedig, a gödöllőiek kiállításán a Nemzeti Szalonban bemutatásra került Nagy Sándor két Virágok című skandináv gobelinje, ugyancsak Guillaume Margit alkotása.⁷⁸

Az itt elmondottak természetesen további kutatásra ösztönöznek, mert azok talán teljesebben körvonaloznák Kovalszkyék, illetve a németeleméri szövőműhely szerepét, hatását a gödöllői szövőműhelyre, s jobban megvilágítanak Kovalszky Sarolta, Kiss Valéria és Guillaume Margit szerepét és jelentőségét a magyarországi szecesszió kialakulásában, különösen a szőnyegszövésben megnyilvánuló szecessziós törekvésekben.

Az eddig elmondottak alapján állíthatjuk, hogy Kovalszky Sarolta németeleméri szövőműhelye úttörő szerepet játszott a magyarországi szecesszió kialakulásában (még évekkel a gödöllői művésztelep megalakítása előtt), annál is inkább, mert Kovalszky Sarolta németeleméri műhelyében honosította meg a képszővére igen alkalmas scherrebeki technikát, s úgyszintén ott kezdte szőni 1898-ban Vaszaryék művészi tervei alapján az első, eredeti magyar motívumokkal készült szecessziós falikárpitokat. Később pedig ezt a tevékenységet plántálta át Gödöllőre is, ahol rövid ideig jómaga is dolgozott, őt követően pedig tanítványa, Guillaume Margit biztosította e művészi küldetés folytonosságát, aki még a húszas években is ott dolgozott.

JEGYZETEK

- ¹ Bela Duranci: *Umetničke kolonije*. Subotica, 1989, 113. l.
- ² Az aradáci evangélikus templom házassági anyakönyvének bejegyzése szerint Petrovatzon (Bački Petrovac) született, s tekintettel arra, hogy 1880-ban 30 éves volt, így 1850 lehet a születési éve.
- ³ Uo.
- ⁴ *Torontál*, 1880. április 1.
- ⁵ Az anyakönyvi bejegyzés szerint házasságkötésekor elvált asszony volt.
- ⁶ *Torontál*, 1877. szeptember 20.
- ⁷ Az esküvőt 1880. március 29-én tartották Aradácon, evangélikus szertartás szerint (*Torontál*, 1880. április 1.)
- ⁸ Lásd az aradáci evangélikus templom házassági anyakönyvének bejegyzéseit.
- ⁹ *Torontál*, 1880. április 1.
- ¹⁰ Uo.
- ¹¹ *Torontál*, 1881. szeptember 1.
- ¹² Lásd az 1881. évi *Torontál* több cikkét
- ¹³ *Torontál*, 1881. július 7.
- ¹⁴ Uo.
- ¹⁵ Uo.
- ¹⁶ Uo.
- ¹⁷ *Torontál*, 1881. november 17.
- ¹⁸ Uo.
- ¹⁹ Uo.
- ²⁰ Uo.
- ²¹ *Torontál*, 1899. január 17.
- ²² *Torontál*, 1883. szeptember 27.
- ²³ *Torontál*, 1883. február 22.
- ²⁴ Tallián Béla évi jelentése Torontálmegye 1884. évi állapotáról. Nagykikinda, 1885
- ²⁵ Uo.
- ²⁶ Uo.
- ²⁷ Tallián Béla évi jelentése Torontálmegye 1884. évi állapotáról. Nagykikinda, 1885
A megfogalmazás szerint a nagybecskereki szövőtanműhely a szövőnőkkel kapcsolatosan „arról is gondoskodik, hogy otthon is szakértői felügyelet alatt legyenek. Ily szakértőt sikerült megnyernünk. . . Dr. Kovalszkyé Sarolta úrnőben. . . ki a szőnyeg szövés terjesztése körül eddig is érdemeket szerzett magának”.
- ²⁸ Uo.
- ²⁹ *Torontál*, 1896. augusztus 11.
- ³⁰ *Torontál*, 1887. január 20.
- ³¹ *Torontál*, 1887. április 7.
- ³² *Torontál*, 1891. február 22.
- ³³ *Torontál*, 1896. augusztus 11.
- ³⁴ Uo.
- ³⁵ Más irányú tevékenységét 1898-ig nem fedik fel az egyébként is gyér levéltári források.
- ³⁶ *Torontál*, 1898. május 7.
- ³⁷ László Emőke: *Képes kárpitok az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében II*. Budapest, 1989
- ³⁸ *Torontál*, 1898. május 7.
- ³⁹ Uo.
- ⁴⁰ Uo.

- ⁴¹ Ezt az úttörő szerepet a mai szakirodalom is elismeri. A levéltári adatok összességéből közvetve arra lehet következtetni, hogy az új technikát szövönőnk 1898 május–júniusában sajátította el.
- ⁴² *Torontál*, 1898. május 7.
- ⁴³ László Emőke: *Képes kárpitok az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében II.* Budapest, 1989
- ⁴⁴ Uo.
- ⁴⁵ Uo.
- ⁴⁶ Uo.
- ⁴⁷ *Torontál*, 1899. január 17.
- ⁴⁸ Az is színén-visszáján egyforma szövési technika.
- ⁴⁹ László Emőke: *Képes kárpitok az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében II.* Budapest, 1989
- ⁵⁰ Uo.
- ⁵¹ Uo.
- ⁵² Uo.
- ⁵³ Uo.
- ⁵⁴ Keserű Katalin: Művésztelepek, csoportosulások. *Művészet*, 1975. december
- ⁵⁵ *Torontál*, 1900. február 13. A lap a többi között ezt írta: „Kovalszkyné azáltal, hogy nemes ambíciójának megfelelőleg saját költségén szövőiskolát tart fenn, nem csak meghonosította a házi szövőipart úgyszólván a megye nagy területén, hanem finom lelkű jó ízlésének megfelelően azt oly tökélyre emelte, hogy munkái művészi kivitelűek.”
- ⁵⁶ Uo.
- ⁵⁷ *Torontál*, 1899. szeptember 7.
- ⁵⁸ *Magyar Iparművészet*, 1903. 17. l., 141. l.
- ⁵⁹ *Torontál*, 1903. április 7.
- ⁶⁰ Uo.
- ⁶¹ *Torontál*, 1901. március 9.
- ⁶² Gellér Katalin–Keserű Katalin: *A gödöllői művésztelep.* Budapest, 1987, 90. l.
- ⁶³ Keserű Katalin: Művésztelepek, csoportosulások. *Művészet*, 1975. december
- ⁶⁴ Uo.
- ⁶⁵ Gellér Katalin–Keserű Katalin: *A gödöllői művésztelep.* Budapest, 1987. 90. l.
- ⁶⁶ Polónyi Péter: *Emlékezések a gödöllői művésztelepre.* Gödöllő, 1982, 20. l.
- ⁶⁷ Lásd László Emőke már idézett művét. Ezt Keserű Katalin kétségbe vonja, mondván, hogy „semmi adat nincs Kovalszky gödöllői tartózkodásáról” (Gellér Katalin–Keserű Katalin: *A gödöllői művésztelep.* Budapest, 1987, 231. l.).
- ⁶⁸ Uo.
- ⁶⁹ László Emőke: *Képes kárpitok az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében II.* Budapest, 1989
- ⁷⁰ Gellér Katalin–Keserű Katalin: *A gödöllői művésztelep.* Budapest, 1987, 89. l.
- ⁷¹ Polónyi Péter: *Emlékezések a gödöllői művésztelepre.* Gödöllő, 1982, 21. l.
- ⁷² Gellér Katalin–Keserű Katalin: *A gödöllői művésztelep.* Budapest, 1987. 90. l.
- ⁷³ Uo.
- ⁷⁴ Uo.
- ⁷⁵ Gellér Katalin–Keserű Katalin: *A gödöllői művésztelep.* Budapest, 1987. 91. l.
- ⁷⁶ Uo. 92. l.
- ⁷⁷ László Emőke: *Képes kárpitok az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében II.* Budapest, 1989
- ⁷⁸ Gellér Katalin–Keserű Katalin: *A gödöllői művésztelep.* Budapest, 1987, 96. l.

VAJDASÁGI ARCHAİKUS NÉPI IMÁDSÁGAINK ALAKJAI

SILLING ISTVÁN

Archaikus népi imádságaink eredete máig sincs tisztázva. A kora középkori himnuszköltészettel is rokoníthatók a szövegek; a Mária-síralmak műfaji elemei is jól megfigyelhetők bennük, s az *Ómagyar Mária-síralom* egy-egy gondolata szinte ugyanabban a formában jelenik meg. De a ferencesek által terjesztett s tisztelt Jézus embersége kultusz, főleg Krisztus fájdalmai, kínszenvedése a középkori misztériumjátékok, passiók fontos, sőt központi eleme volt. A vallásos dráma, mint játék, több szereplőt igénylő műfaj. Ezért igazolt a sok szent megjelenése az archaikus népi imádságokban.

A ferences barátok, mint már előbb említettük, a földön élő Jézust, annak emberi fájdalmait állították hitvallásuk központi helyére. Így imáink egyetlen nem e világi isteni személye az *Atyaisten*. Megnevezései: Isten, Úr, Úristen, Atya, Atyaisten, Jó Isten, Szent Isten, Atya jó Isten, Szent erős Isten, Szent halhatatlan Isten, Teremtő. Ő az, akinek az imákban Jézus vérét bemutatják (nem mindig) az angyalok, s aki az üdvözülés ígétét teszi az imamondóknak. Valamint a keresztény tudatformájú szövegekben a Szentháromság első személye, ahogy az adorzáni szöveg mondja:

Atyaisten, légy velem,
Fiúisten mellettem,
Szentlélek Úristen felettem. . .

s akiben az imát mondók feltétlenül hisznek, bíznak:

Bízok Istenben. . .
Bízok Atya jó Istenbe. . .

Imádságainknak két központi alakja van: Jézus és Mária. Mindketten a szenvedéstörténet szereplői. Az istenfiú emberként éli meg a Golgotát, a halált, míg Szűz Mária fia halála feletti hét fájdalma és szomorúsága a középkori

mélyseges vallásosság egyik legfontosabb alappillére: a velünk szenvedő anya motívuma.

Jézus a Szentháromság egyik személyeként is megjelenik, de ez a szerep már csak a fohászzkodásban domborodik ki. A kinszenvedéseket megélt Isten és ember az imádságokban: *Jézus, Krisztus, Jézus Krisztus, Krisztus Jézus, Úr Jézus, Jézuska, kis Jézus, kisdéd Jézus, édes Jézus, szép Jézus, ártatlan Jézuska, fényes Jézus, Krisztus Urunk, megváltó Krisztus, Megváltó, Világváltó, lelkem látó Jézus, örök dicsőséget mondó Jézus. Sztereotíp jelzői a szép és az ártatlan. Ami a felnőtt férfi elfogadható jelzője még: édes, fényes. Azonban a kínhalált szenvedés történetébe cseppet sem illő jelzők a kis, kisdéd. Ezek bizonyára a Szent Család-kultusból vagy a karácsonykultusból kerültek ide, kontaminálódtak a nagyheti liturgia szövegeibe. A Megváltó, Világváltó megnevezés Jézus e világi feladatát domborítja ki. E másodikkal költői szépségében rokon a: *lelkem látó Jézus, örök dicsőséget mondó Jézus*, mely formulák a feltámasztásba és a feltámadásba vetett bizodalmat igazolják.*

Jézus alakja folklóralkotásaink (mondák, legendák, imádságok, énekek, balladák, mesék) számtalanszor feltűnő alakja. Ennek tárgyalása kimeríti e tanulmány kereteit.

A másik főhős *Mária*, akivel minden halandó azonosulni tud: féltő, szerető szülő, akinek gyásza mindannyiunkat megrendít. A passiójáték központi momentuma természetesen Jézus keresztre feszítése. De a kulminációt előkészítő bonyodalom éppen Mária keserve, aki nem leli fiát. A keresésmotívum minden bizonnyal az egykori dráma roppant szívszorító jelenete lehetett.

Mária megnevezései között – Mária, Szűz Mária, szép Szűz Mária, Szűz Anya, Szűz Anya Mária, Boldogságos Szűz Mária, Asszonyunk, Szűz Mária, Boldogasszony –, azonban nem leljük a gyászos, fájdalmas jelzőket. Itt inkább a kiválasztott asszony jelzői szerepelnek, hangsúlyozva az isteni választás jelentőségét és a Máriát ért megtisztelést, valamint Mária szűzi anyaságát. Ósvallásunk krisztianizált istenasszonya a *Boldogasszony* fogalomban maradt fenn, s ugyanő az *asszonyunk, Szűz Mária* szintagma első része is, ahol a kétféle vallás együttélése napjainkig követhető.

Mária szerepe a magyar folklórban gazdag, talán éppen az előbb említettek miatt.

Szent Péter és *Szent Pál* apostol alakja igen gyakori az archaikus népi imádságokban. Természetesen itt már a teljesen keresztény tudatformájú szövegekre kell gondolnunk, bár az imák füzérbe fonása révén korábbi eredetű elemek is keveredhettek az előbbieik közé.

Péter (Szent Péter, Szent Péter apostol, Szűz Szent Péter) Jézus Krisztus választott apostola és az ösgyülekezet vezetője, aki a magyar hiedelemvilág jelentős alakja, Jézus társa.¹ Az imákban a misemondó szerepét kapta társával, Pállal együtt (Szent Pál, Szent Pál apostol). Különleges szituációkban jelennek meg, például éppen akkor, amikor misét mondanak még Jézus életében. Mindkettőjük Jézus mennybemenetele utáni igehirdető szerepe itt a priori jelenik meg. Ugyanígy furcsa a *szűz* jelző is Péter neve mellett, amikor is tudjuk,

hogy Pétert, a halászt, Jézus már mint nős embert hívta követőjének. A mennyország kapujának őrzőjeként él vallási hiedelemvilágunkban, amit a kupuszinai ima is bizonyít. Különbözik Szent Péter főleg a népi legendák gyakori alakja, többször humoros szituációk szereplője. Közmondásaink és szólásaink is előszeretettel említik e két apostol nevét.²

Vizsgált vajdasági magyar archaikus apokrif imádságainkban akadnak olyan alakok is, akik Jézus előtt, Jézus korában vagy halála után éltek. Szerepük mindenestre jelentős a keresztény vallás tanaiban.

Ádám, a keresztény vallás egyik alaptételének igazolásaként mindannyiunk apjaként jelenik meg az imádságokban, hiszen az Atya vagy Jézus Szent Jánost, Szent Pétert, Szent Lukácsot, Szűz Máriát, a két prófétát küldi Ádám magvai közé, tehát a földön élő emberekhez. Erdélyi Zsuzsanna közli Bán Imre nézetét, mely szerint: „a föld színe alá szálláson Krisztusnak a Limbusba menését kell érteni. Ádám és Éva említése is erre mutat, mert a középkori legendák szerint ők szabadultak először a pokol tornácáról; az ott tartózkodó őstestamentumi atyák és más erényesek pedig az ő maradványai”.³ Vagyis Krisztus pokolraszállását örököltette meg az ima, csakhogy a pokol itt nem az örök kárhozat színhelye, hanem csak a holtak országa, melynek több része van az Ószövetség szerint, s Jézus a már említett igazak és erényesek közé, vagyis a tornácra szállt le, s onnan támadt fel. Az ima e része is a föltámadás ígérését hordozza. Igaz, imánkban Ádám magvai szerepelnek, de ugyanilyen jelentésben vannak jelen az emberek egy későbbi, katolikus Mária-antifóniában, melyet szintén Kupuszinán gyűjtöttünk:

Évának árva fiai,
Számkivetett maradéki,
Siralminak örökösi,
Sok nyavalyáknak hajléki. . .

Az angyalok közül *Szent Mihály* arkangyal alakja is az aludni térő személy imájában jelenik meg. Alvás közben, a nemlét óráiban érhető bajok egyike a hirtelen halál, a szentségek felvétele nélküli kimúlás. A hitének törvényeit megtartó hívő számára ez nagy bünt, veszedelmet jelent. Ezért is foglalja fohászába Szent Mihályt, a halottak pártfogóját, a temetés és a sírkertek védőszentjét az imádkozó, hogy halálában legyen mellette, védelmezze, vezesse el az örök életre. Annál is inkább, mivel Szent Mihály arkangyal lesz az Utolsó Ítélet angyala, aki érdemeik szerint elválasztja a jókat a rosszaktól, s eszerint jutalmazza őket.

Másrészt Szent Mihályt az egyház ősi oltalmazójaként tisztelik a magyarok már az első szent király óta. Kultusza a Balkánról, a keleti kereszténységből jutott el hozzánk.

Szent József, Mária jegyese nemigen szerepel az archaikus imahagyományban. Az oromhegyesi előfordulás is csupán az archaikus imát követő, népünk-nél igen elterjedt fohászban történik.

A jó néhány *Szent János* közül népi kultúránkban főleg Szent János apostol és evangélista van jelen, akinek ünnepe a karácsony harmadik napjára esik. Jelenleg már nem parancsolt ünnep, de napja jeles nap: a borszentelés időpontja. Imánkban Szent János neve a fájdalmas anya monológja után következik, tehát a legfiatalabb apostolról van szó: a tanítványról, akit Jézus szeretett, s akire a Golgotán, János evangéliuma szerint, az anyját bízta:

A Jézus keresztje alatt pedig ott állottak vala az
 ő anyja, és az ő anyjának nőtestvére: Mária, a Kleopás
 felesége, és Mária Magdaléna.
 Jézus azért, mikor látja vala, hogy ott áll az ő
 anyja és az a tanítvány, a kit szeret vala, mondja
 az ő anyjának: Asszony, ímhol a te fiad!
 Azután monda a tanítványnak: ímhol a te anyád!
 És ettől az órától magához fogadá azt a tanítványt.⁴

Szent János apostol pedig valóban hirdette a Jézus szájából származó szent igéket, ahogyan imádságunk mondja. Erdélyi Zsuzsanna viszont a következőket írja: „A középkori apokrif hagyományok szerint Mária Jánostól tudta meg Krisztus elfogatását.”

Szent Lázár alig szerepel az archaikus népi imádságokban. Ősi keresztény írásaink közül is csak János evangéliuma említi, mint akit Jézus feltámasztott a halálból. A nemesmiliticsi származású imában az írástudatlan imamondó *szent kenyeket* mond, mellyel *megfenyegette* az Úr Jézust Szent Lázár. Ez bizonyára szövegromlás eredménye, s eredetileg a *kenet, kenetetés* fogalom szerepelt. Jézus idejében szokás volt – tudjuk a Biblia feltámadási részéből –, a holtakat illatos olajokkal, kenettel kenetgetni. Ez vonatkozhat esetleg a holt Lázár testét életre kenetető Jézus-cselekedetre. Valójában az üdvözülés, a feltámadás vágyát szólaltatja meg ez az imarész.

Ugyanezzel a témával rokonítható az a *kenet* is, amelyet a csókai imádságban *Márkus* hoz. Márkus vagy Márk evangélista, aki Barnabás unokaöccse, s maga is papi családból származó pap, a *kenet* kiosztója:

Amott jön a Márkus,
 Hoz nekünk kenetet,
 Papi méltóságot. . .

Márk a főpapok, Pál és Péter közvetlen munkatársa volt, később Péter apostol tolmácsa, s az ő tanításának megörökítője. Ő az egyetlen férfi alak imánkban – természetesen Ádám és Pilátus mellett –, akinek neve mellett nem szerepel a *szent* jelző.

Szent Lukács evangélista szereplése körül egyfajta antagonizmust vehetünk észre. Archaikus népi imádságainkban Jézus arra szólítja fel Szent Lukácsot, hogy terjessze az ő imádságát a világban a bűnök bocsánatára. Azonban az írásos források tanúsága szerint Szent Lukács csak Jézus halála után lett ke-

resztény, és életében nem is látta Jézust. Az ellentétnek mégis akadhat magyarázata, ugyanis Lukács orvos volt, s megkeresztelkedése után még megismerkedett Szűz Máriával. Többször fölkereste Máriát, hogy emlékezetből meséljen Jézus Krisztus gyermekkoráról, tevékenységéről. Tehát valóban Mária jó ismerőse lehetett az orvos Lukács, akit az imák szerint nagy fájdalomában Mária előtalál. Mária arra kéri, hogy mindazt, amit ő átélt (s elmesélt), Lukács mondja el az embereknek a széles világon. Így lett Lukács dolga az írás és a hirdetés, aminek ő maradéktalanul eleget is tett, megírva Lukács Evangéliumát és valószínűleg az Apostolok Cselekedeteit is.

Pilátus, teljes nevén Pontius Pilátus, aki Júdea helytartója volt Jézus halálának idejében, csak említetik, ám nem szereplőként. A többi eddig tárgyalt alak vagy beszél az imában, vagy cselekszik valamit, illetve gonoszszűző tulajdonságával szerepel, Pilátus azonban csak mint földi uralkodó tűnik fel, akihez Jézust vezették. Mégis örülhetünk ennek a feketetői imavariánsnak, hiszen a passiójáték fontos szereplője lehetett Pilátus (egy kupuszinai imádság is említi), akinek feladata volt Jézus kihallgatása, s bár nem találta bűnösnek, mégiscsak ő engedélyezte megfeszítését. Egyébként a magyar proverbiumokban elég gyakran szerepel.

Szent Benedek háza a szerzetesek, remeték, a tiszták és erényesek háza. Bűn ott nem található. Szent Benedek apát a leghíresebb rendalapítók egyike, a monasztikus erények: engedelmesség, imádság, munka hirdetője. Ő az istenkereső embereknek tanító mestere, az imádkozók segítője. Ünnepe március 21-én van. Mivel ekkor kezdődik a tavasz, a nappalok hosszabbak lesznek az éjszakáknál, a fény legyőzi a sötétet, ezért a néphit szerint gonoszszűző nap, pl. az akkor ültetett fokhagyma elűzi a boszorkányokat. Az imádságba rejtett védekezési szándék miatt szerepel Benedek a szövegben. Idős kupuszinai adatközlő szerint még az átkozódásokban fordul elő Szent Benedek, illetve Szent Benedek keresztje, melynek csupán a hallatára is eltávozik a gonosz. Erre hívja fel különben Pócs Éva is a figyelmet.³

Remete Szent Antal gyakoribb alakja bajelhárító szövegeinknek, főleg a Szent Antal tüze imatípusnak. Azonban jelen esetben *Páduai Szent Antaltól* van szó, az elesettek és megtántorodottak segítőjéről, az igaz útra visszavezető szentről, akinek tisztelete újabb keletű, s csak a török idők végén kezd terjedni mifelénk, főleg a minorita rendnek köszönhetően. Hozzánk azonban valószínűleg a török idők végén a Boszniából érkező ferences barátok hozták a kultuszát. Napjainkban az egyik leginkább tisztelt szent vidékünkön. Sokan a család védőszentjéül választják, s ünnepnapját (június 13.) megülik. A nyári nem parancsolt ünnepek közül Szent Antal napját és Jézus Szíve emléknapját tisztelik leginkább.

Pálmafa szülte ágát,
Ága szülte levelit,
Levele szülte bimbóját,
Bimbója szülte Szent Annát,
Szent Anna szülte Máriát,
Mária szülte szent fiát. . .

Ez a sorozat Erdélyi Zsuzsanna szerint a „Kozmikus Genezis”⁶ motívuma. Szűz Mária után az imáinkban leggyakrabban szereplő női szent *Szent Anna*, a Biblia szerint Jézus nagyanyja. Szent Anna a Mettertia-motívum egyik szereplője is ugyanitt: Szent Anna – Mária – Jézus. „Maga a Mettertia kifejezés nőnemű személyre vonatkoztatva annyit jelent, mint harmadmaga” – mondja Erdélyi Zsuzsanna; épp ezért jelentkezik imáinkban Szent Anna a lányával, Szűz Máriával és az unokájával, Jézus Krisztussal együtt.

Vajdasági katolikusainknál is szép kultusza van Szent Annának, aki a szülő asszonyok védőszentje. A népi tudás szerint a hozzá fohászgó várandós nők kedden szülnek. Szent Anna ugyanis Katona Lajos szerint⁷ a kedd asszonya: kedden született, kedden szülte leányát, kedden halt meg. Manapság azonban a keddet Szent Anna több helyen „kénytelen megosztani” Páduai Szent Antallal.

Márta, a betániai, a már említett Lázárnak a testvére, akinél Lázár feltámasztása után Jézus vendégeskedett, s aki tiszteletből megkenegette Jézus lábát. Valójában egy Máriának is testvére, de nem valószínű, hogy Szűz Máriáé. Azonban ismerte egymást Márta és Jézus anyja. Az imában történő párosításuk elfogadható. Ritkán szerepel Márta az imákban, ezért is értékes e szilági variáns.

Összegezőként elmondhatjuk, hogy archaikus népi imádságaink alakjait főalakokra és mellékszereplőkre oszthatjuk. Az első csoportba tartozó Jézus, Szűz Mária, Atyaisten mellett talán ide sorolható még a két apostol: Péter és Pál, míg a többiek ritkábban jelennek meg, de szerepük a középkori misztériumjátékokban, passiókban elengedhetetlenül szükséges volt.

Az alakok megjelenési helyét illetően pedig szembeűnő, hogy Jézus és Mária mind a kezdő képben, mind a szenvedéstörténetben, sőt a záradékban is szerepel. A többiek leginkább, a műfaj szerkezeti követelményeinek megfelelően, a középső rész figurái. Kivétel csupán Szent Anna, aki mindig a lírai kezdőkép, az ún. kozmikus Genezis alakja.

Jelen tanulmányunkban amellet, hogy egy szép csokor archaikus népi imádságot adunk közre Bácska és Bánát területéről, vallásos népköltészetünknek csupán egyetlen szegmentumát vizsgáltuk. Az imák alakjainak bősége azt bizonyítja, hogy vajdasági népi vallásosságunk milyen gazdag hagyományú, és mennyire érdemes a véle való foglalkozás.

Ó, hajnal, hajnal,
 Szép, piros hajnal,
 Ki Mária nyugodik,
 Pokol tüze tületik,
 Ó, eleven ostya,
 Neked adom lelkem,
 Tőled várom üdvösségem.
 Én kilépek én ajtómba,
 Abban látom szűz Szent Pétert,
 Azt mondja térdig való vérben,
 Könyékig való könnyben:
 Asszonyunk, mit hallottál?
 Szép, szerelmes, szent fiadat ostorozzák,
 Vaskeztyűvel csapkodják,
 Mély gödörbe taszítják,
 Megszakad a piros vére,
 Futamodik.
 Ezt az imádságot elmondja este-reggel,
 Része léve a Paradicsomba.

*Bajmok, Kovács Teréz, 80 éves
 Gyűjtötte Fridrik Eszter, 1992*

Fehér rózsza, Mária,
 Engem Jézus találá,
 Szent lelkével szeretett,
 Szent halálával megváltott.
 Ajtómban Uram Jézus,
 Ablakomban Boldogasszony,
 Házam szögletében négy szép őrző angyalom.
 Kerüljetek keresztet,
 Órizzetek angyalok,
 Haggy nyugodjak Szűz Mária ölében!
 Szűz Mária született,
 Szent székébe ültetett.
 Föltekintek magas mennybe,
 Ott látok hét oltárt,
 Hetedikén Szent Péter és Szent Pál misét szolgált,
 Szűz Mária szent térdin térdepel,
 Könyökén könyököl.
 Kakasok szólnak,
 Az angyalok ébredének,
 Kelj fel, Mária,
 Mert megfogták Világváltót,
 Csapdosták,
 Szent fejét tövisekkel koronázták,
 Epével, ecettel itatták.
 Akkor mondja boldog anya:

Ó, fiam, fényes Jézus,
Hálnék a te halálodban,
A te keserves kínszenvedésedben. Amen.

*Gombos, Lobodáné Szabó Julianna, 64 éves
Gyűjtötte Mezei Melinda, 1992*

Ó, anyám, Máriám,
Hol vagy, hol szomorkodsz?
Áll a tenger közepén a boldogságos Szűz Mária.
Arra ment a Szent Péter,
Kérdi tőle:
Ó, anyám, Máriám,
Mér sírsz, mér szomorkodsz?
A Megváltó Krisztusomat három nap óta nem láttam.
Ó, te, Szent Péter,
Menj el a széles, nagy világba,
Mondd meg az öregeknek, az ifjaknak,
Aki ezt az imádságot este lefektébe, reggel fölkeltebe
elmondja,
Beviszem Atyámnak országába,
A Paradicsom kertjébe.
Jézus, Mária, Szent József, legyetek énvelem,
Kiváltképpen halálom utolsó óráján! Amen.

*Oromhegyes, Apróné Horváth Mária, 78 éves
Gyűjtötte Silling István, 1992*

Vasárnap hajnalba harmat száll a földre,
Azon ment két lélek,
Harmadik a bínés.
Igenyesen mentek fel a mennyországba.
Kopogtak az ajtón.
Jaj, senki sem szól.
Meghallotta uram, Teremtém,
Mondá Péternek:
Menj el, Péter,
Nézd meg,
Ki kopog az ajtón!
Jaj, Uram, Teremtém,
Itt vagyon két lélek,
Harmadik a bínés.
Menj el Péter, menj el,
Utasítsd a bínést pokolnak tizére,
Meg van annak ágya vetve
Éles borotvákbol, meringekbel.
Meghallotta boldogságos Sziz Mária,

Mondá:
 Jaj, fíjam, szent fíjam,
 Szerelmes, szent fíjam,
 Ne engedd a bínest pokolba,
 Inkább mennyországba,
 Mert az a lélek sokat tett.
 Három szombatot bételt,
 Három szem buzán,
 Három csepp vizen.
 Egyik szombatot bételte
 A te keserves kínszenvedésédért,
 A másik szombatot bételte
 A hét epedésédért,
 A harmadik szombatot bételte
 A sebed meggyógyulásáért.
 Jaj, anyám, szent anyám,
 Szerelmes, szent anyám,
 Ha olyan kedves neked az a lélek,
 Ereszd mennyországba,
 Örök boldogságba,
 Ott fújják a citerát, trombitát,
 Szegény bínés lelket várják.

*Kupuszina, Guzsványné Molnár Verona, 73 éves
 Gyűjtötte Silling István, 1980*

Pálmafa szülte ágát,
 Ága szülte levelit,
 Levele szülte bimbóját,
 Bimbója szülte Szent Annát,
 Szent Anna szülte Máriát,
 Mária szülte szent fiát.
 Eredj, nyisd meg az egeket!
 Amott jön a Márkus,
 Hoz nekünk kenetet,
 Papi méltóságot.
 Benedek, Benedek, Szent Benedek háza,
 Kő kapuja,
 Vas ajtaja,
 Tömjén az ablakon,
 Négy sarkába négy kar angyal,
 Közepében boldog anya.
 Amott jön az édesanya.
 Kérdik: Mit sírsz, mit rísz?
 Hogyne sírnék, hogyne rínék,
 Megfógták szent fiamat,
 Keresztre feszítették,
 A dárdát az oldalába ütötték,

A szent vére mind elfolyt,
Három angyal felszedte,
A kehelybe öntötte.
Krisztus Urunk azt mondta,
Aki ezt az imát este-reggel elmondja,
Vélem léssen a Paradicsomkertbe.

*Csóka, Mészárosné Kapusi Julianna, 67 éves
Gyűjtötte Horváth Csaba, 1991*

Krisztus szava.
Én kimenek ajtóm elébe,
Föltekintek a magas mennybe,
Látok arany kertet,
Arany kertben széket,
Azon fekszik Krisztus Urunk,
Szent fejét lehajtván,
Szent szemeit lehunyván,
Őt sebét kinyitván.
Ne szánj engem, Szent Lukács evangélista,
Vidd el ezt az imádságot széles e világra,
Mondd meg szegénynek, boldognak,
Aki elmondja pénteken délelőtt, vasárnap mise előtt,
Három lelket megszabadít a purgatoriumból,
Egyiket atyjáért,
Másikat anyjáért,
Harmadikat pedig magáért,
Mennyország ajtaja ki lesz nekünk nyitva,
Pokol ajtaja le lesz nekünk zárva mindörökre.

*Egyházaskér – Verbica, Árokné Gera Erzsébet, 82 éves
Gyűjtötte Pacsa Szilvia és Silling István, 1992*

Názáretbe van egy muturfa,
Kívű aranyos, belű kegyelmes,
Abba mondanak hétszer hét szentmisét.
Én ott állottam szerelmes szent fijammal,
Ártatlan Jézuskámmal.
Egyszer csak elkapták mellőlem a kegyetlen zsidók.
Fölfeszítették magas keresztfára.
Keresem utcáról utcára,
Sehol nem találok.
Egyszer csak előtaláltam Szent Lukács evangélistát.
Kérdezem: Nem-e látta szerelmes szent fijamat,
Ártatlan Jézuskámat?
Ó, anyám, anyám, boldogságos Szűzmárijám,
Menj el, menj el a fekete föld színe alá,

Ádám magvai közé,
 Kijáltva hirdesd lefektünkre, fölkeltségre!
 Én mondom, a Teremtő, aki megváltotta a világot,
 Aki ezt az imádságot háromszor lefektibe,
 háromszor fölkeltebe elmondaná,
 Megüdvözülné.

*Oromhegyes, Bicskei Mihályné Balázs Ida, 64 éves
 Gyűjtötte Bodor Anikó, 1990*

Dicsértessék a teljes Szentháromság!
 Százezerszer dicsérlek és áldalak.
 Atyaisten légy velem,
 Fiúisten mellettem,
 Szentlélek Úristen felettem,
 Szent Mihály arkangyal jobb felől,
 Szent Antal bal felől,
 Két karomba angyal,
 Két vállamon Krisztus teste,
 Számban Krisztus teste és vére,
 Órizzenek engem az örök életre!
 Akik ezeknél erősebbek,
 Azok árthassanak nekem.

*Adorján, Harmat Franciska, 60 éves
 Gyűjtötte Silling István, 1992*

Ablakomon Mária,
 Ajtómon Szent Benedek,
 Jőjj be, jőjj be, Szent Péter, Szent Pál!
 Házamban van szent oltár,
 Szent oltáron szent abrosz,
 Az alatt van három őrző angyalom,
 Egyik őriz,
 A másik vigasztal,
 A harmadik héthalálos bűnömet feloldoz.
 Menj el, menj el, gonosz sátán,
 Ne csalogass engem!
 Van énnékem fejem,
 Fejem fölött az Úr Jézus,
 Aki megfelel az én bűnös lelkemnek.

*Magyarcsernye, Deák Anna, 70 éves
 Gyűjtötte Német István, 1991*

Piros színű szép hajnal,
 Miben Mária nyugoszik,
 Úr tőle született,
 Velág tőle terjedt,
 Neki adjuk mi lelkünket,
 Tőle várjuk üdvösségünket,
 Mert mikor az Úr Jézust elfogták,
 És fakeresztet hurcolták,
 Arra ment a Szűzanya Mária,
 Azt mondta:
 Fiam, fiam, nem lehetne az anyának fia helyett meghalni?
 Küldd el Szent Jánost,
 Fekete föld,
 Hirdesse számból származott szent igéket!
 Aki ezt az imát este-reggel elmondja,
 Velem jössz az örök boldogságba.

*Szabadka, Bosnyák Ilonka, 59 éves
 Gyűjtötte Mészáros Zoltán, 1991*

Kakasok szóllanak,
 Mária kaját,
 Kej föl, Mária,
 Megfogták a kis Jézust,
 Oszlophó kötözték,
 Sok vére efojt,
 Angyalok fölszedték,
 Kelbe öntözték,
 Azt mondta Mária,
 Három angyal a fejemnél,
 Egyik őriz,
 Másik vezér,
 A harmadik a szent kereszten jegyez.
 Gyűj el, Uram, Szent Lázára,
 Hozzá nekem szent kenyeket,
 Amivel az Úr Jézust megfenyegetted,
 Fenyegess meg engem is,
 Tetűtül fogvást talpig.

*Nemesmilitics, Filipovicsné Mészáros Vera, 66 éves
 Gyűjtötte Silling István, 1992*

Ehol jön a Jézus,
 Lelkem látó Jézus,
 Örök dicsőséget mondó Jézus.
 Békeesség szállásostul,
 Bizony, vendég,

Akitől beteg a test,
 Kész a lélek véled elmenni.
 Ó, én elmúlt óráim,
 Rövid, számos napjaim,
 Ha még egyszer gyont ember lehetnék,
 Urat akarnák hozzám venni!
 Jöjj el hozzám Jézus Krisztusnak szent teste és vére,
 Lakozzál énbennem, mint Jézus Krisztus Názáretben!
 Bízok Istenben,
 Áldott legyen az az óra,
 Amelyikben felkeltem (vagy lefeküdtem)!
 Én lefekszek én ágyamba,
 Mint Úr Jézus koporsóba,
 Mellém teszem két kezemet,
 Két misemondó gyertyámat.
 Paradicsomba csendítének,
 Az angyalok lövének,
 Názáretbe felvinnének,
 Názáretből Betlehembe,
 Bízok Atya jó Istenbe.
 Az égen megy egy madár,
 Szárnyas angyal szent oltárban,
 Boldogasszony kitekintett,
 Ott látott egy aranyos házat,
 Kívül irgalmas,
 Belül van Krisztus Urunk,
 Térdig vérbe, könyékünkbe,
 Előtte áll két próféták.
 Menjetek el két próféták
 Fekete föld színére,
 Számból származott szent igéket hirdessétek:
 Ki kell a világból mulni,
 Krisztus Urunk elébe állni.
 Krisztus Urunk azt mondta,
 Aki ezt az imádságot este lefektében, reggel felkeltében
 elmondja,
 Hét halálos bűnétől megmenekül.

*Szabadka, Rencsényiné Albert Teréz, 85 éves
 Gyűjtötte Gyivánovity Róbert, 1991*

Amoda van egy szép, fehér kápolna,
 Kívül aranyos, bellő irgalmas,
 Arra mén a Márta,
 Kérdi tüle:
 Mért sírsz, Mária?
 Hogyne sírnék, keseregnék,
 Mikó az én szent fiamat elvitték

A sinai nagy hegyre,
 Dárdáva szurkáták,
 Tővisekkel koronázták,
 Hét csepp vérit elejtették,
 Krisztus Urunk elejibe vitték.
 Aki ezt az imádságot reggel-este elmondja,
 Hét halálos bűnnel meg lesz bocsájtva.

*Szilágyi, Oroszné Csöke Erzsébet, 52 éves
 Gyűjtötte Silling István, 1992*

Kakasok szólának,
 Máriát kiáltának:
 Kej föl, kej föl, szép Szűz Mária,
 Mert megfogták szent fiadat a kegyetlen zsidók,
 Pilátus pitvarába vitték,
 Magas keresztfára feszítették,
 Három szöggel szegelték,
 Három csöpp vére lecsöppent,
 Három angyal fölszölte,
 Szent kehejbe tette,
 Szent oltárra vitte.

*Feketető (Crna Bara), Búsné Simon Piroška, 65 éves
 Gyűjtötte Silling István, 1992*

Názáreti Jézus,
 Zsidóknak kirája,
 Veszedelemben forgóknak Istene,
 Megtestesült szent ige,
 Ne hagyj a bűnben elveszni!
 Szent Isten,
 Szent, erős Isten,
 Szent, halhatatlan Isten,
 Könyörűj rajtam!
 Hét kereszt alatt lefekszünk,
 Hét kereszt alatt fölkelünk.
 Órizz, angyal, éfélig,
 Boldogságos Szűz Mária viradtig,
 Jézus Krisztus mindétig,
 Gyarló testünk nyugodjék,
 Szívünk el ne aludjék,
 Téged, Jézus, mindönkő lássson,
 Minden gonosz távótasson,
 Sátányok mögköttessenek,
 Hogy testünk ne förtőzzenek!
 Engedd, Uram, nagy kegyesen,

Atya, Fiú, fölségesen,
Órvén örök dicsőségben,
Most és mindörökké.

*Egyházaskér – Verbica, Igrizsánné Bajusz Piros, 78 éves
Gyűjtötte Silling István, 1992*

JEGYZETEK

- ¹ Jung Károly: *Szent Péter atyafisága*. Forum, 1992
- ² O. Nagy Gábor: *Magyar szólások és közmondások*. Gondolat, 1982
- ³ Erdélyi Zsuzsanna: *Hegyet hágék, lőtőt lépék*. Magvető Könyvkiadó, 1978, 221. p.
- ⁴ János Evangéliuma 19, 25–27. *Szent Biblia*. Budapest, Biblia-társulat, 1969
- ⁵ *Szem meglátott, szív megvert*. (Magyar ráolvasások.) Válogatta, összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta Pócs Éva, Helikon Kiadó, 1986, 94. p.
- ⁶ Erdélyi Zsuzsanna i. m. 182. p.
- ⁷ Katona Lajos: A kedd asszonya. In: *Folklór-kalendárium*. Gondolat, 1982

VITA

SZELLEMI MEGTORLÁSUNK NAPJAI

A jugoszláviai magyar szamizdatirodalom feltárásának szükségességéről

GUBÁS JENŐ

Bányai János Bori Imre könyvéről (*A jugoszláviai magyar irodalom rövid története*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1993) írt méltatásában többek közt a következőket jegyzi meg: „Szükségessé vált-e most, éppen most, amikor a jugoszláviai magyar irodalom története megíródott és élénk állt, újra elgondolni ezt az irodalmat. . . Más kritériumokat kell-e keresni, mint amely kritériumoknak ez idáig birtokában voltunk? Van-e a jugoszláviai magyar versnek és regénynek. . . egy olyan – esetleg – korlátozott szemléletünk folytán titokban maradt rétege, amely majd csak ezután, az új körülmények folytán válik láthatóvá és felismerhetővé?” Bányainak ezek a kételyei nem alaptalanok és nagyon időszzerűek, hisz a jugoszláviai magyar irodalomnak – mint minden más kelet-közép-európai irodalomnak – vannak meg nem jelentetett, csak az asztalfióknak vagy esetleg egy-két megbízható jóbarátnak írt alkotásai, amelyek ismeretében irodalmunk megtétele esetleg módosulhat. De nemcsak az eddig közre nem adott művek változtathatnak a jugoszláviai magyar irodalom értékrendszerén, hanem azok a szemléleti változások is, amelyek a politikai, a társadalmi és a gazdasági átalakulások folytán e tájon az utóbbi két-három év folyamán kialakultak. Még akkor is indokolt ez az átértékelés, ha tudjuk, hogy Bori irodalmi kritikái és értékelései a lehetőségekhez mérten a napi politikától függetlenül, csak az esztétikumra épültek. Mégis, elképzелhetetlen, hogy egy 40–50 éves kommunista diktatúra legalább indirekt módon egyes alkotókat ünneplésre vagy elhallgatásra ítéltetve ki ne emeljen vagy agyon ne hallgasson. A jugoszláviai magyar irodalom rövid történetére utalva Bori maga is elismeri, hogy ez a harmadik, kibővített irodalomtörténet csak az anyagában bővült, míg szemléletmódján és értékrendszerében semmi sem változott. Ennek következtében és a nálunk eddig uralkodott nacionál-kommunizmus befolyása folytán mindenképp történhettek és történtek olyan eltolódások, amelyek korrigálása most a megváltozott körülmények közt lehetővé és szükségessé vált. Már csupán Bori könyvére szorítkozva is megállapíthatunk ilyen aránytalanságokat, mint például Bodrogvári Ferenc nevének csak egy mondatra szorítkozó említése. Még akkor is kevesellni kell ezt a nyúl farknyi adatközlést, ha Bodrogvári munkásságát nem sorolhatjuk a szépirodalmi kiadványok közé, mivel Toldi Éva értékelése szerint Bori könyve „nemcsak irodalomtörténetként, hanem művelődéstörténetként is olvasható”, amibe már Bodrogvári munkássága is beletartozik. Ennek ellenére munkái mind a mai napig nem kapták meg azt a megbecsülést, amit megérdemelnének. Még arra se méltattuk, hogy szerbül megjelentetett munkáit magyarul is kiadjuk, a nevével fémjelzett díj pedig a politikai

mesterkedések miatt elvesztette tekintélyét. Érthetetlen ez a mellőzés akkor, amikor Papp György a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság által szervezett vitafórumon kijelenti: „Nincs egyetlen filozófusunk sem” (*Magyar Szó*, Kilátó, 1993. II. 20.). Akkor miért nem beszéljük meg azt, amink van, és miért tiszteljük érdemei felett, aki erre nem szolgált rá? Vajda Gábor például Bogdánfiról azt állapítja meg: „Demagóg politikus, rossz fró” (*Napló*, 1993. III. 10., 17. l.). Bori könyvében mégis másfél oldalnyi méltatás van róla, szemben Bodrogvári félsoros említésével. Bogdánfi sokrétű munkái közül ugyanis talán aforizmái és humoreszkjei érdemelnek figyelmet, ha erkölcsi magatartás is állna mögöttük, hisz enélkül minden okoskodás vagy ironizálás hitelét veszti. Bogdánfi ugyanis mint az frószövetség hajdani elnöke a jugoszláviai magyar értelmiség legfelsőbb hivatalos köréhez tartozott, ennek ellenére semmit sem tett a jugoszláviai magyarság érdekében, legalábbis akkor nem, ha ez netán politikai és „frói” karrierjét károsan befolyásolta volna. Szót emelt például a burgenlandi kétnyelvű helységnevtáblák hiánya miatt, viszont elhallgatta a sokkal nagyobb lélekszámú itteni magyar kisebbség nyelvének és írásának mellőzését. Pedig Temerin, Kishegyes, Feketics stb. közelebb és jobban szem előtt van Klagenfurtnál, csakhogy hasznosabb volt szidni az osztrák, mintsem a szerbiai kormányt.

Egy érdemét azonban meg kell említeni, ugyanis az általa fordított bőrkötéses Tito-kiadványokon (amiért biztos busás tiszteletdíjat kapott) a Forum Kiadó neve először és azóta soha többé helyesen hosszú ó-val van feltüntetve. Úgy látszik, a Tito-szövegek magyar nyelvű kiadása a lojalitásnak akkora megnyilatkozása volt, hogy a magyar helyesírás már nem jelentett rebellis cselekedetet. Ez az aprócska adat csak annyiból érdemel figyelmet, mert híven tükrözi értelmiségünk egy rétegének a magatartását. A jugoszláviai magyar értelmiségnek egy másik, nagyobbik része azonban más magatartást tanúsított. Szavát és cselekvési lehetőségeit azonban a hatalom mindig elfojtotta, sokszor épp a magyar értelmiség egy részének a közreműködésével (a nyelv művelő mozgalom 70-es évekbeli leépítése, a zentai irodalmi kör perbe fogása stb.). Már a 40-es évek végén voltak, akik másként gondolkodtak és írtak, mint ahogyan azt a hivatalos jugoszláviai magyar irodalom képviselői tették, csak írásaik eddig nem jelenhettek meg nyomtatásban. Ezek a 40-es évek „szamizdat”-írássai, ellentétben a „Tito a miénk és szabad a nép” stílusú hurrá-optimista szocialista írásokkal az itteni magyar kisebbség rettegését, fájdalmát, csalódottságát és kilátástalanságát ábrázolják. A szamizdat idézőjeles megjelölése azért indokolt, mert valójában e műveket szamizdatnyomtatásban sohasem terjesztették, csak az frósztal fiókjaiban lapultak és rejtőzködnek még mindig, ezért felkutatásuk és közlésük sokkal nagyobb energiát igényel.

A háború utáni megtorlások, gyilkosságok, a beszolgáltatással járó szenvedések és megaláztatások, az UDBA önkényeskedései, a vallás üldöztetése, az egyenjogúság megcsúfolása a háborút követő mérhetetlen szegénységgel vegyítve a lelkek olyan nyomorát és deformációját okozták, amelyből a jugoszláviai magyarság mind a mai napig nem tudott teljesen gyógyulni. E lelki rokkantságunk háború utáni képeit villantják fel azok a művek, amelyek a 40-es évek végén születtek, de mondanivalójuk miatt mindeddig rejtve maradtak. Jung Tamás például ezekről az évekről az 1947-ben írt *De profundis I.* című versében, amely magánkiadásban 1992-ben jelent meg, a következőképpen vall:

Véresre vertek s házunkból kiűztek.
Sokat közöttünk élve temettek.
Meggyalázták szép, tiszta lányainkat,
Szemünk láttára, ó, jaj, anyánkat.
Állatként helységről helysére terelnek,
Naponta soraink fogynak – gyérülnek.

Étlen-szomjan kell vonnunk az igát,
 Templomainkat velünk bontatják.
 Szép reményeinket sárba tiporják,
 Gyermekeinket bűnre csábítják.
 Csak a fejük nő bambán – nagyra,
 A bűn szívüket korán tönkre marja.
 A mélységből kiáltunk hozzád, Uram;
 Uram, figyelmezz gyenge szavunkra!

Mennyire más ez a hang és a mondanivaló a már ismert háború utáni hivatásos irodalmi megnyilatkozásoktól, amelyekben az itteni magyarság sorsát csak a boldogság és remény jellemzi. De nemcsak az istenítő ováció árad e rendszert kiszolgáló művekből, hanem a cinikus hazugság is.

...Mert régi vágyunk hajnala
 hasad:
 Új búzából munka, élet szépül,
 Ország épül,
 Új, erős és
 szabad...
(Thurzó Lajos: Az új kenyér dicsérete)

Vagy:

... Tudod, Lenin emelte fel először
 Mosóteknők mellől az anyákat.
 ...
 Lenin nevével szabadították fel
 A kicsi gyermekeket és a kis népeket,
 Tanulj, kisfiam, hogy egykor megérthessed,
 Mit adtak Lenin és a harc neked.
(Láták István: Lenin)

Vagy:

... Magyar paraszt, a föld most a tiéd,
 magyar munkás, magadért dolgozol. . .
 Írástudatlan magyar: földje nem volt
 Tudod-e, mért van, hogy gondolkodol?
 Tudod-e, mi történt véres körülötted?
 Tudod-e, napsugár rád miért ragyog?
 Tudod-e, hogy hited
 miért vallhatod?
 Gyárkémények füstje írta föl a nevét, Tito!
 s izzó betűkkel vörös égen ég.
 A karcsú híd s a zúgó új vasút, –
 népakarat, s Te vagy a nép magad!
 Te vagy Negyvennyolc és Tizenkilenc,
 S Petőfi ajkáról szabad szó Te vagy!
 Millió óriás élén vagy a Nagy, Tito!
(Gál László: Tito)

A kis népek felszabadításáról beszélni, ódákat zengeni akkor, amikor Európa számos kis országát leigázták, a nemzeti kisebbségeket pedig gyilkolták, áttelepítették, másodrangú polgárokká tették, és mindezt a gaztettet a 48-as eszmékkel, valamint Petőfi szellemiségével azonosítani a megalázás magiskoláját jelentette. Ezek után nem csoda, hogy az itteni magyarság, átélve a „megtorlás napjait”, nem tudta, de nem is akarta magáénak vallani ezt az irodalmat, és mivel mind a mai napig nem történt meg ennek átértékelése, ezért idegenkedve fogadja ennek az irodalomnak egész 45 éves termését is. Nem tudta vagy csak sejtette, hogy a magyar értelmiségnek van egy másik csoportja, mint amilyen Jung Tamás is volt, aki a lelkek sorvasztása és csonkítása elleni kiállás szükségességét és az értelmiség felelősségét hangoztatja például a Nem tudom, van-e hely. . . című költeményében.

Hallgatni nem szabad.
Ha ma elhallgatom,
Holnap kikiáltják
A föld – s jaj, a kövek:
Népem, te, eladtad magad!
Leszaggattad ruhád,
Dicsértek, tapsoltak,
Akik nem szerettek,
S lemondtál nyelvedről!
Dicsértek meg tapsoltak.
S leköpted dicső múltadat.

Jung Tamás költészete nem jelent különösebb irodalmi értéket, de méltán példázza a jugoszláviai magyar értelmiség egy jelentős rétegének a becsületes magatartását.

Ezzel ellentétben Fehér Ferencnek a 40-es évek végén írt versei, amelyek mondanivalójuk miatt úgyszintén eddig kiadatlanságra voltak ítélve, már igazi irodalmi élményt kínálnak. Bori Fehér Ferencnek az ekkor született verseit a következőképpen jellemzi: „. . . nosztalgikus vágyait szólaltatja meg szülőföldje és családja iránt, . . . keresi a visszafelé vezető utat gyötrődve és lázasan. . .” A meg nem jelentetett versek viszont épp a paraszti élet nyomorúságát, kilátástalanságát, a hatalomnak a falu iránti rabló, megalázó magatartását ábrázolják. A falusi élet nyomorának olyan mélységeit tárják fel, amelytől csak menekülni érdemes, amelyben nincs semmi melegség és biztonság. Példaként idézzük A vajdasági keserű 1949-ben című versének egy részletét, amelyből szintén ez a kilátástalan keserűség árad.

. . . Aki ma még ember, holnap rossz gazember,
Apa a fiával nyíltan szólni nem mer,
mert, hogy az besúgja.

Lányunk asszonyöle, lányunk foltos inge
Mosatlan bánattal telistele hintve, –
vágjik tiszta újra.

Rongyos kedvvel áll be, rongyos asszonysorba
s rongyos ura mellett rongyait, ha unja
lehet tiszti kurva.

Búzánk búval vetjük, búzánk learatjuk,
 Aztán elrabolják véres kezű fattyúk,
 s nem várunk már újra.

Gyom veri fel kertünk, gyom veri fel lelkünk.
 Megbújt jó erőnkkel bé gyávák is lettünk –
 gyávák újra s újra.

De Fehér Ferencnek nemcsak a falusi, hanem a városi életet ábrázoló versei sem derűsebbek. A véres reggeli panorámában például többek között ezt írja:

Álmos tagokkal nyújtózik a város,
 Kő szital a hegyek hajában.
 Zúg-zúg az életfolyam tompán,
 s köröttem utolsót zihál
 sok kiégett
 fiatal
 életvulkán.

. . .
 Alvadt nyugtalanság a vérünk
 s a bérünk
 rossz csókok,
 bonok,
 sorban állás,
 frázisok,
 titkár
 s asszonyunk szakadt inge.

Áthaladsz a hídon.
 Nézd, ott lenn is csak zúgás
 suhog, suhog a folyófodrás
 Hullám hint hűvös üdvöt
 Örök bánatodra,
 Megállsz egy pillanatra.
 Üresen a mélybe nézel.
 Felfordul benned az élet
 s reggelid az ürbe hányod.

Amint a fenti sorok is érzékeltetik, ez a hazug, rendőri rendszer, ez az orwelli világ tárulkozik ki az ekkor írt verseiben, amely olykor a teljes reményvesztéshez vezet, mint például a Nincs kiút? című költeményében is.

Kenyered sincs
 s vígan zabál a
 svercer.
 Elvesz a gyöngye fizetésből
 s fejedre szarvakat rak a
 rendszer.

Üvöltöznek a sápadt
demagógok –
Szabad-számért
elfojtott dühvel
fállákkal az
úrbe' lógok.

Menza,
életstandard. . .
– jó itt minden.
(Szél szaladgál csak
üres beleimben.)

Ezek a versek szakavatott elemzést és értékelést érdemelnek, de az az első olvasásra is nyilvánvaló, hogy mindenképp esztétikai értéket is jelentenek. A metaforák, a költői képek ezt támasztják alá: „Lányunk asszonyöle, lányunk foltos inge / Mosatlan bánattal te-listele hintve”, „Alvadt nyugtalanság a vérünk”.

Az expresszionizmus nyomaival nemigen találkozhatunk a 40-es években a mi vidékünkön, éppen ezért ilyen vonatkozásban is jelenthet felfedezést a Nincs kiút című vers következő expresszív képe: „. . . elfojtott dühvel / fállákkal az / úrbe' lógok.” Ugyancsak szokatlan, új hangot jelent a vers ironikus, cinikus hangvétele: „(Szél szaladgál csak / üres beleimben.)”

Fehér Ferenc ilyen témájú költői világának méreteit nehéz megítélni teljes felkutatásuk, számbavételük és feldolgozásuk nélkül. Van tehát okunk, hogy alapos átértékelésbe fogjanak az irodalomkritikusok. Talán azt is érdemes volna megvizsgálni, hogy a magyarság sorsának, életének súlyos kérdése a 40-es években az egyetemes magyar irodalomban hogyan vannak jelen, s ilyen szempontból Fehér Ferenc költészete milyen értéket képvisel. Ismeretes ugyanis, hogy az egész magyar nyelvterület költői között alig akad, aki közvetlenül a háború után fölemelte volna a szavát a magyarság, de főleg a magyar kisebbség megpróbáltatásai miatt. Ezért ezzel nemcsak a halott költő emlékének tartozunk, hanem önbecsülésünk, saját irodalmi értékeink tudatosítása szempontjából is szükségünk van rá.

Visszatérve a szamizdatkiadványokhoz, meg kell említeni, hogy nemcsak Fehér Ferenc munkáinak egy része maradt kiadatlan. Koncz István például a 70-es évek elején egy kötetnyi verset adott át Tolnai Ottónak megjelentetésre. A Symposium körüli politikai mesterkedések miatt azonban ezek sohasem kerültek kiadásra, sőt azóta nyomuk veszett. Koncz Istvánnak mindezek mellett azonban egy újabb kötetre való költeménye rejtőzködik a szekrény fiókjában.

Már közvetlenül nyomdakész állapotban volt, mégsem jelent meg Tomán László szerkesztésében, a Forum kiadásában tervezett Tükör '71 című antológia. Már a szerzői jogdíjakat is kifizették, az utolsó pillanatban a könyvet mégis betiltották. Ha nem is azonos sorsra jutott Dudás Károly Szakadó című könyve is, de az anyag erős cenzúrálása miatt ugyancsak megvékonyodott, mert a „főellenőr” majd 60 oldalnyit kihúzott a kötetből, természetesen a legérdekesebb, a legerősebb hangú részt.

Az *Üzenet* 1993. január–februári száma (23. évf. 1–2. sz.) csak most közli Zákány Antal 1973-ban írt versét, az Egy lelépő tisztátalanhoz címűt. Húsz évet kellett várni a megjelentetésre, miközben a költő 1987-ben meghalt. A lap, ahova akkoriban a szerző beküldte versét, nem merete megjelentetni.

A *Létünk* legutóbbi, 1993. 1. számában Tomán László Sinkó Ervin meghasonlásai, változásai című írásában leemeli a piedesztálról az ismert alkotót. Elsősorban az író nyelvezetére vonatkozóan vannak kifogásai. „Ahogy ő ír, az összeegyeztethetetlen a magyar stílussal, a magyar mondatszerkesztéssel, a magyar nyelvhelyességgel. Íróról lévén szó, ez árul el róla legtöbbet, s mondja meg – azt hiszem, az etikai, politikai szempontú vizsgálátoknál is jobban – ki volt Sinkó Ervin.” Tomán Lászlónak e Sinkó-tanulmányával kapcsolatban jegyzi meg Herceg János azt a tényt és megállapítást, amely ennek az írásnak is egyik alap gondolata, hogy a háború utáni jugoszláviai magyar irodalom időszaka „kaméleon-kor volt, időnként kisebb-nagyobb megalkuvásokra kényszerítve valamennyiünket” (*Magyar Szó*, Kilitó, 1993. IV. 17.). De főleg a példák további sorolása, hisz ennyiből is érzékelné lehet a kiadatlan munkák felkutatásának, közreadásának és a jugoszláviai magyar irodalom átértékelésének szükségességét. Biztos, hogy ez a „szamizdat”-irodalom jelentős anyagot képez, amelynek feldolgozása más megvilágításban tárja majd fel irodalmunkat. De nemcsak a meg nem jelentetett és utólag feltárt, begyűjtött munkák alapján kellene átértékelnünk irodalmunkat és egész kultúránkat, mert a méltánytalanul agyonhallgatott alkotók száma is jelentős. Végül ideje lenne már a szakmának is kimondani (amit már az irodalmi közvélemény régen tudomásul vett), hogy például Fehér Ferenc és Domonkos István után irodalmunk harmadik generációjának a költészeti csúcsát Sziveri János jelenti, és munkáit egy összegyűjtött kiadványban kellene megjelentetni. Még érthetlenebb Molcer Mátyás teljes mellőzése, hisz a költőnek, műfordítóknak, drámaíróknak még a neve sem került be irodalmunk történetébe, sok más jelentéktlenebb alkotóval szemben. Igaz, Molcer sohasem tartozott a Forum-körhöz, de egyszer már felül kellene emelkedni az irodalomközpontú értékrendszeren. Sajnos, nemcsak irodalmunkra jellemző ez a megkülönböztető elbírálás, hanem az egész kultúránkra is. Almási Gábor, a jugoszláviai magyar képzőművészet nagy örege például sohasem kapott semmilyen elismerést, Forum-, Nagypáti Kukac Péter- vagy esetleg Bodrogyvári Ferenc-díjat, amikor egyesek már kétszer is megkapták. Almási Gábor nem készített Tito, Lenin vagy más politikai motivációjú alkotást, de megmintázta Kosztolányit, Csáthot, Szarvas Gábort, Petőfit, Adyt, József Attilát, Liszt Ferencet, a nem magyarok közül pl. Jovan Jovanović Zmajt, Wagnert, Beethovent és többek közt húsz-egynéhány vajdasági értelmiségit. Viszont ő sem volt soha közel a tűzhöz, inkább visszahúzódott a művészet és az alkotás árnyékába, azt remélve, hogy az igazi értékeket úgyis megőrzi az idő, és megbecsüli a jövő nemzedéke, míg a hamisat belepi a feledés.

Összegezve az elmondottakat, megállapítható, hogy a jugoszláviai magyar szamizdat-irodalomnak a begyűjtése és értékelése elengedhetetlenül szükséges. Ennek alapján esetleg arra is lesz lehetőség, hogy egész kultúránkat egy más értékrendszer fényében vizsgáltsuk meg.

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

REFLEXIÓ ÉS ÖNREFLEXIÓ

P. Nagy István: *Holt idény*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1993

Az az önreflexivitás, a műre, a költészetre s költőjére való utalás, rákérdezés, amely a *Holt idény* verseiben szüntelenül, a legváratlanabb helyzetekben is felmerül, nem ismeretlen P. Nagy István eddigi költészetében sem. Ilyen utalásokat tartalmaztak már az *Alkalmatlan évszak* (1985) költeményei, s ott látjuk őket a *Kőralagút* (1989) szövegeiben is – némi iróniát is megcsendítve. Ez az ironikus alapállás a *Holt idény* verseiben még inkább felerősödik. Az irónia, minthogy itt a vers, a költészet lényegét érinti, a költő pozíciójára utal, egyúttal a költő és művének helyét, helyzetét hivatott kijelölni. S minthogy az irónia pozitív állításaiban is a negatívumot, a degradálódás kisebb-nagyobb fokozatait villantja fel, az általa áthatott versekből láthatóan kirajzolódik az a gondolati ív, amely a költészetbe, a versbe, a „szöveg”-be vetett hitünket maradéktalanul eloszlatja, s „miközben versre vers, és tart a szókaland”, a költőnek a világban betöltött helyét, szerepét is megkérdőjelezi. Cseppet sem problémamentes tehát a költőnek lenni szerepe ebben a költészetben. Ezekkel a gondolatokkal indítja P. Nagy István harmadik kötetének verseit. A versciklusok elé állított Jel, beszéd című költeménye ilyen értelemben szinte programversként olvasható, ahol a költő „birtokosa valaminek”, mégis „kimarad” („ebből is”). „Verset ír. Vagy jegyzetelget.” A *Holt idény* teljes első versciklusa ennek a költői alaphelyzetnek rendelődik alá, egész versszövegek a mű és alkotójának viszonyát feszegetik.

Az önmagára reflektáló mű sem a modern költészetben, sem napjaink prózájában nem új jelenség. P. Nagy István költeményeiben a vers, a szöveg egyrészt a költőjével elválaszthatatlan viszonyt reprezentálja, mely inkább teher, mint kötődés, hiszen költő és műve gyakran elidegenedik egymástól, s a küzdelem során a szöveg olykor szerzője fölé ke-rekedik, s elnyeli („Te nem is létezel. / Csak a szöveg”).

A műre, az alkotásra vonatkozó reflexiók sora a jugoszláviai magyar költőlet kérdései köré rendeződik, ezen belül pedig a saját költői gyakorlat (újfent: ironikus) mérlegelésére irányul. Ezeknek az önmagukba forduló szövegeknek költői hozadéka az első két kötet hasonló eljárásaihoz képest abból a szempontból jelent továbblépést, hogy a műre, az alkotóra való utalások túlnőnek a szerző és vers jelenlétének pusztá regisztrálásán. Különösen a *Kőralagút* szövegei tartalmaztak olyan mechanikus szituációs módozatokat, mint pl. „kezded a verset”, „az a vers is, amelyet / tegnap írtál”, „verset frok” stb. A *Holt idény*

önreflexiói szoros összefüggésben állnak a kötet többi versének fő szövegeivel, zökkenőmentesen simulnak bele abba az egzisztenciális, létmeghatározó gondolatfolyamba, amelynek során a költő önmaga világba vetettségének helyzetét járja körül. Az „élni és túlélni”, a „kibérelt mozdulat” metaforákban jelzett közérzet megfogalmazóivá válnak ezek az önmagukra irányuló versrészek, szövegek is. Annak a determinált állapotnak a megnevezőivé, amikor a cetként tátongó világ „elnyel, felszippant, magából kilök”. Bekebelez és kitaszít.

Az ebből eredő hiány- és bizonytalanságérzet kísért a kötet további költeményeiben is, a Megkettőzött hang és a Holt idény cikluscímek alá sorolt versek szövegeiben is a determináltság- és idegenségérzet hangjai erősödnek fel. A *Köralagút* című előző kötetben P. Nagy ezt a közérzetet a hidegségérzetet árasztó képekkel, metaforákkal mélyítette el. Az „érdes levegő”, a „nyershideg”, a „hideg vizek” szókapcsolatok jelezték e versvilág hőfokát, s az évszakok hatalma a determináló erőt. A *Holt idény* költeményeiben mindez elvontabban van jelen. Az idegenségélmény, még ha a magánélménykörből indul is, általában megfogalmazást kap. A bizonytalanság, a „mindig félúton mindig közben” állapotában csapódik ki, s a hontalanság élményében, amelynek látószögéből a szülőhely is demitizálódik, s nyelve idegenné válik (Szülőhelyére és anyjára emlékezik). A bizonytalanságérzés, a „nincs egy keményre taposott útszalag” érzete egy sor ambivalenciát, feloldhatatlan kettősségeket reuelál. A nyelvi kettősségektől a lírai én megkettőződéséig, önmagával sem azonos voltáig haladva a kötet jó néhány verse erre az ambivalenciára épül. A fenyegetettség és bizonytalanság élménye felettébb felerősödik a háborús jelenünk kiváltotta költeményekben. P. Nagy István szerencsére nem ennek az állapotnak véres-naturalisztikus megfestésén fáradozik. A destruktív történések ebben az élménykörben is közérzetjelzésekké átalánosodnak. „A golyó én vagyok. . . / s én vagyok, akit eltalál, kilő innen / a dördülés. . .” – mondja, majd rímes-igrices-ironikus versben konstatálja: „a világ a körmömre ég” (Körmövers).

A *Holt idény* vershozadéka kiegyensúlyozott képet nyújt P. Nagy István vers- és nyelvkezeléséről. Költeményeiben gyakran a mindennapi, köznyelvihez közel álló beszédhelyzetekből indul ki, majd szörendi inverziókkal és a verssorok rendellenesnek tűnő feltörésével teszi feszesebbé versnyelvét. Néhány hangsúlyosan rímes formában a rím keltette összhangot, harmóniát úgy oldja fel, hogy a vers tartalma, üzenete hol a rezignált elégi-kusság, hol az irónia diszharmóniájával felel erre. A látványosan telt hangzással a hiány felesel, mely végül a rímes vers fitorát csalja elő (Két verébláb. . ., Körmövers, Harmincévesen. . .).

A szerelem fokozatai versciklus összefoglalva jelzi azt az életszeletet, amelyben a lírai én a személyiség határainak keresése közben oltalmat talál. A magánéletkör jelöli azt a biztos pontot, ahonnan a lírai ént szüntelenül kilendülni, majd visszatérni (vagy -vágyni) látjuk. A műanyag kiránduló pohárka, a testhőmérsékletű kávé, a billenő aszaltka képeztek ezeket az otthonosság érzetét keltő tárgyakat, stabil pontokat az előbbi ciklusokban. A szerelem fokozataiban mindez a társ testi közelsége és távolsága-hiánya relációiban fogalmazódik meg. E magánéletkör ugyanakkor a köznapok szövegeit is hangsúlyosabban belopja a versbe. A költemények végkicsengése azonban itt is a bizonyosság-bizonytalanság relációt veti fel, s az ambivalencia révén újra a lírai én kettősségélménye dominál. Ebben a viszonylatrendszerben az idő múlása az egyetlen biztos tény, amely elégius versekben fogalmazódik meg (Átváltozások, Mikor s az előző versciklus Harmincévesen. . . című verse is ide tartozik). „Naponta mérlegeljük az esélyeket” – fogalmazza meg P. Nagy e magánéletszféra alaphelyzetét. Van ebben némi irónia is, de az egész kötet verseit átható higgadt, elégius hang szövegeit is kihalljuk belőle. P. Nagy költői megszólalásának jellemző hangja ez a mindennel bölcsen szembenéző elégi-kusság, s nem véletlen,

hogy előző kötetéből is egy hosszabb költeménynek csupán lírai-elégikus részletét vette át (Nem is hinnéd). De a versnek csak a hangja ilyen líraian elomló. A költő szavai „mélyhűtöttek”, s a dermedtség, melyből szól, már-már „kozmius”.

P. Nagy István verseinek jelzett mozzanataiból építi ki közérzetlíráját, amelyen belül a költő hol önmagára s művére, hol a világra figyel, miközben e kétfelől determinált állapotban, e „lakatlan időben” hontalan marad. A magánélet apró történései, otthonosnak tűnő szigetdarabjai menedéket látszanak nyújtani számára, ám mindez mulékony, megfoghatatlan és szüntelenül változó. Mégis szükséges, hiszen hiányában csak a zilált világ s benne a hangok-beszédek káosza marad (l. Előhívás, avagy egy jelenés töredéke).

Szólni kell még azokról az allúziókról, amelyek e költemények külön rétegét alkotják. P. Nagy a *Köralagútban* költőket idézett meg, költőkhöz címezte verseit. A *Holt idényben* is megtaláljuk ezek ikerverseit. A Vers-keringő W. S.-nek találóan idézi fel Weöres Sándor költészetének játékoságát, szürrealizmusát, ráolvasásszerű szólamait. A Füst Milán! című is nagyszerűen illeszkedik a megidézett költő eszköztárába, s egyszerre fordítja felénk Füst és P. Nagy versvilágát. Mindezeken túl e kötet költeményeiben a versek szövegébe rejtett idézetekkel is találkozunk. Ezek túlnyomórészt a kötet önreflexív fvéhez kapcsolódnak, mintegy alátámasztják a versről való gondolkodást, helyenként pedig egy-egy létállapot megfogalmazásaként vonja őket versébe a költő. Ezek a más költőktől való átvételek nem zavaróak, hiszen az idézetek nem hivalkodóak; diszkréten simulnak a versek kontextusába, találó konzekvenciákként vagy épp ellenpontokként hatnak ott, s helyénvalóak. Annak jelei, hogy a vers kereteinek kitágulása következtében a világ dolgaival folytatott kommunikációba a művekkel vagy szerzőikkel folytatott kommunikáció is beletartozik. Mint ahogyan a kortárs lírában és prózában is tapasztalhatjuk. (Legfeljebb következtetlen jelöléssel szemben s a kötet végére hagyott, az olvasást nehezítő jegyzettel szemben akadhatnak fenntartásaink.)

P. Nagy István intellektuális költészete szép és okos olvasmány e „holt idény”-ben (és azon felül is), amikor itteni irodalmunkat szüntelenül megkérdőjelezzük, s amikor úgy tűnik, a világ külső zajai elnyomják a költői szót.

HARKAI VASS Éva

MEGINT ŐSZ VAN

Brasnyó István: *Szokott-e ősz lenni Paraguayban?* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1992

Utolsó prózai munkáinak megírása és megjelentetése óta – gondolok itt elsősorban *Árvaház* című regényére és *Gyöngyéletünk története* című novelláskötetére – Brasnyó István frői hangvétele, mellyel élményeit közvetíti prózai alkotásaiban, mit sem változott. Egy nagyon szomorú s az embert a végsőkig lehangelő világ képe bontakozik ki előttünk új, *Szokott-e ősz lenni Paraguayban?* című regényében is. Regény- és novellahősei, illetve nem egészen meghatározható figurái, így az alakját és lényegét megannyiszor változtató Árvaházi Fiú vagy említett novelláskötetének vágyak és tettek, ősz és tavasz, tanyasi és urbánus világ között hánykódó szereplői, de új regényének narrátor főhőse is minduntalan és végérvényesen elvágyódik ebből a furcsa történésektől, váratlan eseményektől, ki-vehetetlen jelenségektől, érthetetlen félelmektől terhes világból. Ez a vajdasági magyar (s egyáltalán az egész kelet-európai) irodalmat teljes mértékben átható elvágyódásmotívum a regény domináns jegye. Jelenlétére már a mű kérdő mondatlall kifejezett címe is

utal. Paraguayt ebben a kontextusban nem földrajzi tényként, hanem elvonatkoztatott, asszociációs értelmében kell felfognunk. A dél-amerikai ország itt a vágyakozás célja: ismeretlensége és elérhetetlensége révén egy „más”, vonzó világ jelképe, távolság, mely e világi földhözragadságunkból ragad bennünket messzire. Miként a recenzens megállapítja: „Paraguayról voltaképpen szó sincs a regényben. Egyszerűen egy másik kontinenst jelent, egy „álomvidék»-et, melynek nincsenek se határai, se képessége”.

Brasnyó prózai munkáinak másik állandó jellemzője egy különleges, az emberi lélekben lecsapódó, annak állapotát érzékeltető időjárás-motívum. A cím is ezt sugallja: megint őszi van, végeleáthatatlan tél, tikkasztó-lélekölő nyár. Ilyen körülmények közepette az ember minden vágya és bizonytalan akarata felmorzsolódik az „idő hátán”. Ebben a térségben csak vereség terem. „...egyszermind megverten érkeztünk e helyre, s esetleges távozásunkkal tovább hurcoljuk a vereségünket” – fogalmazza meg az elbeszélő ezen érzés mibenlétét. „Álomköd”, állapítja meg a mű atmoszférájáról a recenzens: „valami átörhertetlen lebegése a létezésnek”. S a „nincs menekvés” állapotához szinte törvényszerűen az elmúlás, a pusztulás, a leromlás élménye párosul, minek tényeit kíméletlen aprólékosággal ábrázolja az író. Itt nemcsak a menekvés, de a lázadás lehetősége is kizárt, a regénynek szinte minden fejezete, szövegegysége, mondata, szava, az elsőtől az utolsóig ezt sugallja, közli velünk már-már önpusztító őszinteséggel. Még a tehetetlen dühkitörés is (Brasnyó regényeiben, novelláiban érthetetlen cselekedetekben nyilvánul ez meg) csak a képzelet szintjére korlátozódik. Ősz és tavasz, vágyak és tettek, képzelet és való közt áthidalhatatlan a szakadék. Nincs esélyünk a győzelemre.

Akár a magam jegyzeteit, akár a könyvről íródott recenziókat, ismertetőket tekintem át, szembetűnő, hogy Brasnyó István *Szokott-e ősz lenni Paraguayban?* című regényéről (s ez vonatkozik korábbi prózai munkáira is) nincsenek olvasmányélményeink, csak asszociációink. Mindamellet, hogy nyelvi megformálása, gazdagsága elbűvöl bennünket, tartalmi vonatkozásainak megértése nehéz feladatnak tűnhet. Azonban a modern intellektuális próza egyik jellemzője épp ez: enigmatikus torlaszok az olvasó előtt, melyeknek megoldása, megfejtése révén juthat csak el a mű lényegéig, s a befogadói-intellektuális élményig.

Brasnyó István *Szokott-e ősz lenni Paraguayban?* című regénye olyan modern alkotás, mely nemcsak a műformálás hagyományos eszközeit, a nagyívú mese kialakításának és a lineáris cselekményvezetésnek a módszerét kerüli el – ami a mai modern próza legjellemzőbb formabontó sajátossága, de a lehető legkevesebb, sőt lehetetlenül kevés fogódzót nyújt a befogadó számára a művel való kapcsolatteremtéshez, megismeréséhez, megértéséhez, befogadásához. Pedig a ma leginkább intellektuálisnak nevezett prózati-
pus teljességéhez, miként való létezéséhez is szükség van az olvasóra: befogadói átélésére, közreműködésére, miáltal beleegyez a mű dekadólásának feltételeibe. A mű belső tartományaiiba csak akkor léphet, ha elfogadja szabályszerűségeit, s ha lehetősége van egy vagy több felfedhető szervező motívum szerint haladni olvasásában. Mindez igen nagy feladatot ró a befogadóra, alkotói hozzáállást követel, de ugyanakkor nagy szabadságot teremt. Probléma csak akkor adódik, amikor az író a modernség, az intellektuális próza fedőneve, fedezéke mögött nem teremt olyan kohéziós erőt, mely egybefogja, művé formálja szövegegységeit, s belső, személyes indítatású élményeiben, mondanivalójában – ha ezt a klasszikus irodalomelméleti fogalmat használjuk – az olvasó nem talál eköztes tudása, valós és intellektuális élményei alapján megfejtethetőt, átélhetőt. Ilyenkor lesz a mű „öntörvényű”, miről elméleteket lehet szerkeszteni, de az igazság csak az, hogy manunkra maradtunk megfejtethetlen enigmáival. Brasnyó István regénye izgalmas, intellektuális kalandokkal kecsegtető, hatalmas, áradó lírai monológ, melyben a külső világ történései redukált formában, tudati átélés alakjában vannak jelen. Azonban egy szét-
hulló, széteső regénykíséret, ha az előbbieken tárgyaltakat vesszük figyelembe. Persze

ez nem jelenti azt, hogy olvashatatlan is. Az olvasók megteremtik a maguk olvasati verzióit, képzelőerejük, s a mű esetleges kitapintható részletei alapján, de áthidalhatatlan szakadék marad mégis az olvasói élmény és az írói szándék között, még akkor is, ha a modern próza jellemző vonása ez: az olvasati többszínűség. És ott vannak Brasnyó korábbi művei, azok átívelő momentumai, a hasznosítható tapasztalatok, a specifikus regényvilágról szerzett korábbi élmények. Am mert kísérletiesen megismétlődnek az új regényben, ki is ábrándíthatják az új élményekre vágyó olvasót.

BENCE Erika

KIRKÉ ÉS EUROSZ SZOLGÁI A BÁCSKAI TÁJON

Topolya mezőváros története (1808–1811). Virág Gábor bevezető tanulmányával és utószavával. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1992

Több szempontból is érdeklődésre számot tartó könyv került a *Topolya mezőváros történetével* az olvasó elé. A cím megtévesztő is lehet, hiszen egy pedánsan időszakokra osztott, hivatalos hangú történeti mű helyett egy zamatos stílusú, szelektív tematikájú, életközelpbe hozott szöveget olvasgathatunk.

Virág Gábor, a szöveg gondozója s a bevezető tanulmány írója így fogalmaz: „A kéziratok mű a történelmi ének kései, elprovinciálizálódott változata; egyrészt a topolyai és európai, elsősorban Napóleon magyarországi »háborúinak« eseményeiről tájékoztat az igazmondás igényével, másrészt – egyes történeteivel – a szórakoztatást szolgálja.”

Az 1808 és 1811 közötti eseményeket felölelő mű szerkezete kettős tagolású. Az első (verses) részben cikkelyekre tagolva adja a fontosnak tartott történéseket, a második (próza formájú) rész a történelmi verses részében előforduló ismeretlen fogalmakat, mitológiai alakokat, történeteket stb. magyarázza.

A kiadvány alapos filológiai apparátusú bevezető tanulmánya tartalmazza a történelmi könyvészet leírását, történetét; a szöveg helyesírására is kitér, stílusát is elemzi – mindezek ellenére egyetlen igazi központi kérdése, problematikája van a szöveggel való foglalkozás minden momentumának; ez a kérdés bukkan elő minden letisztázódó körülmény mögül: ki a topolyai történelmi szerzője?

Virág Gábor kizárásos módszerrel élve, a szöveg felhasználható adatait logikus összefüggésekben szemlélve jut el az egyetlen valószínű feltételezésig, a kántortanító személyig. Természetesen a szöveg provenienciája, szerzőjének származási helye is fontos megfontolandó elem, amelyek tekintetében különböző belső (nyelvezetre, anyanyelvjárásra stb. következtető) és külső (nyelvi anyagon kívüli) kritériumokra támaszkodhat a kutató. Amint az Utószóból megtudjuk, a megdönthetetlennek látszó bizonyíték is tartogathat meglepetést, illetve újabb talányt, hiszen a történelmi és az újonnan felfedezett könyörgő levél kézírása nem azonos. A megfejtést ezúttal is maga a szöveg tartalmazza, melynek körülményeként bemutatása után Virág Gábor kimondja: a történelmi írója André István, aki az akkor alig négy-öt éves Kray Jánosnak szánja művét.

A bevezető tanulmány egyik fontos elemeként ki kell emelnünk a gyöngyöses–dugonicsi vonalon érkező irodalmi hatás „ürügyes kettősség”-nek nevezett alkotói módszerét: a hiteles értesítés mellett ott sorakoznak az antik világ elemei, az irodalmi jártasságról tanúszkodó görög táj rekvizitumai. A hasonlatokban gyakran szerepelnek ilyen elemek, pl. *méreg van a borban, mint Tzirize poharában; Tsábrádi, a Bíró mint egy Demostenes; de a*

bibliai párhuzamok is külön értékét képezik a históriás szemléltetésnek: ilyen például a hét csapásra való utalás egy motívuma: „Meg jedzésre méltó hogy ezen holnapban / Annyi apró béka volt mint Egyiptusban.”

A mű kettős célja egyben stílusát is meghatározza. A tájékoztatás alapvető igénye mellett a szórakoztatás eszközei is folyamatosan előkerülnek. A szerző nagyszerűen ráérez a „curiosus”-okra, amikor a garabonciásokat, táltosokat összefüggésbe hozza az 1811. évi topolyai ítéletidővel, amikor a zsidóság szokásaival, életmódjával foglalkozik; akkor is, amikor a cigányok eredetének rejtélyét feszegeti.

Eppen André István kuriózumai azok, amelyek leginkább illusztrálják az egész verses histórián végighúzódo szemléleti, tematikai, stílusbeli kettősséget, figyelmét ugyanis nemcsak a kútból kiemelkedő sárkány körüli fáma köti le, hanem a „kettős csikó” születésének is nagy jelentőséget tulajdonít.

A fennkölt, avagy hétköznapi témának megfelelően alakul nyelvhasználata is. A földesúri család ünneplését magasztaló már-már dagályos, némileg sztereotip szövegrészeken túl jóval sikerültebbek azok a népfaj-karakterisztikák, ahol humorát, ironizáló tehetségét csillantja meg. Ilyen szöveghelyeken: „Rátzog a Templomban bent Bozse moj=osztak, / Németek a Templom előtt mein Goth=osztak.”

André István nyelvhasználatában jól megférnek egymással a magyar, a német és a szláv nyelvi elemek. Helyenként a szótagszámnak, rímképletnek megfelelően be is építi az idegen kifejezéseket: „Rátzog a Templomban bent Bozse moj=osztak, / Németek a Templom előtt mein Goth=osztak.”

A szerző szívesen él az adott korban már archaizmusnak számító lexikai eszközökkel: *csókkal békülhet, őszitn ellen rajgolózni, rútalmazni, tétül jár, zenebonáskodó parasztok* stb.

A históriában található tájnyelvi elemek gazdag anyagot kínálnak egy rendszeres nyelvjárástörténeti kutatáshoz. Különösen értékes része a könyvnek a „Vocabulum”, az a szójegyzék, amelyben hatvan baranyai szót, kifejezést igyekszik a krónikás az olvasó számára ismert megfelelővel helyettesíteni. Itt a sok érdekes adat mellett az ekkorra már kihaltnak vélt helyragunkra is találunk példát: *Pétsé 'Pécsre' mék*.

Gyakran kerül egymással szembe Andrénál egyazon tartalomnak többféle megközelítésű interpretációja: a téli (pesti) lakosztályába vonuló nagyasszonyt először a búcsúkat járó édesanya motívumával éneklie meg, majd ezután egy köznapi ízű közmondás következik: „Az hol matska nintsen, tzintzog ott az egér.”

Nem állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy a szövegben fellelhető nagyszámú és széles spektrumú ellentét tudatos alkotói munka eredménye (pl. Fontányi esküdt szókincsében a „Párkák ollója”; a sívár tájon süvöltő szelek a szerző szerint „Eolus szolgái”) – irodalmi mintái alapján a kántortanító nyilvánvalóan törekedett, hogy alliterációival, becéző-kicsinyítő képzős szóhalmazásával megfeleljen a „fennkölt stíl”-nek is, ugyanakkor naturalista színezetű, vaskos humora révén a rusztikus, dévaj, populáris költészet felé tendál.

A bevezetőből az is kiderül, hogy ez a verses krónika is maga mögött tudhat néhány lappangó, rejtőzködő évtizedet, ami az ilyen értékes régi szövegeknek egyik legnagyobb veszélye. Itt jegyezzük meg, hogy a 144. lapon levő ötsoros fakszimiléhez hasonlóan szívesen láttunk volna még hasonló oldalakat; a betűhív átírás felelősségteljes, nehéz munkáját azonban így is kellőképpen értékelni tudjuk.

A jelen szövegkiadás tudományos igényű, betűhív átírása kitűnő kutatási lehetőséget biztosít a hely- és művelődéstörténetieken túl mind a nyelv- és nyelvjárástörténeti, mind pedig a stilisztikai és irodalmi szempontú vizsgálódásokhoz.

ÉSZAK-AMERIKA HONFOGLALÓINAK NÉPKÖLTÉSZETÉBŐL

Gyárfás Endre: *Cowboyok, aranyásók, csavargók*. Észak-amerikai népköltészet. Zrínyi Kiadó–Tevan Kiadó, 1992

Gyárfás Endre többéves műfordítói munkájának valamint több hónapos amerikai tanulmányútjának eredményeként jelent meg e gyűjtemény, melyben a szerző ízelítőt ad az észak-amerikai folklór dalaiból és balladáiból. A földrész honfoglalóinak vágyait, örömet, bánatát szóltatják meg a közölt szövegek. Gyárfás csak az angol nyelvű népköltészet verses műfajaiból válogatott, melyek az elmúlt százötven évben keletkeztek. A jobb áttekintés céljából a szövegeket foglalkozási körök szerint csoportosította: Az aranyláz hősei és áldozatai; Katonák; Cowboyok; Favágók; Telepesek, farmerek; Rabszolgák és menekülők; Munkások, napszámosok; Kóborok, kártyások, korhelyek; Gyilkosok és szeretők; Tolvajok, zsványok; Börtönlakók; Hívők és Szerelmeseik.

A XIX. század első felében Amerika felkínálta addig lakatlan vidékeit az európaiaknak és ázsiaiaknak. Az Újvilág új életkörülményekkel kecsegtetett, különösen a nagy kaliforniai aranyláz idején (1848–49-ben). A gyors, mesés meggazdagodás azonban nem mosolygott mindenkire. Az aranyásók népköltészetében is a szomorú hang a legerősebb, a legművészebb:

„Teltek-múltak a hónapok, / s ki aranyért epedt, / már visszafordult, átkozván / a hazug híreket” (Negyvenkilenc bolondjai). De azok helyzete sem sokkal jobb, akikre rámosolygott a szerencse: „Sok éve már, hogy idevándoroltam / aranyat lelni sziklában, homokban. / »Kívívtam« mégis, hogy szegény maradjak, / Bányász vagyok, / kopott bányász a csillogó aranyak” (Tettes bányász).

Az aranyláz százezrekekkel növelte meg a nyugati vidékek népességét, megnyílt tehát az új lehetőség: texasi marhával táplálni az új jövevényeket. A jószágnak pásztor kellett (cowboy). Eleinte spanyolok, majd indiánok és félvérek hajtották a gulyákat egyik legelőről a másikra. A több hónapos legeltetések legizgalmasabb eseményei a folyóátkelések voltak. A cowboyok az éjszakai őrsegen a mi krónikás énekeinkhez hasonló kántált verszetekben sorolták elő az út izgalmas részeit. A cowboy élete „sivár és fekete”, mert „a csordát tereli hajnaltól estelig”. Naphosszat a nyeregben ültek, és a jövő sem kecsegtetett szebb étellel: „Sorsom a csordát hajtani, / késő vénségemig.”

Észak-Amerika arculatának kialakításában óriási szerepük volt a favágóknak, hiszen a hagyományokhoz híven fával építkeztek. A favágók nem remélhették, hogy gyorsan meggazdagodnak, de ez a munka rendszeres és biztos megélhetést jelentett. Veszély azonban itt is volt, különösen a tavaszi fausztatásnál, ha torlaszt kellett szétbontani (A Gerry-szirti torlasz). A tragikusan elhunyt favágó fizetését a „magukéval tetézve meg” – ahogyan a ballada megéneklé –, adták át a családnak. A favágó élete „fától fáig lendül”.

A telepesek, farmerek nehéz életéről vall A vén telepes című dal: „Az országot végig bejártam, / fűrészstem, hol van arany. / Kotorásztam a föld gyomrában, / s maradtam va-gyontalan.”

Külön színfoltjai a gyűjteménynek a rabszolgák és menekülők sorsát megéneklő dalok, balladák. 1662-ben nyilvánítja a törvény a néger munkásokat és családokat rabszolgává. Az állati sorban élő rabszolgák fájdalma nagy: „Öreg méhnek a lép a gondja, / Ifjú méhnek a méz. / Feketéknek a kapálás jut. / Fehéréknek a pénz.”

Vallásos népköltészetükről a Hívők című fejezet szövegeiben olvashatunk. Irónia és öngyűny, bűnbánat és dac keveredik az inkább szenvedélyes, mint beletörődő siralmakban.

A szerelmi vagy szerelemmel kapcsolatos dalok, románcok, balladák többségében a hűség áll a központi helyen. A Nyugatra vándorolt emberek érzélemlárában a hűség volt leginkább próbára téve, hiszen szerelmeseik vagy otthon maradtak a keleti vidéken, vagy Európában. Szép példája az igaz szerelemnek a kis indián lány, Mohee esete, aki boldogan él sátrában az európai férfival, de az visszatér az Óvilágban hagyott kedveséhez. Amikor azonban látja, hogy „a kis Mohee-hoz senki, senki nem fogható”, otthagyja hűtlen kedvesét, és visszatér a kis indián lányhoz.

Az Ó jaj, ó jaj nekem! című dal ismeretlen szerzője tömören foglalja össze a szerelemről alkotott véleményét: „... de szép a szerelem, / míg frissnek érzed, fiatalnak! / Amint öregszik, csak hidegszik / s ellillan, mint az esti harmat.”

A gyűjtemény népdalaiban, balladáiban gyakran európai motívumra ismerünk, de ezek az Újvilágban sajátosan amerikaiakká váltak. Elvesztették például természetfeletti elemeiket, melyek itthon bizonyos hiedelmekhez kötődtek. A vegyes származású, különféle vallású amerikai közösségekben az európai babonák nem éltek tovább. Új témákkal is találkozunk a bemutatott népköltészetben: a természeti csapásokat: földrengést, árvizet, homokvihart, folyami és vasúti katasztrófát énekelnek meg a nép költői. Az emberek egymás közti konfliktusai mellett tehát megjelennek az ember és természet gyakran halálos végű összecsapásai is. Az így keletkezett dalokat, balladákat vándorénekesek vagy egy-egy kocsmá szerződötett mulattatói adták elő bendzsókísérettel. Gyárfás Endre az észak-amerikai népköltészetből magyar nyelven elsőként adja közre e gyűjteményt, mely maradandó élményt nyújt az olvasónak.

SÁRVÁRI V. Zsuzsa

S Z Í N H Á Z

PATAKI LÁSZLÓRÓL*

Számomra, s ebben a véleményemben semmiképpen sem vagyok, lehetek egyedül, Pataki László a jugoszláviai magyar színház utóbbi, majd fél évszázadának legmarkánsabb színházi egyénisége. Sajátos jegyeket mutató művészete és számos jelentős, emlékezetes szerepe tették egyedülálló, nagy formátumú színészé, jouvet-i értelemben vett színházi emberré, akinek csak egy mestersége van – a színháztás.

Pataki László erre a pályára, amely Molière szavai szerint „teljes embert követel”, hivatásos színésznek a szabadkai Magyar Népszínház – ahogy akkor hívták a későbbi, mai Narodno pozorište–Népszínházat – első bemutatójától, 1945. október 29-étől tekinthető, amikor von Weingerade német vezérkari tisztet játszotta a maga rendezte színház-avató előadásban, a filmtéoretikusként, mint drámaíróként ismertebb Balázs Béla partizán tárgyú drámájában, a *Boszorkánytáncban*. Erről az alakításról írta az egyik helyi lap, a *Hrvatska riječ* kritikusa, G. K.: „jellembábrázoló játéka komoly tehetségre utal, s jelzi, hogy nagyon is fejlődőképes színész”. És a kritikusnak igaza volt, lám, olykor a kritikusoknak is igazuk lehet.

A *Boszorkánytánc*tól napjainkig, mert noha Pataki László néhány éve nem lépett színpadra, ma is számon tartott színész, számomra, egyéni időszámításom szerint Pataki

* Elhangzott a Vajdasági Színházi Múzeum Színészportrék című sorozatának Pataki László-est-jén május 5-én

László színészetének két korszaka van: 1945-től 1963-ig és 1963-tól máig. A korszakhatár részben teljesen szubjektív, részben azonban színháztörténetileg indokolt. Szubjektív, mert az emlékezetemben megőrzött, fennmaradt első Pataki-alakítás, vitéz Urban Oliver Miroslav Krleža *Lédájában*, ehhez az évhez kötődik. Ez a kivételes színházi élmény azonban színháztörténeti esemény is volt, nyilván nem véletlenül esik egybe a magyar társulat ekkortáji formálódó, érlelődő korszerű műsorpolitikájának, modern játéktípusának kezdetével, amelyet Pataki László mellett a körünkben is jelen levő Virág Mihály rendező és a már sajnos több éve halott, remek direktor, Dévics Imre jegyzett, s természetesen a társulat, amely ekkor az ország egyik legkomplettebb, legjobb együttese volt, Petrik Pál díszlettervezővel s olyan kiváló színészpátnerekkel, mint Romhányi Ibi, az itt levő Fejes György és Karna Margit, továbbá Szilágyi László, Tóth Éva, Heck Paula, a Szabó házaspár, Versegi József s a többiek, akikhez fokozatosan felzárkóztak az évek során a fiatalok.

Tudom, utánanézem, mi volt műsoron Szabadkán 1963 előtt, olvastam, mit írtak a kritikusok a színház kezdeti realista korszakáról és az ötvenes évek közepétől ezt felváltó szórakoztatóbb jellegűvé változott műsorról, és ezen belül a Pataki-alakításokról és a szám szerint szinte ugyanannyi Pataki-rendezésről. Tudom, hogy von Weingerade után többek között Pataki László volt Goldoni hazugja – „Leilo szerepét az előadás teljes egészében sikerrel és tisztelettel parancsoló színvonalon játszotta színészi tehetségével Pataki, írta az akkori helyi horvát lap, uralta a színpadot” –, tudom, hogy játszotta Molnár Ferenc Amerikában is sikert aratott peremvárosi vagányát, Liliomot, akihez, bár kívánja, nem illik az érzelmesség, hogy játszotta a *Lúdas Matyi* című népi játék rettegett földesurát, Döbrögit, akit elvett lúdjaiért háromszor ver meg a leleményes legényke, ő volt *A sevillai borbély* Almaviva grófja, kit Figaró, a furfangos borbély segít boldogságához, ő Manders tiszteletes, Ibven *Kísérletek*ének gyáva, kéterkölcös papja, Pataki László volt a címszereplője a *Volponének* és a *Kir Janjának*, ő Marko Barić, Milan Begović *Ki a harmadik?* című szerelmi történetének főszereplője, s ő Leone Glembay, Miroslav Krleža nagypolgári családtrilógiájából, melynek Pataki által megformált változatáról a merev szemléletű kritika, amely a betegesen dekadensnek mondott alak teljes elítélését kérte számon, azt is kénytelen volt megállapítani: „Pataki László Leonéja nagyszerű alakítás”, tudom, hogy ő fogalmazta magyar színpadra Shaw különc professzorát, Higginset, akit Pataki nélkül itt színpadra sem lehetett volna vinni, ő játszotta az *Éjjeli menedékhely* hitvesztett Színészét, s még megannyi szerepet, miközben minden második-harmadik előadást ő rendezte, másfél évre átruccant Zomborba magyar társulatot vezetni, és olykor Topolyán is vállalt rendezést.

Minderről vannak ismereteim, de igazi Pataki-emlékeim 1963-tól vannak, a Glembay-trilógiát záró, komédiába forduló *Lédában* látott, az egykori pétervári osztrák–magyar cs. és kir. követségi tanácsos, később parkett-táncos és steward s végül képzőművészeti kritikussá lett Urban Oliverral történt találkozás óta. Attól a szereptől, amivel a Sterija Játékokon is bemutatkozhatott, mégpedig cseppet sem gyengébb változatban, mint az akkor már országos hírnék ismert, tartott Relja Bašić, aki ugyanabban az évben játszotta az újvidéki fesztiválon ezt a szerepet. Pataki László alakításától, melyről a *Borba* kritikusa azt írta, hogy a színész „virtuóz színpadi technikája lehetővé tette az összetett szerep minden vonásának decens ábrázolását”, Vukovics Géza a *Magyar Szóban* pedig az alakítás hitelességét dicsérte, ettől a színészi remekléstől kivételes nagy szerepek és alakítások sora indul, felsorolni is elegendő, hogy beleszédüljünk. Mondjam? Persze, hogy mondom, azért vagyunk itt. Bicska Maxi, ifj. James Tyrone, Don Zane, Lucifer, Zsigmond császár, Dundo Maroje, Bánk bán, Barnabás, Chaerea, James Tyrone, Romulus császár, Don Quijote, Jób, Shannon, Trigorin, Azdak, Szerebrjakov professzor, Lőrinc

barát, Iván, a Rettentő, Tartuffe. . . Elég? Legyen, még ha a vígjátéki szerepeket s a kisebb feladatokat nem is említjük.

Legkönnyebb lenne most sorra venni ezeket a szerepeket, s mindegyikről szólni, vagy úgy, hogy saját emlékeimet idézzem, vagy úgy, hogy kritikákból idézek. Ehelyett inkább azzal próbálok, hogy összefoglalóan jellemezzem a Pataki-féle színjátszást, szerepformálást.

Mindannyian ismerjük a színészparadoxon fogalmát, jelenséget. Ez a Diderot-tól származó kifejezés, amely szinte sloganné vált, eredetileg azt jelentette, hogy a színész olyan ambivalens lény, aki miközben azonos szerepével, ellenőrzi is a szerep cselekvéseit, gesztusait, egyszerre van a szerepen belül és a szerepen kívül, idővel és színjátszással kapcsolatos bármilyen ellentmondás megnevezésére, jellemzésére használatossá vált. Értjük rajta, hogy a színész estéről estére kettős drámát él át, azt, amelynek a szerep alakítójaként részese, s azt, amelyet ő vív a közönséggel művészete elfogadtatása érdekében. Hogy a színésznek, míg egy szerepe műsoron van, a hosszútávfutó módjára kell beosztania erejét, ugyanakkor pedig estéről estére elég, mintha másnap, tizedik vagy századik nap nem kellene ugyanazt a kört futnia. És természetesen az is a színészi lét paradoxona, hogy a színésznek egyszerre kell idomulnia szerepéhez és ezt a szerepet saját egyéniségéhez kell törni. Vagyis ahogy a színész formálja a szerepet, szerepeit, ugyanúgy formálják a szerepek is a színészt. Láttuk, milyen szerepeket játszott többek között Pataki László. Milyenné tették őt ezek a szerepek? Nem tudom. Illetve azt tudom, hogy milyen ember Pataki. Kellemes, de tud kellemetlen is lenni, kommunikatív, de olykor zárkózott, olyan, akivel jó együtt lenni, s olyan, akit olykor jó elkerülni. Szerepei hatására ilyen? Nem tudom. Talán. De azt tudom, hogy szerepeiben Pataki László rendre ezek ellentmondásait mutatja meg. A császárbán a komédiást, a lelkészben a segítőkészséget és a pusztító erőt is, a fősvényben a káros szenvedély mellett az esendőséget, a ravasz ellenszenvenességében a rokonszenvet kiváltó vonásokat is, a rablóvezérben, a vagányban a melegszívút, a jólelkűt is, az igazságtalanul szenvedőben az igazságban hívót, a meggyőző szavúban a hamis-ságot, a hatalom emberében a halandót, a komédiásban a szenvedőt, a szenvedőben a ripacsot, a szellem emberében a kisszerűséget is, a bohócban a hóhért is, a szemtelenben az alázatost is. Tovább nem sorolom, holott tehetném, hiszen ezek az egy emberben megbújó ellentmondások nem az elmélet kitalálta kettősségek, hanem Pataki szerepeinek ellentmondásai, amiket ő tehetségével megmutat, ábrázol. A Pataki-szerepek gazdag galériájában nincs egyetlen egysíkú szerep, ember sem. Mind élnek, mind valódiak, mert ellentmondásokból vannak szöve. Ezért írhattam Tóth Ferenc *Jób* című drámájának címszerepe láttán: „Jelmeze, maszkja ellenére Pataki nem a bibliai Jób, hanem kortársunk, ismerősünk, mi magunk.” De mondhatnánk ezt Pataki László felsorolt szerepeinek bármelyikére. Mindben egyszerre nyújtja át, tárja elénk a szerepet és önmagát. S még valamit. Azt is megmutatja, milyenek vagyunk mi.

Abban a kegyetlen alkuban, amit a színész kénytelen kötni az idővel, hogy művészete csak addig él, amíg ő jelen van, előttünk áll, játszik, ezt a hármasságot nyújtja: a szerep valóságát, saját magát és a mi tükörképünket, akik őt nézik.

Ezért nagy színész. Kivételes tehetség.

GEROLD László

JÓ REGGELT, URAM!

PATAKI LÁSZLÓ

Lásd, Uram,
 íme, felébredtem.
 Egy nyugodt éjjel álma
 úszik már mögöttem
 a semmibe.

Ez a reggel is a „majd megszokom” csendje:
 hőmérők,
 tabletták
 fegyelmezett rendje.
 Egy-két orvosi szó, sztetoszkóp a mellre:
 „Mélyet sóhajtani” . . .
 „Fejet félre, félre” . . .
 „Igen.”
 „Jól van.”
 „És most lefeküdni!!!”
 „Tessék csak pihenni, pihenni, pihenni. . .”

És Te, Uram?
 Mint volt ébredésed?
 Hogy telnek napjaid?
 Sok a gondod, félek!
 Kiket teremtetél
 – emlékeztetnélek –
 mint éhen fagyott ember,
 asszony, állat, gyermek,
 most mind-mind feléd – Uram,
 holtan menetelnek.

Vagy Te egyáltalán?
 Létezel igazán?
 Nem úgy szakállasan,
 trónuson képzelem,
 hanem – mondjuk – SZELLEM!?!?
 Mondjuk hogy. . . VALAMI,
 ami mindeneknek ÁLLJT tud paráncsolni!

Nem unod még
 – mondd csak –
 az üszkös falakat,
 a kiömlött sok vért,
 a tömegsfrokat?
 Görcsbe gyűrött asszonyt,
 nagyanát, gyermekét,
 ki már érintetlen átkozza életét?
 A felakasztott kutyát,
 mellette a gazdát,
 ki szája helyett tátja

vágott torkát?
Talán Téged hívott,
vagy éppen átkozott,
neki a háború
piszkos halált hozott!

Parancsolj „Á L L J T !”, Uram,
vagy te, „NAGY VALAMI”,
az „EMBER”-nek hogy szűnjön
több vért már ontani,
rombolni, tombolni
esztelen vakságban,
porig szégyenülve
EMBER mivoltában!

Lásd, én még megvagyok
és-tán-boldog vagyok,
mert élek még, lélegzem,
s két lábon ballagok.
Szobámban meleg van,
épek az ablakok,
a köd is felszállott már,
a nap is vígan ragyog.

Előttem békeség,
(ötödik emelet!)
tarka, törpe házak,
máskálók emberek,
füstölög sok kémény,
valamit tán főznek,
fürdővíz melegszik
pelyhes csecsemőnek. . .
Ilyen kevés kell csak
és ez már – Uram – BÉKE!
Kicsiny magva ugyan,
de felnőhet az égre!

Tápláld, Uram, öntözd
könnyek eszejével
mit érte hullajtunk most:
terjedjen csak széjjel.
Szorgos, gondos kezed
szóktesse magasba,
felhők fölé,
égig,
és még magasabbra,
szívós kitartással
ne is gondolj másra:
hozz már végre békét
e megkínzott országra!

*Szabadka, 1993. III. 13.
(Városi Közkórház)*

Pataki László festménye
(Vicai Lajos felvétele)

KÉPZŐMŰVÉSZET

PLAKÁTTÖRTÉNET

A Stojkov Nyomda harminc éve – Kortárs Képzőművészeti Galéria, Újvidék

Valamikor a hetvenes évek végén albérleti szobáink falait jobb híján plakátokkal borítottuk be a mindenkori házinénik legnagyobb bánatára. Az áhított falragaszokhoz többnyire úgy jutottunk, hogy „társítottuk” a munkánkat a városi közművek illetékes dolgozóival, s néhány tucat plakát kiragasztásának átvállalása után vihetjük a fizetségül kapott vadonatúj, még festékszagú lapot. A legkeresettebb plakátok már akkor is azok voltak, amelyek sarkában ott lapult a Sítóstampa Stojkov szignatúra. Nyilván nem volt ez véletlen, hisz a Stojkov Nyomda köré már akkoriban is legjobb képzőművészeink, grafikai formatervezőink tömörültek. Ezt támasztja alá az a kiállítás is, amely ezekben a napokban látható Újvidéken, s amely révén az utcaképet és az egykori sivár albérleti szobák arculatát formáló plakátok kiállítási tárgyakká magasztosultak, s a pillanatnyi nyilvánosságra szánt plakát múzeumi „állandósággá” vált a székváros legelőkelőbb galériájában.

Plakáttörténet ez a javából, ám ebből a történetből kirajzolódnak nemcsak a minden-

Plakáttörténet ez a javából, ám ebből a történetből kirajzolódnak nemcsak a mindenkori esemény-, gazdaság- és művelődéstörténeti tények, hanem a mindenkori művelődési igények, a műveltségi fok, a közízlés is. Ha összevetjük, mondjuk, a nyolcvanas években a Stojkov Nyomdában készült Baráth-, Dobanovački-, Ševo-, Nedeljковиć-plakátokat a közelmúlt utcaképfornáló falragaszaival (különös tekintettel a tavalyi választásokra készült, a jó ízlést nemegyszer széles ívben elkerülő produkciókra), elképesztő ízlésromlásnak lehetünk tanúi. Ezt azonban talán máshol és máskor kell elmondani, az ízlés amúgy is igen kényes tartomány. Akinek van, azért büszke rá, akinek nincs, azért, mert azt hiszi, hogy van. Tény azonban, hogy a plakát kifejezi a kort, a világot, amelyben élünk, s noha bizonyos produkciók reklámozására készül, mindenkor alkalmas arra is, hogy az adott kultúrát összegezze. Ezt művelték igen magas színvonalon azok az alkotók is, akiknek Stojkovék révén alkalmuk nyílt próbát tenni ezzel a műfajjal.

A nyomda köré csoportosuló grafikusok szinte mindegyike ikonográfiailag sok szállal kötődik a képzőművészet több száz éves hagyományaihoz, megjelenésük aligha érthető meg egyfelől az alkalmazott grafika funkcióváltásának ismerete, másfelől a képzőművészet belső fejlődésének figyelembevétele nélkül. És mégis, vérbeli plakátok azok, amik innen kikerültek, a nyolcvanas évek újvidéki utcáinak legfigyelemreméltóbb falragaszai, amelyek, méltán állíthatjuk, divatot, majd néhány évvel később a divaton túlmutatóan iskolát teremtettek, és egy egész sor fiatal grafikust vonzottak a plakát műfaja felé, akiknek nem kis feladatot jelentett, de jelent ma is, túlszárnyalni a Baráth-plakátok epigrammaszerű tömörségét vagy a Dobanovački-plakátok pazar formagazdagságát. Stojkovék vállalkozása révén olyan alkotók léptek színre, akik a modern városi kultúra színeit, dinamizmusát, aktualitások iránti érzékenységét, valamint a modern művészeti fejlődés stílustörekvéseit visszaoltották a hetvenes évektől kezdődően plakátművészetünkbe. S akik a plakát létrejöttét feltételező pillanatnyi aktualitást át tudták változtatni általános esztétikai érvényre. A Stojkov Nyomda nevével fémjelzett, elsősorban kulturális plakátok voltak jó ideig az egyetlenek, amelyek az igénytelen és bátortalan egyéb hirdetésekkel szemben megengedtek maguknak némi kísérletező hangot, a műfaj sikeréhez nélkülözhetetlen könnyedséget, jó értelemben vett hatáskeltést. Így történhetett meg, hogy a hetvenes-nyolcvanas években leginkább az innen kikerülő kulturális plakátok tudtak a szűkségből erényt kovácsolni, esszenciális módon, magas művészi színvonalon megvalósítani mindazt a lehetőséget, amely más, kedvezőbb gazdasági keretek között reklámtervezők egész hadának adott volna kenyeret, formálta volna az utcaképet és emelte volna egyre magasabb szintre a fogyasztási kultúrát. De a kedvező gazdasági háttérrel itt mindig bajok voltak. S ha ez már a nyolcvanas években így volt, hatványozottan érvényes napjainkban, amikor már nemcsak a reklámozásra, népszerűsítésre szánt produkciónak vagyunk híján, de legjobb grafikusaink, plakáttervezőink egész sorát is nélkülöznünk kell. Ez a kiállítás nemcsak azt mutatta fel, hogy mit tud a vállalkozó-mecénás és az alkotó, ha közös hullámhosszra hangolódik, de e plakátokat nézve nagy pontossággal fel tudjuk idézni gazdaságunk, kultúránk, művészetünk, egész elmúlt három évtizedes életünk hullámvölgyeit, fényes pillanatait és immáron végérvényessé vált mélypontját is. Ezért nem is tudok szabadulni ezeket a plakátokat nézve attól a gondolattól, hogy ez a kiállítás egy befejezett, lezárt időszakot tár elénk, s majd egy jövőben megrendezendő, átfogó, talán éppen plakátkiállításnak kell majd választ adnia arra, amit itt most nemcsak az alkalmazott grafika művelői nem tudnak: hová és hogyan tovább?

KRÓNIKA

ÁTADTÁK A HÍD- ÉS A FORUM-DÍJAT
– Az Újvidéki Színház kistermében április 24-én átadták Kalapis Zoltánnak a Híd Irodalmi Díjat, Szombathy Bálintnak pedig a Forum Képzőművészeti Díjat. Az ünnepségen Halasi Rózsa, a Forum-ház igazgatóbizottságának elnöke üdvözölte a közönséget, majd Bordás Győző, a kiadó főszerkesztője beszélt a díjak jelentőségéről. Kalapis Zoltán munkásságát Bányai János méltatta:

A XVIII. századi szótáríró és nyomdász Takáts Rafael Ferenc-rendi barát Kalapis Zoltán *Beitők és képek* című könyvének egyik jelentős hőse. A másik ifjú Oldal István, a becskerekai fényíró. Takáts Rafael, aki a bánáti Padén létesített nyomdát több mint két évszázaddal ezelőtt, „A Nemzetnek Anya nyelvét rendbe szedni” igyekezett, hogy a „Nemzetnek elméje” ne maradjon „homályban”, se „szíve vadságban”, se „törvénye zavarban”. Ez volt életének célja, erre áldozta napjait és tehetségét. A múlt századi Oldal István Becskereket és környékét örököltette meg a fényképezet mesterségének és művészetének egyik legfontosabb hazai kezdeményezőjeként. Évtizedeken át fényképezte Becskerek polgárait, házait és a környék falvait, mégpedig nem pusztán a megörökítés szándékával, hanem alig rejtett művészi, alkotói küldetésének tudatában.

Takáts Rafael és Oldal István joggal tekinthető Kalapis Zoltán munkásságában példaértékű vagy akár modellszerű hősnek, mert bennük ismerhetjük fel a szerző (Kalapis Zoltán) tö-

rekvéseinek, fáradhatatlan munkálkodásának mintáit. A két történelmi hős életrajzából a múlt, közös múltunk bukkan fel az eltelt és örökösen a feledés veszedelmét hordozó idő homályából, munkáik pedig, néhány kinyomtatott és kéziratban maradt szótár, illetve egy sor embert és korát dokumentáló fénykép, azt jelzik számunkra, hogy ennek a vidéknek, szűkebb pátriánknek, ahogyan mondani szokás, vannak maradandó értékei, amelyek egy része ugyan feltárára vár még, de másik része már elénk került, mégpedig éppen Kalapis Zoltán kutatásainak köszönhetően.

Munkáit Kalapis Zoltán művelődéstörténeti írásoknak nevezi. Szerény műfaji meghatározás, de tartalmas nagyon. A művelődéstörténet a tudomány különös területe. Jelentőségét gyakran vitatják el, mert – úgymond – bizonytalanok a határai, hiszen nehéz megmondani, mi tartozik illetékességébe, és még nehezebb megmondani, mi nem vehető művelődéstörténetnek. Ezért erre a tudományra leginkább azt bízzák, amit nemesebbnek vélt társtudományai, amilyen az irodalomtörténet például, nem végeznek el. Így menthetetlenül szűkre szabják vagy esetlegessé teszik feladatait és tartalmát is. Holott a művelődéstörténet sokkal nagyobb és összetettebb feladatot tudhat a magáénak. Leginkább azt, hogy a nemzetet vagy valamely térség évszázadokon át kitermelt (és létesített) értékeit tárja fel, őrizze meg és értékelje az egyéni és a közösségi – kulturális – önismeret keretében.

Nemrégiben arról beszéltem egy másik könyvről szólva, hogy a kisebbségi ember önbi-

zalmát múltjának elvitatásával lehet leginkább megingatni. Űzik is ezt a „meginatást” sokan mostanában. A hagyomány, a múlt ismerete éppen olyan megkülönböztető jegye az egyének és a közösségnek, mint a nyelv. A hagyomány őrzi meg számunkra a világban való eligazodás, az önismeret, a világkép tudattartalmait. A művelődéstörténet pedig a hagyomány fenntartásának egyik különösen fontos szaktudománya.

Kalapis Zoltán ebben a tudományban dolgozik. Az ő írásai, szóljanak akár a nevezetes Bartók család történetéről, iskolák alapításáról és fenntartásáról, festőkről és fényképészekről, betűt rovó és betűt szedő tudós férfiakról, lapalapítókról és újságokról, mondom, az ő írásai, bámerre fordul is szerzőjük kutatói érdeklődése, a hagyomány megőrzésének, a múlt megvilágításának, az életrajz kibogozásának, az értékek feltárásának szándékával születnek. S ekközben az olvasmányosság vonzóbb kritérium szerzőnk számára, mint a túl akkurátus tudományosság. Kalapis Zoltán – képletesen szólva – az újságnak ír, nem a tudós akadémiának. Ezért terjedhetnek az ő gondolatai szélesebb körben is.

A tényeket tiszteli elsősorban, legnagyobb örömet számára a tények forrásvidékének felfedezése jelenti, leginkább pedig az, ha az adott jelenség, a tény és az adat többszintű, rétegzett, s ezek a rétegek feltárhatók, mégpedig újabb adatok és tények kikutatásával. Mert egy múltból származó életrajzi adat vagy kulturisztóriai tény egyrészt az emberi élet dokumentuma, miként a szótár a padéi Takáts Rafael életének része, és miként a becskerei tájfüte vagy családi felvétel Oldal István életrajzáának eseménye, de ezzel együtt a kor dokumentuma is, amelyből kiolvashatók a helyi körülmények és adottságok, de kiolvashatók a nagyobb, a globálisabb történelmi és művelődési összefüggések is. Így lehet egy-egy szóértelmezésből, egy-egy esemény dokumentált leírásából a történelem, a szociológia, a kulturális világkép egész rétegzett gazdagságát a múlt homályából felhozni és az elmúlástól megmenteni. Kalapis Zoltán éppen ezt teszi: feltár és leír, és amit feltárt meg leír, szélesebb összefüggések hálózatába helyezi.

A bizottság a Híd-díj odaítélésével Kalapis Zoltán *Betűk és képek* című könyvét tüntette ki, de egyúttal a szerző művelődéstörténeti mun-

kásságát is jutalmazta, ugyanakkor – szerény lehetőségeihez mérten – a művelődéstörténet szakmáját emelte más történeti és művelődési tudományok sorába.

BÁNYAI János

Kalapis Zoltán a következőképpen köszönte meg az elismerést:

Fontos, személyes jellegű bejelentésem van a tisztelt közönségnek: három súlyos szív- és érműtét és négyhavi kényszerszünet után ezen a héten leírtam az első sorokat, lepötyögtettem a napi 1,5–2 gépelt oldalnyi penzumomat. Más-képpen mondvá, Márai gondolatmenetével élve, a vénülő gyöngyhalász, ha nem is olyan fűgén, mint korábban, újra leszállt a tenger fenekére, tempósan szedetgni kezdte, s gyakorlott modulattal átlalvetőjébe helyezte a meleg tengerek ajándékát, a szárnyaskagylókat. Sajnos, mint később kiderült, egyikben sem termett még egy borsónyi nagyságú gyöngyszem sem. Megtörténik elég gyakran, hogy a búvárt nem kíséri a szerencse. Sebak, a kagyló belső rétegét is fel tudják majd használni a mesterek, lesz belőle gyöngyháznyelű kisbicska, kirakott szelence vagy tucatszámra ingomb. . .

Nem untatom tovább hallgatóimat vallo-másszerű közléseimmel, feltehetően most valami mást várnak tőlem. Csak találgathatom, hogy mit, de alighanem mindenkit ki fogok ábrándítani konvencionális soraimmal. Én a Híd-díjat nem várt ajándékként könyveltem el 65. születésnapomra, és gyógyírként tényleges s nem átvitt értelemben vett sebeimre, de persze mindenekelött elismerésként, szatiszfakció-ként, ösztönzésként. Most még csak annyi telik belőlem, hogy megköszönjem a zsűri figyelmét, s egy kicsit bátorságát is, hogy a legtekintélyesebb, az eredendően szépirodalmi díjat egy olyan szerzőnek ítélte, akinek a szépirodalom nem kifejezetten a kenyere. Hálás vagyok a magyar államnak is, hogy lehetővé tette kötetem, illetve köteteink megjelentetését, amely nekem, hadd mondjam el ezt is, nem tartalék honom, ahogy manapság egyesek epésen fogalmaznak, hanem egyik kedves hazám a másik mellett. Örömet meg szeretném osztani azokkal is, akik közvetlenül részt vettek művecském előállításában: a fotóriporter Németh Mátyással, a „társszerzőmmel”, a szerkesztő

Tomán Lászlóval, civakodótársammal, a műszaki és képszerkesztő Maurits Ferenczel, aki olyan könyvet adott a potenciális olvasónak, amelyet tartalmától függetlenül is érdemes kézbe venni.

Az ímént a megosztani kívánt örömről szóltam, pedig manapság a kérdés inkább az, hogy ebben a bolond világban egyáltalán lehetséges-e még a zavartalan öröm, a háborítatlan ünneplés, lehetünk-e derűsek úgy istenigazában, kellemesen érezhetjük-e magunkat mint emberek s mint honpolgárok.

Nekem is most – ha szabad így mondanom: pályafutásom csúcán, a reflektorok fényében – boldognak kellene lennem, de sajnos ez sem lehet felhőtlen. Ha kitekintek a falakon kívül, máris szorongás fog el, a kiszolgáltatottság és a bizonytalanság érzete ejt hatalmába. Távlatlanságunk, egzisztenciális nyomorunk csak további sötét gondolatokat szül, így azt a felismerést is, hogy sorsunk még rosszabbra is fordulhat, ha csoda nem történik.

Mi, magyarok, úgy gondolom, szenvedő részesei vagyunk a délszláv népek véres konfliktusának, félrehúzódsunkat mély gyanakvással mustrálják, de nem jártunk volna jobban akkor sem, ha az egyik vagy a másik fél mellett nyilatkozunk, akkor is csak obskúrus kisebbségek maradtunk volna. Idegen testként kezelnek bennünket, mintha ez a bácskai, bánáti, baranyai vagy szerémségi táj nem lenne a mi szülőföldünk is. Ha netalán szlová tesszük félelmeinket, szorongatott helyzetünket, fogatkozásunk okait, iskoláink és sajtónk állapotát, az önkormányzatra való jogunkat, szerb barátaink részbeni megértésével találkozunk, de a rendszer emberei általában irgalmatlanul leborítanak bennünket. A legkevesebb, amit kaphatunk, hogy figyelmeztetnek másodrangú polgár mi voltunkra, de rendszerint nem marad el a szemrehányás, a durva minősítés, a fenyegetés sem. Újabban sólymok és egyéb ragadozók röpködnek körülötünk, s karmaikkal hol húsunkba kívánnak marni, hol észak felé mutatnak vele, mintegy azt mondván: mehettek...

Ezekben a léleknyomorító időkben mindenkinek valamilyen módon helyt kell állnia. Mit tehet egy magamfajta ember, akinek az írás, az önismeretre serkentő írás a kenyere? Egyszerűen dolgozik tovább, úgy is mondhatnám, hogy az öregedő gyöngyhalász holnaptól kezdve újra nyakába akasztja a zsákot, s lebukik a mélybe, új lelőhelyek után kutatva. Ennél jobb

megoldást nem tudok, csinálom tehát dolgomat, itt és most, ameddig lehet.

Hogy meddig lehet? Esetemben addig – most már megreperáltan, összefércelve –, amíg fizikai és szellemi erőmből futja, vagy ameddig rám nem török az ajtót a szabadcsapatok fegyveresei... bár reménykedem, hogy ez a szerencsétlenség azért mégse szakad sem rám, sem ránk.

Újvidék, 1993. április 24-én

KALAPIS Zoltán

Az 1992. évi Forum Képzőművészeti Díj nyerteséről, Szombathy Bálintról Sava Stepanov beszélt:

Szombathy Bálint munkásságának sajátos helye van a modern képzőművészetben, s ezt azzal érte el, hogy nem a „konvencionális”, „reprezentatív”, klasszikus művészeti ágak álltak hozzá közel, hanem mindig a „második vonalhoz” tartozott, ahhoz, amely örökösen szembehelezkedett a jugoszláv festészeti, szobrászati, grafikai áramlatokkal. A művész alkotóerejét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy olyan egyéniséggé vált, aki hitelesen közvetíti korának jelenségeit, a teret és az időt, amelyben él. Mára Szombathy Bálint opusa jellegzetessé vált, s nyilvánvaló, hogy ő volt a hetvenes évek művészeti áramlatának vezető egyénisége.

Az alkotó, miközben a modern világ impulzusaira figyelt, változtatta is művészi kifejezésformáit. Ez a változás azonban nem látványosan és hirtelen ment végbe, hanem logikusan illeszkedett a megkezdett munka folyamatába. Új képviselőnek lehetne nevezni azt az irányzatot, amelynek a követője lett a nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején. Természetesen Szombathy Bálint megőrizte művészi integritását, és hű maradt alkotói elveihez: műveiben a kép a konceptualista kísérletek eredménye, s amely mégis magán viseli tér és idő nyomait, amelyben élünk, s amelyben a mű létrejött.

Szombathy Bálint alkotásaira a zsűri figyelmét az Ifjúsági Tribünön megrendezett kiállításra hívta fel (1992. XI. 6–26.), valamint az újvidéki Foto galerija kiadásában megjelent, xerográfiai tartalmú mappája. Mind a kiadványt, mind a tárlatot az jellemzi, hogy a művész a

mindennapi életből veszi tárgyait, s sajátos eljárással teszi őket művészi tárgyakká.

1982-től napjainkig Szombathy Bálint a *Magyar Szó* telefaxáról azokat a képeket és küldeményeket őrizte meg, amelyek vonalhibáján folytán keletkeztek, „hibásak” voltak. Ezen a képeken maga az élet látszott a világ minden tájáról, mégis absztrakt műalkotás-ként hatottak. Szombathy saját szenziibilitásának megfelelően válogatott közülük, s a képek olyan vizuális egységet hoztak létre, amelyek új értelmet kaptak, külön esztétikát teremtetek, habár a dokumentarista látást és informatív szándékot továbbra is magukon hordozták. Gazdag metaforikus jelentést kaptak ezek a képek.

Színes xeroxképein Szombathy Bálint az idétnek tulajdonít nagy jelentőséget. Jellegzetesen posztmodern gesztussal olyan képeket, motívumokat kollázsol össze, amelyeket a művészettörténetből ismerhetünk. Nemcsak arról van szó, hogy az alkotó a művészettörténettel folytat párbeszédet, hanem arról is, hogy kontinuitásában látja a civilizációt, annak a tragikumnak a múltbéli eredőit látja meg és folyamatosságát tudatosítja, amelyet ma sorsunként, elkerülhetetlen mindennapjainkként élünk meg.

Természetesen a zsűri nemcsak Szombathy Bálint tavalyi tevékenységét díjazta, hanem egész munkásságát. Tevékenységét a Bosch+Bosch csoportban, konceptualista aktivitásának sokoldalúságát, vizuális költészetét, mail art-produkcióit, neoista munkáit, fróit megnyilvánulásait és képzőművészeti esszéit is értékelte. Munkássága a kor- és sorsfordulók idején bontakozott ki, egy hosszú folyamat legvégén, ahogyan Tomaž Brejc állította, amikor a modernizmus az utolsó fellendülését élte, s átadta helyét a nyolcvanas évek végén a posztmodern lehetőségek sokféleségének. A konceptualizmus kimerülése, a minimalizmus és a formalizmus ridegsége, az európai és amerikai politikában és társadalomban a baloldal vereségét és a jobboldal előretörését kísérő ideológiai kiábrándulás és tehetetlenség, az energiaválság és az újkori nacionalizmus – mindez megváltoztatja a művészetet, a művészetről vallott felfogást is, és háttérbe is szorítja. Ilyen körülmények között a művészetet csak olyan alkotók menthetik meg, akiknek határozott alkotói ki-

állásuk van, mint Szombathy Bálintnak. Ezért mondhatjuk, hogy Szombathy Bálint a legjelentősebb egyénisége nálunk a képzőművészetnek, s bárhogy is gondolkodunk a határokról, mégis azt kell mondanom: a mi térségünkben.

Szombathy Bálint ötletes performance keretében az alábbi szavakkal vette át a díjat:

LÉLEKKOCSONYA

Egy barátom rajzaihoz

„Láss vagyis: látsszék. Tév-látsszék. Mostantól láss vagyis: tév-látsszék”, nyomatékosítja Beckett a tisztánlátás képtelenségének felismerését. Tályog, hályog vagy csak fekete kendős szembekötődsi – ha látszik, akkor látsszék: leköttött szemű emberfigurák ténferegnek, fetrengenek és öklendeznek előttünk, egy ágas filmkamera zümmög az emberi szemideg mesterséges meghosszabbításaként. Érzéketlen elektronika, könnyek nélküli zokogás. Végtagok nélküli lebegés.

A földhöz horgonyzott test búcsút int a tovaszálló léleknek. Egy kéz fekete keresztet emel a firmamentumra: a szívárvány helyén memento mori. A víztarajokon hajó bukdácsol, törzsét sötét tollú madár gyömöszöli a hullámokba, a végzet csörös hírnöke. Miközben Isten malmai csendesen örölnék.

Egy álló és egy lógó ember egymásba ömlesztett feje homokóra: a szájúregekből vízszüggésként tör elő az összevont idő. Szemcsék finom pergése helyett gejzirsikoly. Letakart szembogarak – tévlátzatok?

Torz, agonizáló világ. Kivesztek a hályogkövácok, nem ér semmit a receptre kiírt orvosság. Fejfájás, hányinger, keresztre feszítés, boszorkánytánc. Megakadt a lemezjátszón a tű, rágcsál, rágicsál. Bácska, Bánát, Baranya, semmibe foszló táj. Ólomlepedék.

Hát lásd: „Bámulj elhomályosult szavakkal. Elhomályosult árnyakat. Elhomályosult semmit. Elhomályosult homályt. Mindent éppúgy, mint szavak nélkül. Mint amikor sehogyan. . . Újra sehogyan.”

Ite, missa est, semmi harc. De „egy csüggend szív is több a semmilyennél. Míg nem már-már megszakad”.

SZOMBATHY Bálint

TUDOMÁNYOS TANÁCSKOZÁS SZENTELEKY KORNÉLRÓL – Szenteleky Kornél születésének századik és halálának hatvanadik évfordulója alkalmából az újvidéki bölcsészettudományi kar magyar nyelvi és irodalmi tanácske május 25-én tanácskozást szervezett az író munkásságáról, amelyen Bányai János a Szenteleky-vers, Harkai Vass Éva Szenteleky lírai prózája, Juhász Erzsébet Útitarisznya, Faragó Kornélia A krónikák szemléleti íve, Gerold László pedig Arany, Madách – Szenteleky és a hagyomány címmel érkezett. Az ülészak második részében Csányi Erzsébet Tetszések és törekvések, Csáky S. Piroska Szenteleky és az intézményes könyvkiadás, Utasi Csaba Ákácok alatt, Bori Imre pedig Szenteleky barátinője címmel tartott előadást. A tanácskozás anyagát július–augusztusi számunkban közöljük.

A tanszéken a Szenteleky-jubileum alkalmából műveit bemutató kiállítás is nyílt, amelyen Bori Imre akadémikus mondott beszédet.

A Szenteleky emlékére rendezett ünnepség keretében nyújtották át a Sinkó Ervin-díjat, amelyet Utasi Csilla érdemelt ki eddigi kritikusí tevékenységéért.

ÚJABB TÁMOGATÁS KÖNYVEINK MEGJELENTETÉSÉRE – A Magyar Köztársaság Művelődési és Közoktatási Minisztériuma által a határon túli magyar könyvek támogatására meghirdetett pályázat harmadik körének lezárultával újabb tizennégy vajdasági szerző könyve részesült anyagi támogatásban. A Forum Könyvkiadó által beterjesztett javaslatok közül a következő művek részesültek támogatásban: Apró István: Regénybrikket; Bori Imre: Prózatörténeti tanulmányok; Fehér Magda: Írók gyermekkorukról; Herceg János: Régi dolgainkról; Jódal Rózsa: Jégvirágerdőben; Kontra Ferenc: Kalendárium; Mirnics Károly: Kisebbségi sors; Ókrész Károly: A temerini plébánia története; Szabó Palócz Attila: Résnyre nyitva; Szelei István: A peremkultúra élettana; Szenteleky Kornél: Szeretnék szántani; Végel László: Regénytri-

lógia, valamint a Vajdasági íróportrék című kiadvány és a Mondavilágunk sorozat harmadik kötete, amely Rózsa Sándor történeteit tartalmazza. A budapesti kuratórium még tizenhat kézirat pénzélesének ügyét a következő ülésre halasztotta.

A SZERB NÉP TÖRTÉNETE – A belgrádi Srpska književna zadruga kiadásában megjelent A szerb nép története című többkötetes munka, amely felöleli e nép történetét a Balkán-félszigetre való letelepedésüktől 1918-ig. A könyv megjelenése alkalmából az újvidéki Matica srpska nagyszabású könyvbemutatót tartott, melyen ismert történészek méltatták a kiadvány jelentőségét.

AZ EX SYMPOSION DANILO KIŠ-SZÁMA – A Veszprémben megjelenő *Ex Symposium*, melynek új főszerkesztője Tolnai Ottó, Danilo Kiš-számot adott ki. A kiadvány számos, eddig magyarul meg nem jelent anyagot tartalmaz, többek között Danilo Kiš verseit.

KÉT NÉPRAJZOSUNK DÍJA – Jung Károly, az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának tanára *Köznepok és legendák* című, nemrégiben megjelent könyvéért elnyerte a Magyar Néprajzi Társaság Ortutay-díját, amelyet június elején vett át.

Elismerésben részesült Kovács Endre néprajzkutató is, aki a Lakitelek Alapítvány pályázatán majd félezer pályamű versenyében harmadik díjat nyert Doroszló népessége című helytörténeti munkájával.

ELHUNYT URBÁN JÁNOS (1921–1993) – Számunk nyomdai megmunkálása közben érkezett a hír, hogy Szabadkán hetvenkét éves korában elhunyt Urbán János író, költő, műfordító. A negyvenes évektől kezdődően van jelen irodalmunkban. 1977 és 1984 között a szabadkai Üzenet folyóiratot szerkesztette, és folyóiratunknak is munkatársa volt. E számunk Sáfvány-blokkjában minden bizonnyal utolsó versét közöljük.

- Juhász Erzsébet*: Kobalthajú levele Mestróhoz (*levélesszé*) 344
Gulyás József: Fejetlen őz éji vadon; Szabad asszociációk (*versek*) 347
Harkai Vass Éva: Hommage à Sáfrány Imre (*vers*) 348
Kontra Ferenc: Ablakok (*novella*) 350
P. Nagy István: Telepi reggel (*vers*) 354
Németh István: Vakfekete, vakfehér (*esszé*) 354
Szathmári István: Az eresz alatt (*novella*) 355
Cs. Simon István: Kipányvázott olvadás (*vers*) 357
Géber László: Időzavar (*vers*) 357
Vankó Gergely: Csillagsünök hempergése (*vers*) 358
Gobby Fehér Gyula: Sáfrány virágai (*novella*) 359
Fekete J. József: Jel-kép (*esszé*) 364
Bogdán József: Az Úr napja (*vers*) 367
Urbán János: Jelzőkép (*vers*) 369
Bence Erika: Labirintusok (*esszé*) 370
Jódal Kálmán kollázsai 372

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

- Bori Imre*: Az első regény (*Szenteleky Kornél munkásságáról*) 374
Németh Ferenc: A torontáli szőnyeg (*Kovalszky Sarolta és a németele-
méri szövőműhely*) 385
Silling István: Vajdasági archaikus népi imádságaink alakjai (*tanul-
mány*) 396

VITA

- Gubás Jenő*: Szellemi megtorlásunk napjai (*A jugoszláviai magyar sza-
mizdatirodalom feltárásának szükségességéről*) 411

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

- Harkai Vass Éva*: Reflexió és önreflexió (P. Nagy István: *Holt idény*) 418
Bence Erika: Megint ősz van (Brasnyó István: *Szokott-e ősz lenni Paraguayban?*) 420
Rajslí Ilona: Kirké és Eurosz szolgálai a bácskai tájon (*Topolya mezőváros históriája*) 422
Sárvári V. Zsuzsa: Észak-Amerika honfoglalóinak népköltészetéből (Gyárfás Endre: *Cowboyok, aranyásók, csavargók*) 424

S z í n h á z

- Gerold László*: Pataki Lászlóról 425
Pataki László: Jó reggelt, Uram! (*vers*) 428
Pataki László festménye 429

K é p z ő m ű v é s z e t

- Náray Éva*: Plakáttörténet 430

KRÓNIKA

Átadták a Híd- és a Forum-díjat; Tudományos tanácskozás Szenteleky Kornélról; Újabb támogatás könyveink megjelentetéséhez; A szerb nép története; Az Ex Symposium Danilo Kiš-száma; Két néprajzosunk díja 432

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. 1993. május–június. Kiadja a Forum Könyvkiadó. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/611-300, 602-es mellék. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12. óráig. – Kéziratokat nem őr-zünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 65700–601–14861-es zsírszámlára; előfizetėskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 1 000 000 dinár, fél évre 500 000 di-nár. Egyes szám ára 100 000, kettős szám ára 200 000 dinár; külföldre egy évre 2 000 000 dinár, fél év-re 1 000 000 dinár. Külföldön egy évre 12, fél évre 6 dollár. – A szedés a Híd szerkesztőségében ké-szült. – Tördelőszerkesztő: Bozsoki László. – Készült az újjidéki Dániel Print Nyomdában